

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHİSKA'DAN ANADOLU'YA GÖÇLER
(1828-1921)

Esra AKBABA

2501131158

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ Ayna ASKEROĞLU ARSLAN

İSTANBUL, 2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : ESRA AKBABA Numarası : 2501131158
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI Danışmanı : DR.ÖGR. ÜYESİ AYNA ASKEROĞLU
ARSLAN
Tez Savunma Tarihi : 26.09.2018 Saati : 11:00
Tez Başlığı : 'AHISKA'DAN ANADOLU'YA GÖÇLER (1828-1921)''

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-DOÇ. DR. İSMAİL TÜRKOĞLU		Kabul
2-DR. ÖGR. ÜYESİ AYNA ASKEROĞLU ARSLAN		Kabul
3- DR.ÖGR. ÜYESİ ÖMER KUL		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF. DR. OKAN YEŞİLOT		
2- DR. ÖGR. ÜYESİ MEHMET SAİT TÜRKHAN		

ÖZ

AHISKA'DAN ANADOLU'YA GÖÇLER

(1828-1921)

ESRA AKBABA

Ahıska bölgesi, birçok ülke için stratejik öneme sahip olmakla birlikte Türkiye için ayrı bir konumda bulunmaktadır. Bir sınır çizgisi ile kendisinden ayrı düşmüş olan insanların hazin hikâyesine sahip oluşu; siyasi, sosyal, ekonomik, jeopolitik ve kültürel etki alanlarından daha önde olması gereken bir konudur. Ahıska'da yaşayan Müslüman Türk halkının XIX. yüzyıldan itibaren değişen kaderi, Kafkasya'da yaşayan diğer halklar ile aynıdır. Benzer süreçleri yaşamış bu halkların bazıları hakkında geniş çaplı araştırmaların ortaya konması sevindiricidir. Ahıska Türklerinin yaşadıkları hakkında sözlü ve yazılı tarih çalışmaları ortaya konmuş ise de belgeler ışığında hazırlanan çalışmaların yetersiz oluşu, bu konuda çalışma yapmamız gerektiği düşüncesini oluşturmuştur. Ahıska Türklerinin tarihi, zorunlu göçe maruz kalışlarının sebepleri, Anadolu topraklarının içlerine kadar gelişlerindeki süreç ve daha sonrasında yerleştirildikleri topraklarda yaşadıkları arşiv belgeleri ışığında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahıska, Rus İşgali, Göç, İskân, Anadolu'da Yaşam.

ABSTRACT

MIGRATION FROM AHISKA TO ANATOLIA

(1828-1921)

ESRA AKBABA

The Ahıska area, with its strategic importance for many countries, has a distinct value beyond the strategic importance for Turkey. Having a treasure story of people who have been separated from themselves by a border line should be more important issue than its political, social, economic, geopolitical and cultural influence. The destiny of Muslim Turks living in Ahıska has changed since the XIX. century is the same with other peoples living in the Caucasus. It is rewarding that extensive research has been conducted on some of these peoples who have experienced similar processes. Although verbal and written history studies have been put forward about the lives of the Ahıska Turks, the inadequacy of the studies prepared in the light of the documents has created the idea that we should work in this subject. The history of the Ahıska Turks, the reasons of being forced for migration, the duration of their arriving into the Anatolian soil and after that ret lives in was examined in the light of archival documents.

Key Words: Meskhetian, Russian Occupation, Migration, Settlement, Life in Anatolia.

ÖNSÖZ

Ahıska ve Türkiye birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu çalışmanın ortaya çıkış sebebi, 1944 sürgünü ve sonrası ile ilgili çok sayıda bilimsel çalışma yapılmış olmasına rağmen, 1828-1921 yılları arasındaki göç ile ilgili az sayıda çalışma yapılmış olmasıdır. Bu çalışmanın amacı Ahıska'dan Anadolu'ya yapılan göçün nedenlerinin, göç ve iskân sürecinde muhacirlerin yaşadıklarının ulaşılan Osmanlı arşiv belgeleri ışığında, tespit edilmesidir.

“Ahıska'dan Anadolu'ya Göçler (1828-1921)” başlıklı tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Tezin giriş kısmında, Ahıska bölgesinin jeopolitik ve stratejik önemi hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Ahıska bölgesinin tarihi, ulaşılan kaynaklar aracılığıyla ele alınmıştır.

“Ahıska'nın Osmanlı Devleti'nden Ayrılışı” olarak adlandırılan tezin birinci bölümü, Rus işgali ile başlayan sorunlar, yapılan anlaşmalar ve nihai olarak Ahıska'nın sınırlarımız dışında kalışı işlenerek bölgenin tarihi hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Ahıska'dan gelen muhacirlerin kabulü, iskân edildikleri bölgeler, muhacirlerin iskân edilme süreci hakkında bilgi vermek amaçlanmıştır.

Üçüncü bölümde ise, muhacirlerin daimi iskân bölgelerinde bürokrasi (idari yönetim) ve yerli halkla olan ilişkileri, ekonomik ve sosyal faaliyetleri ve devletin uygulamaları arşiv belgeleri nezdinde ele alınmıştır.

Bu tez çalışmasında yardımlarını esirgemeyen, saygıdeğer ve kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ayna ASKEROĞLU ARSLAN'a, hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyen Arş. Gör. Dr. Filiz FERHATOĞLU'na, kişisel arşivindeki fotoğrafları benimle paylaşan Dr. Öğr. Üyesi Kemal İBRAHİMZADE'ye, Arşiv belgelerinin çevirisi konusunda Sayın Nihat YALÇIN'a ve pek kıymetli aileme teşekkür ederim.

Esra AKBABA

İstanbul, 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	viii
HARİTALAR LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AHİSKA’NIN OSMANLI DEVLETİ’NDEN AYRILIŞI

1.1. Rusya’nın Ahıska’yı İşgali.....	9
1.2. Edirne Antlaşması ve Ahıska.....	10
1.3. Kırım Harbi (1853-1856) ve Ahıska.....	14
1.4. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Sonuçları.....	16
1.4.1. Ayatefanos Antlaşması ve Ahıska	18
1.4.2. Berlin Antlaşması ve Ahıska	19
1.4.3. Ermeni Sorunu ve Ahıska	21
1.5. 1917 Bolşevik Devrimi Sonrası Dönem	22
1.5.1. Erzincan Mütarekesi ve Brest-Litovsk Antlaşması.....	25
1.5.2. Mondros Mütarekesi ve Sonrası	27
1.6. Moskova Antlaşması ve Ahıska.....	30
1.7. Kars Antlaşması ve Ahıska’nın Elden Çıkışı.....	31

İKİNCİ BÖLÜM

AHİSKALI MUHACİRLERİN İSKÂN SÜRECİ

2.1. Muhacirlerin Kabulü	33
2.2. Muhacirlerin İskânı İçin Oluşturulan Kurumlar	34
2.3. Muhacirlerin İskân Bölgeleri	37
2.4. Vatandaşlık ve Nüfus İşlemleri.....	40

2.5. Muhacirlerin İskân İşlemleri	52
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSKÂN SÜRECİ SONRASI AHİSKALI MUHACİRLER

3.1. Muhacirlerin Arazi Sorunları	63
3.2. İskân Bölgelerinin İsim Değişikliği	69
3.3. Muhacirlerin Yardım Talepleri	71
3.4. Muhacirlerin Sosyal Hayatı	75
3.5. Muhacirlerin Ekonomik Faaliyetleri	83
3.5.1. Maaş Talepleri	84
3.5.2. Muhacirlerin İstihdam Talepleri	87
SONUÇ	91
KAYNAKÇA	95
EKLER	107

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa No
Tablo 1.1: Kafkasya Topraklarına Göç Eden Ermeniler.....	13
Tablo 2.1: On Bölge Halinde Muhacir İskân Planı.....	37
Tablo 2.2: 1880 Yılında Rus Topraklarından Samsun’a Gelen Muhacirler	39
Tablo 2.3: Samsun’da Bulunan Ahıska Muhacirleri.....	48
Tablo 3.1: Çorum Şer’iyye Sicilleri Katalogları	63

HARİTALAR LİSTESİ

	Sayfa No
Harita 1.1: Ahıska Fiziki Haritası	1
Harita 2.1: Ahıskalı Muhacirlerin İskân Bölgeleri	40

KISALTMALAR LİSTESİ

A.	: Sadaret
A. AMD.	: Amedi Kalemi Evrakı
A. DVN.	: Divan Kalemi Evrakı
A. DVN. MHM.	: Mühimme Evrakı
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen madde
A. MKT.	: Mektubi Kalemi
A. MKT. DV.	: Devai Evrakı
A. MKT. MHM.	: Mühimme Kalemi Evrakı
A. MKT. MVL.	: Meclis-i Vala Evrakı
A. MKT. NZD.	: Nezaret ve Devair Evrakı
A. MKT. UM.	: Umum Vilayet Evrakı
AÜ	: Ankara Üniversitesi
BEO.	: Bab-ı Ali Evrak Odası
BOA	: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Evrakı
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.	: Dosya
DBY	: Dün Bugün Yarın
DH.	: Dahiliye
DH. EUM. ECB.	: Ecanib Kalemi
DH. İ. UM. EK.	: İdare-i Umumi Ekleri
DH. MKT.	: Mektubi Kalemi
DH. ŞFR.	: Şifre Kalemi
DH. TMIK. S.	: Islahat
DTCFD	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
G.	: Gömlek

HAT.	: Hatt-ı Hümayun
Haz.	: Hazırlayan
HH.	: Hazine-i Hassa
HH. THR.	: Tahrirat Kalem
İ.	: İrade
İA.	: İslam Ansiklopedisi
İ. DH.	: Dahiliye
İ. HR.	: Hariciye
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
MF.	: Maarif Nezareti
MF. MKT.	: Mektubi Kalemi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
MV.	: Meclis-i Vükela Mazbataları
MVL.	: Meclis-i Vala
NFS.	: Nüfus Defterleri
s.	: Sayfa numarası
S.	: Sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
t.y.	: Tarih Yok
y.y.	: Yayın Yeri
Y.	: Yıldız
Y. A. HUS.	: Hususi Maruzat
Y. A. RES.	: Resmi Maruzat
Y. MTV.	: Mütenevvi Maruzat
Y. PRK. ASK.	: Askeri Maruzat
Y. PRK. UM.	: Umumi

GİRİŞ

Ahıska¹, Güney Kafkasya² coğrafyasının Gürcistan Devleti sınırları içinde yer almaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin Ardahan iline 15 km uzaklıktadır. Ahıska'nın önemli yerleşim merkezleri Abastuban, Adigön, Aspinza, Ahılkelek, Azgur ve Hirtız'dır. Ahıska, Posof Çayı'nın her iki yakasında yer almakla beraber, karayolu ile Tiflis, Batum ve Türkiye'ye, demiryolu ile de Tiflis'e bağlanır³.

Harita 1.1: Ahıska Fiziki Haritası

Kaynak: http://www.ahıska.org.tr/?page_id=1842.

¹ Ahıska, Gürcüce “yeni kale” anlamına gelen ahal-tsihe kelimesinin Türkçe ve Farsça şeklidir. İdris Bostan, “Ahıska”, **İA**, C.I, İstanbul, 1988, s. 526-527.

² Bugünkü Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan Cumhuriyetleri ile birlikte, Türkiye’de Ağrı, Kars, Artvin ve İran’da Tebriz’e kadar olan toprakları içine alan ve kuzeyde Kafkas dağlarına kadar uzanan bölgedir. Seyfeddin Buntürk, **Rus Türk Mücadelesinde Ahıska Türkleri**, Ankara, Berikan Yayınları, y.y., 2007, s. 2.

³ Yunus Zeyrek, **Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri**, Ankara, y.y., 2001, s. 9.

Kafkasya, doğuda Hazar Denizi, batıda Karadeniz ve Azak Denizi, kuzeyde Maniç ve Kuma nehirleri, güneyde ise Anadolu ve İran ile çevrilidir⁴. Ahıska'nın üzerinde bulunduğu Kafkas toprakları tarih boyunca Helen, Roma, Bizans, Hazar, Arap, Moğol, Osmanlı ve Rus devletlerinin mücadelesine sahne olmuştur. Bu mücadeleler sadece topraklarının kaderini etkilemekle kalmamış aynı zamanda Kafkasya'da yaşayan insanların sürekli hareket halinde ve mücadele içinde olmasına neden olmuştur⁵. Kafkasya, adını yerli halk Kaslardan almıştır. Araplar bu bölgeye "Cebel'ül- Elsân" demişlerdir. Kafkas Dağları bölgeyi Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bu bölgeler arasında bağlantıyı Derbent (Demirkapı) ve Daryal geçitleri sağlamaktadır. Kuzey Kafkasya, kuzeyde Kuba ve Kuban nehirleri, batıda Karadeniz, doğuda Hazar denizi ve güneyde Aras nehriyle; Güney Kafkasya, kuzeyde Dağıstan dağları, güneyde Aras nehri Karadağ ve Lankaran dağları, batıda Gökçe göl ve doğuda Hazar denizi ile sınırlanmıştır⁶.

Ahıska Türklerinin vatanı olan Ahıska bölgesine Türk, Rus, Gürcü ve Ermeni kaynaklarında farklı isimler verilmiştir. Bu isimler Ak-Sıka, Ak-kale, Akesga, Ahaltsihe, Akhalsikhe, Akalkelek, Akalkalak olarak sıralanabilir⁷. Evliyâ Çelebi de seyahatnamesinde yerli halkın bu bölge için Ahıska, Ahkıska, Ahçıska, Akıska, Akhışa, Akışa gibi birçok isim kullandığını belirtmiştir⁸. Kitab-ı Dede Korkut'ta bu yerin adı Ak-Sıka olarak geçmiş ve "Ak-Kala" ile bağlantısı kurulmuştur. Osmanlı tarihçisi Gelibolulu Mustafa Çelebi bölge için, "Ak-Şehir demekle meşhur Akhal-Kelek (Akhal-Kalak) namıyla mezkûr olan kala" demektedir⁹. "Türklerin Ahıska dediği şehre, Gürcüler, Sa-mskhe, Akhalsikhe, SaAtabago gibi isimler kullanmaktadırlar. Bunlardan Sa-mskhe/Mesghi yurdu, Akhalsikhe/Yeni kale, Sa-

⁴ Mustafa Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", **Türkler Ansiklopedisi**, C. XVIII, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 488-515.

⁵ İsmail Berkok, **Tarihte Kafkasya**, İstanbul, y.y., 1958, s. 14.

⁶ Mehmet Halil Leylak, Orta Asya ve Kafkaslar'da Türkler'in Demografik Yapısı (XX. Yüzyıl), Ankara, Tunga Yayınları, 2000, s. 32-33.

⁷ Mustafa Kalkan, "Ahıska Türklerinin Menşei ve Tarihî Gelişim Seyirleri", **Bilgi Dergisi**, y.y., Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayını, 1998, s. 160-170.

⁸ Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, **Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi**, C.II, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005, s. 372.

⁹ Rasim Bayraktar, **Ahıska-Çıldır Beylerbeyliği**, İstanbul, y.y., 2000, s. 16.

Atabago/Atabek yurdu anlamına gelmektedir”¹⁰. Ahıska, kaynaklarda Mesketiya olarak da geçmektedir. Bu ismi, burada yaşayan yerli halk Mesk’lerden almıştır. Mesk kavmi ise ismini, Nuh Nebi oğlu Yafes’in oğlu ve Oğuz’un pederi Mesek’ten gelen Masagetler’den almıştır¹¹. Meskler, Kartel’in güneyindeki Gogarlı ve Turani yerli Hristiyan halktır¹².

M.Ö. 4 binli yıllarda Hurriler¹³, Orta Asya’dan Ön Asya’ya geçerek Azerbaycan ve Doğu Anadolu topraklarına yerleşen ilk kavim olmuşlardır. M.Ö. 3 binli yılların sonuna gelindiğinde Hititliler, Kafkasya geçitlerini aşarak Çıldır, Kars, Erzurum üzerinden Anadolu’ya gelmiş ve devletlerini kurmuşlardır. M.Ö. 2 binin başları ile M.Ö. 8. yüzyıllar arasında Hazar Denizi ve Tuna Nehri arasındaki bu bölgede önce Kimmerler¹⁴, daha sonra onların hâkimiyetine son veren İskitler görülmektedir¹⁵.

M.Ö. 665 yılında Sakaların güçlü bir kolunun Kür ve Aras boylarını yaylak ve kışlak olarak kullanması ile bölgede ilk Türk varlığı görülmüştür. Gürcü ve Ermeni kaynakları Oğuz, Kıpçak, Terekeme, Yörük ve Karapapak Türklerinden önce Köker, Buntürk ve Hunların devlet kurduklarını belirtmişlerdir. Bölgede, Roma, Bizans ve Persler de hâkimiyet mücadelesi vermişlerdir. M.S. 73-74 yıllarında Kuzey Kafkasya’daki kavimler Güney Kafkasya’ya akın etmişlerdir. Atilla’nın ölümünden sonra Avarların Sabir Türklerini sıkıştırmaları sonucu, Sabir Türkleri Kür-Aras

¹⁰ Zeyrek, **a.g.e.**, s. 7.

¹¹ Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, C.I, İstanbul, Enderun Yayınları, 1981, s. 410.

¹² Fahrettin Kırzioğlu, **Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar**, Ankara, TTK Yayınları, 1992, s. 113.

¹³ Dil ve arkeolojik buluntulara dayanarak Hurrilerin anavatinin Kafkasya veya daha büyük bir ihtimalle Transkafkasya’da, yani Van Gölü, Ağrı Dağı ve Hazar Denizi arasındaki bölgede olduğu düşünülmektedir. Bkz. Ahmet Ünal, “Hurriler Hurri Tarihi, Kültürü Ve Arkeolojisiyle İlgili Yeni Buluntular ve Gelişmeler”, **1996 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları**, Ankara, 1997, s. 11-29.

¹⁴ Kimmerler, Proto-Türkler olarak tanımlanan Ural-Altay kökenli bozkır göçebelerinin batı kolunu oluşturlar. M.Ö. 2 binli yılların başlarından M.Ö. VIII. yüzyıla kadar merkezi Kırım olmak üzere Karadeniz’in kuzeyinde, Avrasya bozkırlarında ve Kafkasya bölgesinde yaşamışlardır. Taner Tarhan, “Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler”, **Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Anadolu Medeniyetleri Sempozyumu - I.Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1984, s. 109-120.

¹⁵ Buntürk, **a.g.e.**, s. 2-3.

boylarına ve Şirvan'a yerleşmişlerdir. Sasanileri yenen Bizans İmparatorluğu ve Hazarlar da Ahıska topraklarına hâkim olmuşlardır. Arapların bu bölgeye akınlara başlaması ile Ahıska toprakları Hazarlar ve Müslüman Araplar arasındaki mücadeleye sahne olmuştur¹⁶. Güney Kafkasya'daki mücadelede Araplar, Hazarlar karşısında galip gelmişlerdir¹⁷.

Hız. Osman döneminde Şam Valisi olan Habib. b. Mesleme, 642 yılında Ahıska'yı fethetmiştir¹⁸. Hazarlar bu topraklardaki mücadelesini önce Emevi daha sonra da Abbasi Devletleri ile sürdürmüştür. Bu mücadelenin iki sonucu olmuştur: İlk olarak Hazarlar, İslam dininin bu coğrafyada yayılmasını durdurmuşlar ve ikinci olarak Rusların Kafkasları aşır Müslüman ülkelerine saldırılarını engellemişlerdir. IX. ve X. yüzyıla gelindiğinde Mesketiya/Ahıska'da, Bizans ve Arapların mücadelesi devam etmiştir. Araplar Müslüman Türkleri, Bizans ise Hristiyan Türk kavimlerini (Peçenek, Uz, Kıpçak-Kumanlar) paralı asker olarak savaştırmışlardır¹⁹.

Gürcistan'a giden Kumanlar'ın²⁰ büyük bir kısmı dönmemiş, bölgedeki ovalara yerleştirilmiştir. Doğu Anadolu'da, Çıldır Gölü çevresindeki Kıpçaklar, bunların halefleridir²¹. Abaka Khan zamanında, Ahıska bölgesinde bulunan Türk Çıldır Atabekleri ile Hristiyan Kıpçakların İslama geçişi başlamıştır²².

Karahanlıların baskı uyguladığı Selçuklu²³ hükümdarları Tuğrul ve Çağrı²⁴ Beyler 1016-1021 tarihlerinde Doğu Anadolu'ya doğru büyük akınlar

¹⁶ Buntürk, a.g.e., s. 4-5.

¹⁷ Akdes Nimet Kurat, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara, TTK Basımevi, 1972, s. 40.

¹⁸ İdris Bostan, "Ahıska", **İA**, C.I, İstanbul, 1998, s. 526-527.

¹⁹ Buntürk, a.g.e., s. 3-8.

²⁰ Batı Gök-Türk topluluklarından olan Kuman-Kıpçaklar, eski Çiklerin X. Yüzyıldaki devamı oldukları anlaşılan ve İrtiş boylarında yaşayan Kimeklerin İşim-Tobol vadisinde oturan bir koludur. Kumanların sarışın bir ırk olduğu belirtilmektedir. Mualla Uydu Yücel, **İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler**, Ankara, TTK Basımevi, 2007, s. 56.

²¹ Kurat, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, s. 84.

²² Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, s. 258.

²³ Oğuzlar'ın Kınık boyuna mensup olan hânedan, adını Oğuz Devleti'nin ordu kumandanı Selçuk Bey'den alır. Selçuk Bey'in Mikâil, Arslan (İsrâil), Mûsâ, Yûsuf ve Yûnus adlı beş oğlu vardı. Gayri müslimlerle yapılan bir savaşta şehid düşen Mikâil'in Dâvud (Çağrı Bey) ve Muhammed (Tuğrul Bey) isimli iki oğlu dedeleri Selçuk Bey tarafından büyütölmüş, anneleri Türk geleneğine göre

gerçekleştirmişlerdir²⁵. Selçukluların da bu coğrafyaya gelmesiyle Bizans İmparatorluğu ve Selçuklu Devleti arasında çekişmeler başlamıştır. Nihayet 1037 yılında iki devlet arasında ilk savaş Berkri şehri civarında gerçekleşmiş ve Selçuklular galip gelmişlerdir. Bu savaşta Ermeni feodal beyleri, Türklere yardım etmiştir²⁶. Selçuklular, XI. yüzyılın sonlarına doğru, Merkezi Anadolu'yu, Ermenistan ve Gürcistan'ı idaresi altına almıştır²⁷.

1268 yılında Kıpçak I. Sargis, "Gürcistan Atabeyi" unvanını alarak Çoruh (Artvin) ve Yukarı Kür (Ardahan, Ahıska, Ahılkelek ve Azgur) bölgesinin "İlbeyi" ve Atabekler sülalesinin kurucusu oldu. Atabekler Sülalesi, 310 yıl boyunca, İlhanlı-Celayirli, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevi Müslüman Türk devletlerine tabi olarak bölgeyi idare etmiştir²⁸.

1514 yılında meydana gelen Çaldıran Savaşı'na kadar Ahıska'nın da içinde bulunduğu topraklar, Atabeklerin kontrolünde Safevi Devleti'ne bağlıydı. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferi sırasında Kuzeydoğu Anadolu topraklarında iki önemli beylik bulunuyordu. Bu beylikler; Ortodoks Kıpçak Beyliği (Sa-Atabago) ve Avşarlı-Türkmen Beyliği'dir. Ortodoks Kıpçak Beyliği'nin başında Mirza Çabuk, Avşarlı Türkmen Beyliği'nin başında ise Sevindük Han bulunmaktaydı. Bu beylerden Atabek Beyi Mirzâ Çabuk, Osmanlı Devleti'nin yanında yer almış fakat Sevindük Han ikili davranmıştır²⁹.

amcaları Yûsuf ile evlendirilmiştir. Faruk Sümer, "Selçuklular", **İA**, C.XXXVI, İstanbul, 2009, s. 392-397.

²⁴ Çağrı Bey, Mikail b. Selçuk'un oğludur. Doğum tarihi hakkında kesin bilgi yoktur. Gerçek adı Davut olup Çağrı unvanıdır. Çağrı ismi, Kutadgu Bilig'de hükümdarın hizmetkârlarından birinin adı olarak geçmektedir. Ayrıca Türk geleneğindeki efsanevi bir kuşun adıdır. Cihan Piyadeoğlu, **Çağrı Bey Selçuklular'ın Kurulu Hikayesi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 27-28.

²⁵ İbrahim Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s. 12.

²⁶ Rauf Hüseyinof, "Malazgird ve Kafkaslar", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. VI., S. 10, y.y., 1968, s. 60-71.

²⁷ Viladimir Aleksandroviç Gordlevskiy, **Küçük Asya'da Selçuklular**, Çev. Abdülkadir İnan, Ankara, TTK Yayınları, 2015, s. 28.

²⁸ Fahrettin Kırzioğlu, "Ahıska Bölgesi ve Türklük", **Türk Kültürü Dergisi**, S. 87, y.y., 1970, s. 203-206.

²⁹ Fahrettin Kırzioğlu, **Osmanlılar'ın Kafkas – Elleri Fethi (1451-1590)**, Ankara, TTK Basımevi, 1998, s. 99-104.

Osmanlı Devleti'nin Yavuz Sultan Selim zamanından başlayarak Kanuni Sultan Süleyman ve onun torunu III. Murat zamanında da Atabek yurduna akınları devam etmiştir. 1578 yılında Lala Mustafa Paşa komutanlığındaki Osmanlı ordusu ile Safevi Devleti arasında gerçekleşen Çıldır savaşı sonucu Atabeklerin idaresindeki Posof, Vale, Ahıska, Tümük, Hirtız ve Ahılkelek kaleleri alınmıştır. Merkezi Ahıska şehri olan bölge “Çıldır Eyaleti” olarak Osmanlı topraklarına katılmıştır. Devamında Tiflis alınarak Beylerbeylik merkezi olmuştur. Çaldıran Savaşı'ndan sonra, 1578 yılında gerçekleşen Çıldır Savaşı'na kadar Safeviler, Osmanlı Devleti ile bir mücadeleye girişememişlerdir³⁰.

XVII. yüzyıla gelindiğinde Şah Abbas önderliğinde Safevi Devleti, Ahıska kalesini işgal etmiştir. 1627 yılında Abaza Mehmed Paşa Osmanlı Devleti'ne başkaldırmış, tam bu esnada Safevi Devleti Ahıska'yı işgal etmiştir. Dışlenk Hüseyin Paşa, Ahıska'yı savunmaya giderken, Abaza Mehmet Paşa tarafından öldürülmüş ve kale savunmasız kalmıştır. Bu durumdan dolayı Ahıska bir süre Safevi Devleti idaresi altında kalmıştır³¹.

IV. Murat zamanında Ahıska tekrar geri alınmıştır. 17 Mayıs 1639 tarihinde imzalanan Kasr-ı Şirin Anlaşması ile bu coğrafyada bir sınır çizilmiş ve Tiflis, Revan ve Tebriz Safevi Devleti'nde; Çıldır/Ahıska, Kars, Van ve Bağdat Osmanlı Devleti'nde kalmıştır. İki devlet birbirlerine saldırmayacaklarına dair teminat vermişlerdir³².

1632–1641 yılları arasında düzenlenen 6095 sayılı defterin 93. sayfasında Eyalet-i Çıldır (nam-ı diğer Ahıska) adıyla merkezi Ahıska olan eyalet bilgisi mevcuttur. Bu eyalete bağlı olan yerler şunlardır: Liva-ı Pertekrek, Liva-ı Ardanuc, Liva-ı Şavşad tâbi-i Gürcistan, Liva-ı Livane tabi-i Gürcistan, Liva-ı Mahcil, Liva-ı

³⁰ Buntürk, **a.g.e.**, s. 19.

³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar**, C.III, I. Kısım, Ankara, TTK Basımevi, 1973, s. 164-165.

³² Buntürk, **a.g.e.**, s. 20-23.

Petek, Liva-1 Acara-1 Ülyâ, Liva-1 Acara-1 Süflâ, Liva-1 Emirhoy, Liva-1 Altunkale maa Ustaka'dır³³.

Evliyâ Çelebi, seyahatnamesinde Çıldır Eyaleti'nin "Oltu sancağı, Hirtiz sancağı, Ardaniç sancağı, Hacrek sancağı, Ardahan sancağı, Posthu sancağı, Mahçıl sancağı, Açarpenk sancağı, Ahıçka sancağı, paşa tahtıdır. Dört sancağı da yurtluk, ocaklık ve mülkiyet üzre tasarruf ederler. Pürtekrete sancağı, Livane sancağı, Nısf-ı Livane sancağı ve Şavşad sancağı" şeklinde 13 sancaktan oluştuğunu yazmaktadır. Her sancağın has, zeamet tımarlarına dair bilgiler de yine Evliya Çelebi'nin eserinde yer almaktadır. Evliyâ Çelebi ayrıca Ahıska Kalesi üzerinden Ahıska hakkında da detaylı bilgiler vermiştir. Evliya Çelebi'ye göre kalenin içinde yer alan unsurlar şunlardır: I. Selim Han Camii, Künbetoğlu Camii, Halil Ağa Camii, Mescitler, Hamamlar, Deli Mehmed Ağa Hanı, Ekmekçi İsa Ağaoğlu Hanı ve Saraylar. Evliya Çelebi ayrıca eğitimin camilerde müderrisler tarafından sağlandığını ve temiz su kaynaklarının suladığı topraklarda meyveler ve bostanların olduğundan bahsetmektedir. Bütün çarşı, pazar ve dükkânların varoшта yer aldığını ve insanının hava ve suyunun sertliğinden dolayı düzgün vücutlu ve cesur olduğunu belirtmektedir³⁴. Evliyâ Çelebi'nin verdiği bilgiler doğrultusunda Ahıska'nın fethinden sonra Ahıska dâhilinde yer alan toprakların eyalet haline getirildiğini ve Osmanlı Devleti'nin devlet olarak sancakbeyi, tımarlı sipahi, kadı, yeniçeri gibi devlet yöneticileri vasıtasıyla bu toprakları imar ettiği açıkça anlaşılmaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Ahıska, Osmanlı Devleti'nin Çıldır Eyaleti'nin merkezi olarak kabul edilmiştir. Devlet, Ahıska Kalesi'nde yeniçeri askerini bulundurmak suretiyle ahalinin güvenliğini sağlamıştır. Bunun yanında mâli hayattan ilmi hayata kadar her alanda kuvvetini göstermiştir. Yöre halkı tarım ve ticaret ile meşgul olmuştur. Bu düzen yaklaşık 2,5 asır devam etmiştir. 1828 yılına gelindiğinde ise Kafkasya'nın diğer bölgelerinde başlayan Rus işgali, Ahıska topraklarını da etkisi altına almıştır.

³³ İ. Metin Kunt, **Sancaktan Eyalet 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978, s. 193-194.

³⁴ Dağlı, Kahraman, **a.g.e.**, s. 374.

14 Eylül 1829 tarihinde imzalanan Edirne Antlaşması ile Çıldır eyaleti, kuzey ve kuzeydoğu sınırları daralarak, beş sancaktan ibaret bir idarî bölge olmuştur. Tanzimat'ın ilânından sonra yapılan düzenlemeler ile de bir sancak haline getirilerek Erzurum eyaletine bağlanmıştır. Çıldır eyaleti 1856-1857'de, 18 kazadan ibaret Erzurum eyaletine bağlı bir sancak durumundadır. 1866-1867'de ise Çıldır sancağının on bir kazası vardır. Sancağın kazaları: Şavşat, Tavusger, Ardanuç, Göle, Posof, Çıldır, Ardahan, Mamrevan, Penek, Kiskim ve Oltu idi. 1876'da Çıldır ve Kars yöresi Ruslar tarafından işgal edilmiş ve bu durum 1918'e kadar sürmüştür. Rus idaresi altında Çıldır, Kars "oblast"ının (vilâyet) dört ana "okrug"undan (kaza) biri olan Ardahan'a bağlı bir nahiye durumundadır. 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması ile Türk-Sovyet sınırı kesin şeklini almış ve Çıldır'ın kuzey ve kuzeydoğu sınırları çizilmiştir³⁵.

³⁵ Feridun Emecen, "Çıldır Eyaleti", **İA**, C.VIII, İstanbul 1993, s. 300-301.

BİRİNCİ BÖLÜM

AHISKA’NIN OSMANLI DEVLETİ’NDEN AYRILIŞI

1.1. Rusya’nın Ahıska’yı İşgali

Ruslar, Çar IV. İvan ile başlayan ve Çar I. Petro döneminde hız kazanan “sıcak denizlere inme” hayalini, daha sonraki dönemlerde de sürdürmüştür. Bu hayali gerçekleştirmek adına 1695 yılında güçlü tersaneler kurarak donanmalar yaptırmıştır. Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki ilk savaş, Rus donanmalarının Azak Kalesi’ne saldırmasıyla başlamıştır³⁶.

Ruslar, 1801 yılında Tiflis’e girip Gürcistan’a yerleşmiş, 1805 yılında ise Akbaba nahiyesinin doğusunu işgal etmek suretiyle Çıldır ve Kars eyaletlerinin yanı başında, Osmanlı Devleti sınırlarının karşısına yerleşmişlerdir. Osmanlı Devleti, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı’nı kaldırmış ve 20 Ekim 1827 tarihinde Navarin baskınına yaşadığı için hem karada hem de denizde zayıf düşmüştür. Bu durumu fırsat bilen Rus ordusu, General Paskieviç komutasında Doğu Anadolu topraklarına saldırmıştır. Ahıska Kalesi’ndeki ordu kuvvetleri ve ahali büyük bir mücadele vermiş, bu mücadele Ahıska’yı düşman kuvvetlerinden kurtarmaya yetmemiştir. 28 Ağustos 1828 tarihinde, Çıldır Eyaleti’nin 50.000 nüfuslu merkezi Ahıska, ufak bir kasabaya dönüşmüş halde Rus Devleti’ne kalmıştır³⁷.

Ruslar, Kars ve Ahılkelek kalesinin işgali ile Ahıska’yı ilhak etmek için gerekli şartlarını sağlamışlardır. Ahılkelek kalesi savunulduğunda asker sayısı 1.000 iken, kale teslim alındığında bu sayı 300’e inmiştir. Kura nehrinin kıyısında ve erişilmez noktada kurulmuş olan Ahıska kalesi ise 10.000 kişilik bir garnizon tarafından korunmaktaydı. Kritik noktada bulunan bir çukur alan Rus ordusu tarafından ele geçirilmiş ve Ahıska, Rus ordusunun kuşatmasıyla karşı karşıya kalmıştır. General Paskieviç, 15 Ağustos günü saldırıya geçmiş, şehir halkı ise

³⁶ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar**, Ankara, TTK Basımevi, 1948, s. 253.

³⁷ Fahrettin Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, C.I, İstanbul, Işıl Matbaası, 1953, s. 547-549.

amansız bir mücadele örneği sergilemiştir. Kadınlar canlı olarak düşman askerinin eline düşmemek için, yanan binalara girerek canlı canlı ölmeyi göze almıştır. Yardım alabilecekleri tüm yolları kapanmış olan Ahıska halkı, verdikleri mücadele ile ancak ertesi güne kadar dayanabilmiş, 16 Ağustos günü Ruslar şehri ele geçirmiştir³⁸.

Osmanlı Devleti, ordusunun zayıf olması sebebiyle Rusya karşısında zor durumda kalmıştır. Kendi sınırları içindeki Müslüman olmayan unsurlar ile ilgili zamanında tedbir almamasından dolayı bir yandan Rusya'yla, bir yandan da toprakları içindeki karışıklıklar ile mücadele etmiştir. Rusya'nın, Anadolu'nun doğusunda oluşturmaya çalıştığı Ermenilerden oluşan hatta karşı, sınır bölgelerinde, sadece Türk ahaliden oluşan bir hat kurulamamıştır. Bu durum Ahıska'yı oldukça yakından etkilemiştir.

1.2. Edirne Antlaşması ve Ahıska

Osmanlı Devleti, ordusunun çok zayıf olduğu bir dönemde Rusya ile savaşmıştır. Rusların Edirne'ye kadar gelmesi ve İstanbul'u tehdit etmesi sonucu, Bâbiâli³⁹ barış yapmak istediğini, Prusya, İngiltere ve Fransa elçileri aracılığı ile Rusya'ya iletmiş ve Osmanlı Devleti'nin barış isteği, Rusya tarafından kabul edilmiştir. Edirne Antlaşması, 14 Eylül 1829 tarihinde Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanmıştır⁴⁰.

³⁸ 1828-1829 yılları arasındaki Osmanlı-Rus mücadelesinin yenilgi ile sonuçlanmasında Nizam-ı Cedit ordusunun kuruluş aşamasını tamamlayamaması etkili olmuştur. Rus ordusu sayıca çok olmamasına rağmen, iyi eğitim görmemiş Türk ordusu karşısında, uyguladığı strateji ve taktikler ile başarı kazanmıştır. General Paskieviç, Doğu Anadolu topraklarının içine kadar ilerlemiştir. Ermeniler ve Kürtler, Rus ordusunu memnuniyetle karşılamışlardır ve çeşitli desteklerde bulunmuşlardır. Hatta Erzurum'u almaları dâhilinde Rus ordu birliklerine kabileler halinde katılacaklarını belirtmişlerdir. John F. Baddeley, **Rusya'nın Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil**, Çev: Sedat Özden, İstanbul, Kayihan Yayınları, 1989, s. 196-203. Daha geniş bilgi için bkz. W.E.D. Allen, Paul Muratoff, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1966, s. 38-39.

³⁹ XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Paşa Kapısı ve Sadâret Dairesi, nezâretlerin kurulmasından sonra da Osmanlı hükümeti manasında kullanılan bir tabirdir. Mehmet İpşirli, "Bâbiâli", **İA**, C.IV, İstanbul, 1991, s. 386-389.

⁴⁰ Fahrettin Kırzioğlu, **100. Yıldönümü Dolayısıyla 1855 Kars Zaferi**, İstanbul, Karsı Tanıtma Derneği Yayınları, 1955, s. 32.

Antlaşmanın 4. maddesi⁴¹ ile Doğu Anadolu'da Poti, Anapa ve Ahıska, Rusya'ya bırakılmıştır. Görüldüğü gibi 4. madde ile sınır tespiti yapılmıştır. Sınır, Karadeniz kıyısındaki Gürel eyaletinin güneyinden başlayarak İmre üzerinden, Ahıska ve Kars eyaletlerinin Gürcistan sınırlarına birleştikleri yere kadar uzanmıştır. Böylece Ahıska ve Ahılkelek kaleleri, 2 saat mesafeden az olmamak üzere, çizilen sınırın kuzeyinde, yani Ruslarda kalmıştır. Bu hattın güney ve batısında kalan ve Rus işgalinde bulunan Kars, Erzurum ve Bayezid, Osmanlılara iade edilmiştir⁴².

Antlaşmanın 9. maddesi⁴³ de bir anlamda Ahıska ile ilgilidir. Rusya'ya bırakılan topraklar, Osmanlı Devleti'nin ödemesi gereken harp tazminatının bir kısmını oluşturmuştur. Tazminatın geri kalan kısmı ise tarafların görüşmeleri sonucu belirlenmiştir. Antlaşmaya sonradan ek maddeler eklenmiş ve ödenmesi gereken miktar 10.000.000 Macar altını olarak belirlenmiştir⁴⁴. Bu antlaşma ile Ruslar, Tuna'nın ağzındaki adaları alarak Tuna nehrinin kontrolünü ele geçirmiş ve Doğu Anadolu'nun kontrolünü sağlayacak yerler kazanmıştır.

⁴¹ Edirne Antlaşması'nın 4. maddesi: "Anadolu semtinde Rusya Devleti memalikiyle memalik-i mahrusa beyninde hudud Gürel memleketinin Karadeniz'den şimdiki hududuyla giderek İmre hududuna çıkup andan en doğru tarık ile Ahışa ve Kars eyaletlerinin Gürcistan hududlarına muttasıl oldukları mahalle kadar mümted olan hat ola ve bu vechile Ahışa ve Ahılkelek kaleleri şimalde ve hatt-ı hudud-u mezkurun dahilinde iki saatten akl olmamak üzere mesafede kala ve işbu hatt-ı hududun cenub ve garb taraflarında Kars ve Trabzon semtlerinde kain olan arazi ile Ahışa eyaletinin en büyük kıtası ile'l-ebed Devlet-i Aliyenin tasarrufunda ola ve hatt-ı hudud-u mezkurun taraf-ı şimali ve şarkisinde Gürcistan ve İmre ve Gürel semtlerinde kain arazi ve Kuban nehrinin ağzından Sen-Nikola limanına kadar liman-ı mezkur dahil olmak üzere cemii Karadeniz sahili ile'l-ebed Rusya Devleti tasarrufunda ola. Bunaenaleyh Rusya Devleti Ahışa eyaletinin ma-bakisi ve Kars şehri ve eyaletini ve Bayezid şehri ve eyaletini vel-hasil Erzurum şehri ve eyaletini ve Rusya askeri tarafından istila-dide olub hudud-u meşruhadan haricde kalan bil-cümle mahalleri taraf-ı Devlet-i Aliyeye redd u teslim eder". Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, Ankara, TTK Basımevi, 1997, s. 44-45.

⁴² Şerafettin Turan, "1829 Edirne Antlaşması", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Dergisi**, C. IX, S.1-2, Ankara, 1951, s. 111-151.

⁴³ Edirne Antlaşması'nın 9. maddesi: "İşbu sulhname ile teyemmünen hitampezir olan muharebenin imtidadı Rusya devletine masarif-i cesimeyi müeddi olduğundan Devleti-i Aliye masarif-i mezkûrenin lâyı üzere tazminini arz ve tebliğ etmeği bilhak lâzimededen addedip binaenaleyh dördüncü maddede meşrut olduğu üzere Anadolu arazisinden tazmin-i mezkûre mahsuben Rusya Devleti ahzına razı olduğu bir kıta-i cüziyenin terk ve ferağından başka Devlet-i Aliye mikdarı ittihad-ı tarafeyn ile tanzim olunacak bir meblağın edasını dahi taahhüt eder". Nihat Erim, **Devletlerarası hukuku ve siyasi tarih metinleri (Osmanlı İmparatorluğu andlaşmaları)**, C.I., Ankara, TTK Basımevi, 1953, s. 284.

⁴⁴ Şerafettin Turan, **a.g.m.**, s. 111-151.

Antlaşmanın 13. maddesi⁴⁵ de Ahıska ile ilgilidir. Rusya'ya bırakılan topraklarda yaşayanlara ve Osmanlı Devleti'nden Rusya'ya gitmek isteyenlere 18 ay içinde emlak ve arazilerini satın bulundukları bölgeden ayrılma hakkı verilmiştir. Bu madde ile Doğu Anadolu'dan 100.000 Ermeni'nin Rusya'nın teşviki ve yardımlarıyla göç ettiği tahmin edilmektedir. 84.000 Ermeni, Gence ve Revan bölgelerinin en verimli arazilerine göç etmiştir⁴⁶. Bir kısım Ermeni ise Sameshi-Cavaheti, Trialeti, Tiflis, Sohum, Ahıska, Ahılkelek ve Batum gibi bölgelere yerleştirilmişlerdir⁴⁷. Rusya tarafından Ahıska'ya göç ettirilen Ermeniler, Kars ve Erzurum bölgesinden gitmiştir⁴⁸. Böylece Ahıska'da yaşayan Ermeni azınlığın⁴⁹ nüfusu artmıştır. Müslüman ahalinin göçü, Ermeniler kadar yoğun olmamış, 18 ay kadar kısa bir sürede emlak ve arazilerini elden çıkaramamışlardır.

⁴⁵ “Edirne Antlaşması'nın 13. maddesi: “Devleteyn-i fahimeteyn-i muahedeteyn beynlerinde muhadenet-i halise muamelatını ifa ve iade ederek teb'alarından kangı sınıf ve taifeden olur ise olsun el-haletü hazihi teyemmünen hitam-pezir olan muharebe esnasında gerek i'mar-ı harbiyede ve gerek etvar ve hareketleriyle veyahut re'y ve efkarlarını beyan-birle tarafeyn-i muahedinin birine taalluklarını izhar eylemiş olanlar umumen ve kamilen ve nesyen menesiyyen afv olunalar binaberin bunlardan hiçbirisi hareket-ı sabıkasından dolayı canen ve malen rencide ve taharri olunmaya ve bunlardan her birinin mukaddema malik oldukları emlakleri ika olunub şer-i şerifin ve kavaninin zir-i himayesinde emn u rahatla mutasarrıf olalar veyahut evlad u iyali ve eşya-yı menkulesiyle istediği mahalle bila-mani ve taarruz nakl etmek için onsekiz malı zarfında emlakini furuht edebile ve bundan başka taraf-ı Devlet-i Aliyyeye istirdad olunan veyahut Rusya Devleti tarafına terk ve feraget olunan memleketlerde kain tarafeyn teb'alarına gerek kable'ssefer ve gerek muharebeden beru iktisab eyledikleri emlaklarına tensib ederler ise bir rabıta verüb nukud ve eşya-yı menkuleleriyle devleteyn-i muahedeteynden birinin memalikinden diğerinin memalike nakl etmeleri için yine on sekiz ay müddet tayin kılınır”. Saydam, **a.g.e.**, s. 79.

⁴⁶ Okan Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.36 Erzurum, 2008, s. 187-199.

⁴⁷ Selim Hilmi Özkan, “Osmanlı Devleti'nden Gürcistan'a Ermeni Göçü ve Tiflis' de Ermeni Faaliyetleri (1878-1915)”, **Yeni Türkiye Dergisi**, S.62, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2014, s. 1800-1809.

⁴⁸ Davut Kılıç, **Osmanlı Ermenileri Üzerine Araştırmalar I**, Manas Yayıncılık, Elazığ 2007, s. 31.

⁴⁹ “17 Ağustosta Rus ordusu Ahıska şehri önlerine geldi. Şehirden beş altı kilometre uzaktaki garnizon, Ruslarla iki gün süren kanlı çarpışmalar yaptı. Burada üstün gelen Rus kuvvetleri, Ahıska'yı kuşatmaya başladılar. Rusların gelmesini dört gözle bekleyen Yahudi ve Ermeni azınlığı saymazsak geriye kalan Müslüman halk, cesur ve savaşçı insanlardan oluşuyordu”. Baddeley, **a.g.e.**, s. 202-203.

Tablo 1.1: Kafkasya Topraklarına Göç Eden Ermeniler

İran'dan göçürülen Ermeniler	Hane	8.249
	Kişi	41.245
Osmanlı Devleti resmi kayıtlarına göre Erzurum'dan göçürülen Ermeniler	Hane	4.230
	Kişi	21.150
Toplam olarak Doğu Anadolu'dan göçürülen Ermeniler	Hane	20.000
	Kişi	100.000

Kaynak: Kemal Beydilli, “1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu’dan Rusya’ya Göçürülen Ermeniler”, **Türk Tarih Kurumu Belgeler Dergisi**, C. XIII, Ankara, 1988, s. 406-407.

Tablo incelendiğinde, Osmanlı Devleti topraklarından göç ettirilen Ermenilerin, İran’dan gidenlere göre % 41 daha fazla olduğu görülmektedir. Bu verilerden hareketle, bu göç hadisesinden en çok Osmanlı Devleti’nin etkilendiğini söyleyebiliriz. Bu tablo ile Ahıska ve Kafkasya’nın diğer bölgelerinden göç etmek isteyenler için, Anadolu’nun doğusunda 20.000 haneye yetecek kadar yerin olduğu tespit edilebilmektedir.

Edirne Antlaşması sonrasında, Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne karşı yürüttüğü siyasette birtakım değişiklikler olmuştur. Rusya, Osmanlı Devleti’nin zayıflamış bir şekilde toprak bütünlüğünün devamını sağlamasını istemiş, İstanbul ve Boğazları ele geçirme isteğini bir süre ertelemiştir. Böylece Osmanlı Devleti, Rusya’nın kontrolü altına girmiş, diğer devletlerin İstanbul ve Boğazlara gelmesini engellemiştir⁵⁰. Edirne Antlaşması, Osmanlı Devleti’nin Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan sonra imzaladığı en ağır antlaşmadır. Osmanlı Devleti, toprak kaybetmenin ötesinde, Rusya’yı yenme ümidini kaybetmiştir⁵¹.

Rusya, Türkmençay ve Edirne Antlaşmaları ile Osmanlı Devleti’nin doğusunda bir Ermeni Devleti kurulmasının adımlarını atmıştır. Edirne Antlaşması’nın 9. Maddesinde önemli bir ayrıntı vardır: “Anadolu arazisinden

⁵⁰ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 58.

⁵¹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, C.V, Ankara, TTK Basımevi, 1961, s. 121.

tazmin-i mezkûre mahsuben Rusya Devleti ahzına razı olduğu bir kıta-i cüziyenin terk ve ferağından” cümlesinde geçen “bir kıta-i cüziye” ifadesi ile Ahıska kastedilmektedir. Osmanlı Devleti için, küçük ve vazgeçilmesi mümkün görülen Ahıska, Rusya için İstanbul ve boğazlara kadar uzanan yolun çok önemli bir adımıdır.

1.3. Kırım Harbi (1853-1856) ve Ahıska

Rusya, 1840, 1846 ve 1849 yıllarında Ahıska dâhil olmak üzere birçok bölgede idari yapıda değişikliğe gitmiştir. Ahıska’nın nüfusu, 1842 yılında 9.595 kişi, 1856 tarihli nüfus sayımında ise 13.298 kişi olarak sayılmıştır. Göçmen Ermeniler, nüfusun yapısını büyük oranda değiştirmiştir. Rusya, Ahıska’da planlarını gerçekleştirirken bir yandan da Osmanlı Devleti’ni takip ve tehdit etmeye devam etmiştir⁵².

1850 yılında Fransa, Osmanlı Devleti’nden, Kudüs’te Hristiyanlar için mübarek olan makamların hep Ortodokslara verildiğini ileri sürerek, Katolik rahiplere de makam verilmesini talep etmiştir. Bu talebe olumlu yaklaşan Osmanlı Devleti, her iki mezhebe eşit davranılacağını belirterek, Rusya ile sıkıntı yaşanmasının önüne geçmiştir. Rusya, Fransa ile mezhep sorunu yaşamış ve İngiltere ile de Hindistan üzerindeki planları nedeniyle ters düşmüş ve böylece Osmanlı Devleti’ni paylaşma konusunda istediğini elde edememiştir. 1853 yılında Rusya, Osmanlı Devleti’ni tehdit etmeye başlamış ve Eflak ve Boğdan’ı⁵³ işgal edeceğini duyurmuştur⁵⁴.

⁵² Buntürk, **a.g.e.**, s. 42-43.

⁵³ Eflak: Tuna ile Karpatlar arasında bulunan ve Osmanlı hâkimiyeti döneminde özel bir idarî statü tanınan bölge. Kemal Karpat, “Eflak”, **İA.**, C.X, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, s. 466-469. Boğdan: Romanya’nın Moldavya bölgesine Osmanlı döneminde verilen ad. Abdülkadir Özcan, “Boğdan”, **İA.**, C.VI, İstanbul, TDV Yayınları, 1992, s. 269-271.

⁵⁴ Emin Âli Çavlı, **Kırım Harbi Paris Muahedesi 1856**, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1957, s. 7-17; 1853-1856 Kırım Harbi öncesi Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusyası münasebetleri ile ilgili dönemi analiz eden bilgiler için bkz. Hüner Tuncer, **19. Yüzyılda Osmanlı Avrupa İlişkileri (1814–1914)**, Ümit Yayıncılık, Ankara 2000, s. 69; Rusya’ya karşı duran sadece devletler değildir, Kafkasya’da bazı önemli şahsiyetler de Kafkas halklarına öncülük etmiş ve Rusya’ya karşı mücadele vermişlerdir. Daha geniş bilgi için bkz. Cemal Gökçe, **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun**

22 Haziran 1853 tarihinde Ruslar, almaları gereken tazminatı alamadıklarını öne sürerek, Eflak ve Boğdan'a girmiş ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü açıkça tehdit etmişlerdir. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, Fransa ve İngiltere bir araya gelerek Rusya'ya karşı bir blok oluşturmuştur. Rusya, 30 Kasım 1853 tarihinde Karadenize çıkmış olan 5 kalyon ve 1 vapurdan oluşan Osmanlı donanmasını, Sinop limanında imha etmiştir⁵⁵.

5 Kasım 1853 tarihinde, Ahıska'da bulan Rus askerlerinin Posof kazası Bedele köyüne gelmesinden sonra, Miralay Hasan Bey, Göle müdürü İzzet Bey ve Ahıska muhacirlerinden Ahmet Ağa, Rus askerini burada yenmiştir. 5 tabur piyade, Ahıska'ya bir saat uzaklıktaki Vale köyüne gelmiştir. Ahıska halkı, gönüllü olarak Osmanlı askerine erzak verilmesi konusunda yardımcı olmuştur. Ferik Ali Rıza Paşa, Ahıska kalesini fethetmek için hareket etmiş, Ahıska halkı da Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirmiştir. 26 Kasım 1853 tarihinde yapılan muharebede, Osmanlı ordusu, Rusların iki koldan saldırması sonucu geri çekilmiştir. Geri çekilirken Kazak ve İmere süvarileri, Osmanlı askerine saldırmış, geri çekilme adeta bir bozguna dönüşmüştür. Bozgunda, 400 Rus askerine karşılık 4000 Osmanlı askeri hayatını kaybetmiştir. Bu hadise Ahıska Bozgunu olarak anılmıştır⁵⁶.

Savaşın 3. yılında Osmanlı Devleti, Karadeniz'in kuzeyinden Rusya'nın iç kesimlerine ilerlemiş ve Kırım'a asker çıkarmıştır. Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin Sivastopol'u işgal etmesinden sonra Rusya da Kars'ı işgal etmiştir⁵⁷.

Osmanlı Devleti ve müttefikleri, Kırım'a asker çıkarmadan önce Rusya'ya, dört maddeden oluşan bir nota göndermiş ve Rusya bu notayı kabul etmemiştir. 1856

Kafkas Siyaseti, İstanbul, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, 1979, s. 117-121; Süleyman Uludağ, "Müridizm", **İA.**, C.XXII, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, s. 50-52

⁵⁵ Sâmîha Ayverdi, **Türk-Rus Münâsebetleri ve Muharebeleri**, Kubbealtı Neşriyât, İstanbul 2004, s. 274-278; Sinop baskını ve sonuçları ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. **1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı Deniz Hârekatı**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1977, s. 51-54.

⁵⁶ Budak, **Kafkas Araştırmaları I**, s. 52-58; Mustafa Budak, "1853-1856 Kırım Harbi Başlarında Doğu Anadolu-Kafkas Cehpesi ve Şeyh Şamil", **Kafkas Araştırmaları I**, Acar Yayınları, s. 52-58.

⁵⁷ Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, s. 550-552.

yılına gelindiğinde, Rusya, Avusturya'nın aracılığıyla barış istemiştir. Bu isteği kabul edilerek 30 Mart 1856 tarihinde Paris Muâhedesı (antlaşması) imzalanmıştır⁵⁸.

Paris antlaşması; Osmanlı Devleti, Fransa, İngiltere, Sardanya Krallığı ve Rusya arasında imzalanmıştır. Anlaşmanın üç önemli maddesi vardır: İlk madde, Kars'ın Osmanlı Devleti'ne iade edilmesidir. İkinci madde, Karadeniz'in bağımsız hale getirilmesi ve Rusların Karadenizde donanma bulunduramayacak olmasıdır. Üçüncüsü ise Boğazların barış zamanında bütün yabancı devletlerin savaş gemilerine kapatılmasıdır⁵⁹.

Kırım harbinin sonuçları, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında yaşananlara bakarak sevindiricidir fakat Edirne Antlaşması ile kaybedilenlerin telafisi olamamıştır. Ahıska açısından bu savaşı değerlendirmek gerekirse, Osmanlı Devleti'nin Güney Kafkasya'nın ve Anadolu'nun doğu sınırının bu önemli noktasına gereken önemi vermediği görülmüştür. Ahıska bozgunu olarak anılan hadisede, Ahıska halkı, tüm olumsuzluklara rağmen Osmanlı ordusuna destek olmuştur. Osmanlı Devleti ise gereken askeri yardımı bölgeye gönderememiştir. Ahıska'nın bir kez daha geride bırakılarak anlaşmaya varılmasıyla, bölge halkı Rusya'nın karşısında zor durumda kalmış ve bu durum 1829 yılından itibaren Anadolu'ya yapılan göçlerin daha fazla insanı kapsayan bir şekilde devam etmesine neden olmuştur.

1.4. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Sonuçları

Rusya, 1856 Paris Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'ne karşı takip ettiği Panslavizm siyasetiyle, Balkanlar'daki Slav halk üzerinde faaliyetlerini arttırmıştır. Fransa'nın Almanya karşısında yenilmesinden (1870) sonra Avrupa dengesinde ortaya çıkan durumdan faydalanan Rusya, Paris Antlaşması'nın kendisiyle ilgili hükümlerinden kurtulmayı başarmış ve Osmanlı Devleti'ne karşı daha aktif bir siyaset takip etmeye başlamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi anlamına gelen Şark meselesini halletmek üzere desteklediği ve silâh yardımıyla

⁵⁸ Ayverdi, **a.g.e.**, s. 280.

⁵⁹ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 74-75.

bulunduğu Balkan milletlerini isyana teşvik etmiştir⁶⁰. Rusya, Kafkasya’da ise Hristiyan halkı silahlandırmış ve Müslümanlara saldırılarını sağlamıştır⁶¹.

93 harbi⁶² olarak da anılan 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı, Rumeli ve Anadolu (Kafkas) olmak üzere iki cephede meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti, Rusya ile muhtemel bir savaş durumuna karşı 4. Ordu’yu, Anadolu’nun doğusuna konuşlandırmıştır. 4. Ordu, diğer ordular ile kıyaslandığında daha geniş bir mıntıkaya sahiptir ve merkezi Erzurum’dur. Ordunun komutanlığına, Ahmet Muhtar Paşa getirilmiştir. Ahmet Muhtar Paşa, Osmanlı ordusunun yetersiz malzeme ve askerle savaşa girdiğini, haritalarının dahi olmadığını belirtmiştir⁶³. Osmanlı askerinin yetersiz sayıda olmasından dolayı Kars ve etrafındaki bölgelerden gönüllü askerlerin, Osmanlı ordusu yanında savaşması sağlanmıştır. Mihrali Bey⁶⁴, 120 atlıdan bir birlik oluşturmuş ve binbaşı ünvanıyla Osmanlı ordusunun ve Kafkas halkının yanında yer almıştır.

Rusya’nın Kafkasya’da silahlandığı Hristiyanlar, Rus askerlerinin gözü önünde Müslüman köylerine saldırmış ve köyleri yağmalamışlardır. Cami ve okullar kapatılmış, özellikle kadınlara her türlü kötülük yapılmıştır. Kısa sürede Ruslaştırılması mümkün olmayan Müslüman ve Türkler, göçe zorlanmıştır. Bu hadiselerden dolayı çok sayıda Müslüman ve Türk bulunduğu yerden ayrılmış ve Anadolu’nun içlerine göç etmiştir⁶⁵.

⁶⁰ Mahir Aydın, “Doksanüç Harbi”, **İA.**, C.IX, İstanbul 1994, s. 498-499.

⁶¹ İpek, **a.g.e.**, s. 50.

⁶² Rumî takvime göre 1293 yılına rastladığı için 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı, Doksanüç Harbi olarak da anılmıştır. Aydın, **a.g.m.**, s.498-499; Rus askerleri, 24 Nisan 1877 tarihinde Arpaçay’dan Türk sınırını geçerek hücumu başlamıştır. Anadolu (Kafkas) cephesindeki savaşlar üç safhada gerçekleşmiştir. Savaş, Rus ordusunun galibiyeti ve Osmanlı askerinin Erzurum kalesine ilticasıyla sona ermiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Cengiz Çakaloğlu, **Yemen’den Dönemeyen Bir Karapapak: 40. Hamidiye Süvari Alayı Komutanı Mihrali Bey**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2011, s. 17-19.

⁶³ Manastarlı Mehmet Rıfat Bey, **93 Harbi Faciası**, Haz. Tahsin Yıldırım, s. 80.

⁶⁴ Mihrali Bey, 1844 yılında Tiflis vilayeti, Borçalı sancağına bağlı Darvaz köyünde doğmuştur. Karapapak Türkmenlerindendir. Kars kuşatmasında kahramanlıklar göstermiştir.

⁶⁵ İpek, **a.g.e.**, s. 51-52.

1.4.1. Ayastefanos Antlaşması ve Ahıska

Savaşın sonunda, 31 Ocak 1878 tarihinde müzakerelere başlanmıştır. 3 Mart 1878 tarihinde İstanbul'un Yeşilköy semtinde, Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma ile Osmanlı Devleti, Balkanlar ve Kafkasya'daki çok önemli topraklarını Ruslara bırakmak zorunda kalmıştır. Bu durum karşısında harekete geçen Avrupalılar, Ayastefanos Antlaşması'nın yürürlüğe konmasına engel olmak için, 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin Antlaşması'nın imzalanmasını sağlamışlardır⁶⁶.

Ayastefanos Antlaşması'nın 19. maddesinde Kars, Ardahan, Batum ve Bayezid'in Soğanlığa kadar olan kısmı, Rusya'ya bırakılmıştır. Yine bu madde ile Osmanlı Devleti'nin, Rusya'ya savaş tazminatı olarak, 100 milyonu Rusya'nın Kafkasya'daki zararına karşılık olmak üzere, toplam 1.410 milyon ruble ödemesine karar verilmiştir. 21. madde⁶⁷, Ahıska gibi Rusya'ya bırakılmış topraklarda yaşayan halkların geleceği hakkındadır. Ahıskalılar 3 yıl içinde emlaklarını satıp ayrılacaklardır. Belirtilen sürede Ahıska'yı terk etmeyenler, Rusya tabiyetine geçmiş sayılmıştır.

Ayastefanos Antlaşması'nın 19. maddesi ile Kars, Ardahan, Batum ve Bayezid'in Rusya'ya bırakılması, Osmanlı Devleti'nin küçük toprak parçalarından vazgeçmesi olarak anlaşılmamalıdır. Ayastefanos Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin bu toprak parçalarını kaybetmesi, Rusya'nın doğudan Anadolu'yu ciddi bir şekilde tehdit etmesine imkân sağlamıştır. Ayastefanos Antlaşması, sonuçları itibariyle Avrupalı devletleri memnun etmemiştir. Özellikle İngiltere, Hindistan'dan

⁶⁶ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 85.

⁶⁷ "Rusya'ya terk olunan mahaller ahalisi başka mahalle gidüb ikamet itmek isterler ise emlaklerini satub çekilmekde serbest ve muhtar olacaklardır ve bu babda kendulerine işbu mukavelenamenin tasdiki yılından itibaren üç sene mühlet virilmiştir mühlet-i mezkûrenin inkizasında emlaklerini satub memlekettten çıkmamış olanlar Rusya tebeiyetinde kalacaklardır miriye aid olan emlak-i gayr-ı menkule veyahud mahal-i mezkûre haricinde kâin miran-ı mahsusa ve emlak-i mevkufe dahi azası İslâm ve rusyaludan mürekkeb teşkil olunacak bir komisyon marifetile kararlaştırılacağı veçhile kezâlik üç sene müddet zarfında furuht olunacaktır bu komisyon Rusya'ya terk olunubda elyevm Rusya askeri elinde olmiyan kale ve şehir ve saire mahallerde bulunan edevat-ı harbiye ile mühimmat ve devlete aid zahire ve eşya-yı sairenin hükûmet-i seniye canibinden ne suretle kaldırılaçağını dahi tayin eyleyecektir". Erim, **a.g.e.**, s. 395-397.

Malta'ya asker çıkarmak gibi hamleler yapmış ve Rusya'yı savaş ile tehdit etmiştir. Rusya, yeni bir savaşa girmeyi göze alamayacağından anlaşmanın şartlarını yeniden değerlendirmeyi kabul etmiştir⁶⁸.

Mehmed Ârif Bey⁶⁹, Ayastefanos Antlaşması sonrasında Avrupalı devletler için çok yerinde bir yorum yapmıştır: “Bu devletler gerektiğinde kendi başlarına ve kolayca hazm edebilmek için, Devlet-i Aliyye'nin kuvvet ve kudret kazanmasını istemezler. Her biri, devlet ağacımızın kurummasını ve binbir felâketle dal ve budağının kırılıp kopmasını arzu ederler. Fakat asıl gövdenin, kendisinden başkasının baltasıyla devrilmesine razı olmazlar”⁷⁰.

1.4.2. Berlin Antlaşması ve Ahıska

Berlin Kongresi 13 Haziran 1878 tarihinde toplanmış ve bir aylık bir çalışma sonucunda 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin, parçalanma ve dağılması hızlanmıştır. Bunun yanında 287.510 km² gibi ciddi bir toprak kaybı da yaşanmıştır. İngiltere'nin 1856 Paris Konferansı'ndan bu yana izlediği Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikası da değişikliğe uğramış ve İngiltere'nin de Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecinde yer almaya başladığı görülmüştür⁷¹.

Berlin Antlaşması'nın 58. maddesine göre; Kars, Ardahan ve Batum harp tazminatının bir bölümünün karşılığı olarak Rusya Devleti'ne bırakılmış, Bayezid Osmanlı Devleti'ne geri iade edilmiştir⁷². Berlin Antlaşması'nın ardından Ruslar, bölgede Türk varlığının yok etmek yönünde hareket etmiştir. İlk adım olarak üç yıl içinde bölgeyi terk etmek isteyen Türk halkına göç imkânı sağlanmıştır. Türklerin

⁶⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, C.VIII, S. XVI, Ankara, TTK Yayınları, 2000, s. 64-67.

⁶⁹ 29 Mart 1845 tarihinde Erzurum'da doğmuştur. 1897 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Tahsilini Erzurum'da yapmış, 1861 yılında 4. Ordu'da mülazim görevine başlamıştır. 1877 yılında Anadolu (Kafkas) ordusu kumandanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın özel kalem müdürlüğünü yapmıştır. Vazifesi gereği cephedeki önemli hadiselerle şahit olmuş ve yazışmaları gerçekleştirmiştir. Mehmed Ârif Bey, **Başımıza Gelenler 93 Harbi'nde Anadolu Cephesi Ruslarla Savaşın Hatıraları**, Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul, İz Yayıncılık, 2006, s. 21-23.

⁷⁰ Mehmed Ârif Bey, **a.g.e.**, s. 124.

⁷¹ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, Ankara, TTK Basımevi, 1997, s. 523-529.

⁷² Erim, **a.g.e.**, s. 422.

boşalttığı bölgelere ise gayr-i müslim toplulukları getirmek suretiyle, nüfus yapısının değişikliği amaçlanmıştır. Rusya, göç etmeyip kalan halkı, medreselerini kapatıp cahil bırakmak suretiyle cezalandırmıştır. Elviye-i Selâse⁷³ denilen “Kars, Ardahan ve Batum” bölgesinde arazi nizamnamesi yayınlayarak, mülkiyet hakkını kaldırılmıştır⁷⁴.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Rusya, Anadolu içlerinde Erzurum’a kadar girmiştir. Bu savaşın sonrasında demografik kavgalar yaşanmıştır. Müslüman ve Hristiyan topluluklar, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında yer değiştirmiştir. Bu savaşta Osmanlı Devleti’nde yaşayan Kürtlerin bir kısmı, Rus ordusu içinde yer almış ve Osmanlı Devleti’ne karşı savaşmıştır⁷⁵.

Kıbrıs Antlaşması’ndan sonra Rusya ile harp tazminatını belirleyebilmek için, 8 Şubat 1879 tarihinde İstanbul Antlaşması yapılmıştır. Antlaşmanın 4. maddesine göre; Berlin Antlaşması ile Rusya’ya bırakılan toprakların değeri düşüldükten sonra 802 milyon 500 bin frank tazminat bedeli ödenmesi kararlaştırılmıştır. Antlaşmanın 7. maddesine göre, emlaklarını satmak suretiyle bulundukları topraklardan çıkmak isteyenler çıkabilir, kalanlar ise Rusya tabiiyetinde kalacaklardır⁷⁶.

Berlin Antlaşması sonucu Anadolu’nun doğusundaki toprakların kaybedilmesi ile Ahıska, Anadolu’dan daha da uzaklaşmıştır. 93 Harbi öncesinde, yeniden Osmanlı Devleti’nin sınırlarına dâhil olunacağına dair beklentiler bir sonuca ulaşmamıştır.

⁷³ “Üç liva” veya “üç sancak” anlamına gelen elviye-i selâse, 93 Harbi’nden sonra, harp tazminatına karşılık olmak üzere Rusya’ya terkedilmeleriyle siyasi bir mesele olarak ortaya çıkan Kars, Ardahan ve Batum sancaklarını ifade eder. Mahir Aydın, “Elviye-i Selâse”, **İA.**, C.XI, İstanbul 1995, s.68; Berlin antlaşmasında, Elviye-i Selâse’nin durumu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Esin Dayı, **Elviye-i Selâse’de (Kars, Ardahan ve Batum) Milli Teşkilâtlanma**, Erzurum, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, t.y., s. 9-12.

⁷⁴ Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, s. 553.

⁷⁵ Michael A. Reynolds, **İmparatorlukların Çöküşü Osmanlı-Rus İmparatorluklarının Çatışması ve Çöküşü Osmanlı-Rus Çatışması 1908-1918**, Çev. Yücel Aşıkoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s. 55.

⁷⁶ Erim, **a.g.e.**, s. 425-426.

1.4.3. Ermeni Sorunu ve Ahıska

Osmanlı Devleti'nin bünyesindeki Ermeniler ile ilk büyük sıkıntı, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı zamanında yaşanmıştır. O günlerde sınırların güvenliği ile ilgili Kars Muhafızı yolladığı bir tahriratta, Karabaş adındaki Ermeni çete liderinin faaliyetlerine dikkat edilmesi hususunda uyarılarda bulunmuştur. Kars Muhafızı da konuyu yakından takip etmiştir. Bölgenin kontrolünün sağlanması, Rus tarafına gidip gelmelerin önlenmesi, bilgi sızdırılmasına yönelik bir dizi önlemler almış ve bu konuda İstanbul'u da bilgilendirmiştir⁷⁷.

İkinci büyük sorun ise 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı zamanı yaşanmıştır. Bu savaşın sonucunda imzalanan 5 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi⁷⁸ bu sorunun büyümesinde önemli bir yere sahiptir. Bu maddede Ermenilerin Osmanlı Devleti'nin içinde yer alan farklı unsurlara karşı emniyetinin teminat altına alınması kararlaştırılmıştır.

Ahıska ve Ahılkelek bölgelerindeki nüfus bilgilerine göre, 1828 yılında Ahıska'da 34.000 aile yani yaklaşık olarak 280.000 kişi yaşamaktadır. Rusya'nın işgalleri ve yaşanan savaşların sonucunda nüfusun 45.000 kişi kaldığı bilgisine ulaşılmıştır. Kalanların çoğunluğu Müslüman halktan oluşmuştur. Rusya, 1869 yılında etnik ve dini bakımdan nüfus bilgilerini açıklamıştır. Ahıska ve Ahılkelek bölgesinde 322 köyde yaşam olduğu ve bu köylerin toplam nüfusunun 80.500 kişi olduğu ifade edilmiştir. Müslüman nüfusun 26.000 kişi olduğu ve bunların 23.400'ünün Türk olduğu belirtilmiştir. 1897 yılında ise Türkçe konuşan nüfusun toplam 43.300 kişiden oluştuğu, toplam nüfusun %31'ini oluşturdukları açıklanmıştır. Türk ve Müslümanların dışında nüfusun %48'ini Ermeniler, %13'ünü Gürcüler ve geri kalanı ise Ruslar ve Kürtler meydana getirmektedir. 1913 yılında Ahıska ve

⁷⁷ Kemal Beydilli, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler, Ankara, TTK Basımevi, 1988, s. 403-405.

⁷⁸ "Ermenistan'da Rusya askerinin taht-ı istilâsında bulunub Devlet-i Aliye'ye iadesi lazım gelen mahallerin tahliyesi oralarca devletynin münesabat-ı hasenesine muzır karışıklıklara mahal virebileceğinden Devlet-i Aliye Ermenilerin mütemekkin olduğu eyaletlerde menafi-i mahalliyeinin icab itdiği islâhat ve tensikati bila ifate-i vakt icra itmekliği ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkeslere karşı emniyetlerini istihsal itmekliği teahhüd ider". Nihat Erim, **a.g.e.**, s. 395.

Ahılkelek bölgesinin nüfusunun 195.500 kişiden oluştuğu belirtilmiştir. Nüfus, 56.200 Türk (%29), 99.300 Ermeni (%51), 15.200 (%8) Gürcülerden oluşmaktadır⁷⁹.

Osmanlı Devleti'ne ait toprakların paylaşımı konusunda, kimi zaman beraber hareket eden kimi zaman da çıkarlarına göre ayrı ayrı hareket eden Avrupalı Devletler, Anadolu topraklarında yüzyıllar boyunca barış içinde yaşamış toplulukları, artık bir arada yaşayamayacak hale getirmişlerdir. Bu politikada en başarılı olan devlet ise Rusya'dır. İşgal ettiği Azerbaycan ve İran topraklarında yaşayan Ermenileri, Ruslaştırarak ordusuna dâhil etmiş ve Doğu Anadolu'nun işgali sırasında kullanmıştır. Bünyesindeki Ermeni askerler ile Doğu Anadolu'da işgal ettiği yerlerde yaşayan Ermenileri aynı çizgide buluşturarak, olayların daha da kanlı bir hale gelmesine sebebiyet vermiştir. Müslüman halka karşı zulüm uygulanmasını sağlamış ve geri çekildiği zaman da artık Ermeni ve Müslüman halklar birarada yaşayamaz hale gelmişlerdir.

1.5. 1917 Bolşevik Devrimi Sonrası Dönem

1917 yılındaki ihtilalden önce, 1905 yılında bir ihtilal yaşanmış ve Rusya Türkleri üzerinde etkisi büyük olmuştur. Siyasi ve ekonomik yönden büyük bir baskı ile karşı karşıya kalmış olan Türkler, bu ihtilali sevinçle karşılamışlardır. Rusya Müslümanlarının kongreleri, Türklerin milli mücadelesinin şekillenmesinde önemli rol oynamış ve Türkçülük düşüncesinin yaygınlaşmasına, cemiyetlerin kurulmasına ve gazete çıkarılmasında etkili olmuştur. Ahıska'da aydınlar, okullar açmış ve öğretmenlik yapmışlardır. Bu aydınların başında Ömer Faik Numanzade⁸⁰ Kırım'da

⁷⁹ Arif Yunusov, "Ahıska (Mesket) Türkleri: İki Kere Sürgün Edilen Halk", **Türkler Ansiklopedisi**, C.XVIII, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 877-885.

⁸⁰ Ömer Faik Numanzade (1872-1937). 1872 yılında Ahıska'nın Azgur kasabasında dünyaya gelmiştir. Din eğitimi için İstanbul'a gönderilmiştir. 1883 yılında Darüşşafaka'da eğitim hayatı başlamıştır. 1891 yılında mezun olduktan sonra Galata Postanesinde memuriyete başlamıştır. Okul yıllarından itibaren Sultan II. Abdülhamit'e karşı muhalif olmuş, memuriyeti esnasında muhalif çalışmalar yürütmüş ve bu durumdan dolayı 1893 yılında İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. İstanbul'dan döndükten sonra köyünde mektep açıp faaliyetlerde bulunmuş fakat hoş karşılanmamıştır. Bunun üzerine Azerbaycan'a giderek Şeki ve Şamahı gibi şehirlerde öğretmenlik yapmıştır. 1902 yılına kadar öğretmenlik yapmış ve 1905 yılına kadar yazarlık yaptıktan sonra yazılarının sansürlenmesi üzerine buradaki yazı yazma işini noktlayıp **Molla Nasreddin** dergisinde karikatürlü yazılar ile halka ulaşmaya çalışmıştır. Yazın hayatına birçok dergi ve gazetede devam

gelmektedir. Kırım'da, Gaspıralı İsmail Bey⁸¹ **Tercüman** gazetesinde, Ahıskalı aydınların faaliyetleri hakkında yazılar yazmıştır⁸².

1917 yılındaki Bolşevik ihtilalinden sonra, Rusya'da yaşayan Müslüman ve Türk halklarda bir uyanış başlamıştır. Ahıska'da Amele ve Asker hükümeti kurulmuştur ve bu hükümette Ömer Faik Numanzade de bulunmuştur. Osmanlı Devleti'ne ait 9. Ordu 3. Fırkanın (Tümen) görev bölgesi, Ahıska ve Acara'dır. Ahıskalılar ve Acaralılar kesinlikle memleketlerine Gürcülerin girmesine izin vermeme ve mücadele etme isteğinde olmuşlardır. Bu mücadele için 29 Ekim 1918 tarihinde Ahıska Hükümet-i Muvakkatı⁸³ kurulmuştur. Bu hükümete başkan olarak da Ömer Faik Numanzade seçilmiştir. Ömer Faik Bey, 3. Fırka kumandanı Halid Paşa'ya müracaatta bulunmuş, hükümetin gayesini açıklamış ve bağımsızlık mücadeleleri için yardım istemiştir.⁸⁴

etmiştir. 1917 ihtilalinden sonra Gürcistan bağımsızlığını ilan etmiş ve bölgede yaşayan Türk ve Müslüman halk üzerinde baskı kurmuştur. Ahıska Türkleri, bağımsızlık için 29 Ekim 1918 tarihinde Ahıska Hükümet-i Muvakkatı'nı kurmuştur ve başkan olarak da Ömer Faik Bey seçilmiştir. Bu hükümetin amacı Osmanlı Devleti'ne ilhak olmaktır fakat başarılı olunamamıştır ve Ömer Faik Bey Gürcü hükümeti tarafından hapse atılmıştır. Hapis hayatından sonra Azerbaycan'a geçmiş ve burada yayın hayatına devam etmiştir. Ömer Faik Bey'in Azerbaycan'da kaldığı yıllarda Gürcistan'da Sovyet hâkimiyeti başlamıştır ve kendisi Gürcistan İnkılâp Komitesinin üyesi olmuştur daha sonra 1921 yılında bu komiteye bağlı oluşturulan Müslüman Ahalisi Şurası'na başkan olarak seçildi. Buradaki görevinden dolayı Ahıska ve çevresini gezerek halkın ne kadar zor durumda olduğunu nasıl bir baskıya maruz kaldığını raporlar halinde sunmuştur. 1922 yılında komitedeki görevinden uzaklaştırılıp Tiflis'de yayınlanan "Yeni Fikir" gazetesinde yazmaya başlamıştır. 1924 yılında Azerbaycan'a gidip Gence Ziraat Teknik Okulu'nda müdürlük görevine başlamış 1927 yılına kadar devam etmiştir. Aynı yıl devlet işlerinden emekliye ayrılmıştır. Emekliye ayrıldıktan sonra da faaliyetlerine devam etmiştir. 1937 yılında Stalin yönetimi tarafından tehdit olarak görülmüş, 3 ay hapse atılıp işkence gördükten sonra kurşuna dizilmiştir. İrfan Murat Yıldırım, Fazıl Gökçek, **Kafkasya'dan İstanbul'a Hatıralar**, İzmir, Akademi Kitabevi, 2000, s. 11-189.

⁸¹ İsmail Bey, 1851 yılında Kırım'ın Gaspıralı köyünde doğmuştur. 1869 yılından itibaren öğretmenlik yapmıştır. 1881 yılında Tavrida gazetesinde gazetecilik faaliyetine başlamıştır. 1882 yılında Tercüman gazetesini çıkarabilmek için Rus makamlarından izin almıştır. Tercüman gazetesi, Rusça ve Türkçe olarak yayınlanmıştır. Rusya'da yaşayan Müslümanların özgürlük mücadelesi başlatabilmesi için önderlik etmiş ve Rusya Müslümanları Kongresinin toplanabilmesi için bir dizi temaslarda bulunmuştur. 1914 yılında vefat etmiştir. Nadir Devlet, **İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914)**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s.1-112.

⁸² Buntürk, **a.g.e.**, 63.

⁸³ Ahıska ve Acaralılar, memleketlerine Gürcülerin girmesine izin vermek istememişlerdir. Ahıskalı Müslümanlar tarafından 29 Ekim 1918 tarihinde kurulmuştur. Gökdemir, **a.g.e.**, s. 36.

⁸⁴ "Hükümet-i Osmaniye'nin Ahıska ve Ahılkelek kazâlarını maazallah tahliye edeceği ihtimâline nazaran, merkezi Ahıska olmak üzere teessüs eden Hükümet-i Muvakkata; 9. Ordu-yu Hümâyûn Kumandanı, Muhterem Yakup Şevki Paşa Hazeretleri'nin himâye-i sâmilelerini istihsâl ile 100.000

Bu yazı ile Ömer Faik Numanzade, 3. Fırkanın askerlerinin geri çekilmemesini ya da Osmanlı Devleti'nden koparılmak gibi bir durum ile karşılaşılırsa, Yakup Şevki Paşa'nın yardımlarını esirgememesini talep etmiştir. Halid Paşa bu isteği, Yakup Şevki Paşa'ya bildirmiştir. Yakup Şevki Paşa, 3. Fırka askerinin bu bölgede kalamayacağını, fakat mevcut siyasi durumun değişiklik gösterebileceğini, bu yüzden korkmadan Ahıska'nın teşkilatlarını kurmalarını ve faaliyetlerde bulunmalarını ifade etmiştir. Gürcüler ısrarla 3. Fırkanın hızlıca bölgeyi terk etmesini istemiştir. Buna karşın Halid Paşa acele etmemiş, Yakup Şevki Paşa ile gizlice anlaşıp 500 kadar asker, mühimmat ve yiyecek bırakmış ve Server Bey'in (Atabek)⁸⁵ idaresinde yerli bir milis alayının oluşmasını sağlamıştır. Ahıska'da bu gelişmeler yaşanırken Kars'ta çok önemli bir gelişme olmuştur. Kars İslâm Şûrası, Elviye-i Selâse'de bulunan Türk ve Müslümanları bir birlik altında toparlamak için harekete geçmiştir. 30 Kasım 1918 tarihinde toplanan kongreye, Batum'dan Nahcivan'a kadar olan bölgeden temsilciler katılmışlardır. Kars İslâm Şûrası'nın adı "Millî İslâm Şûrası veya Millî Şûra Hükümeti" olarak kabul edilmiştir. Bu hükümete Batum, Ahıska Hükümeti, Aras Türk Hükümeti de katılarak bölgede Gürcü ve Ermenilerin işgallerine karşı büyük bir birlik oluşturulmuştur⁸⁶.

nüfusu hâiz, mühim bir kütle-i İslâmiyeyi düşmana ezdirmemek için, 3. Fırka'nın Ahıska'da kalmasını, (talep) eyler. Zaten mezkûr fırkanın gâye-i teşkilâtı Kafkasya'da bulunup, asırlardan beri ezilen, üzülen unsur-ı İslâmı tâhlis (kurtarmak) olduğu ma'lum-u sâmilîridir. Ve vatan-ı mübârekemizin bilmecebûriyye dâire-yi Osmâniye'den çıktığı takdirde Gürcüler'e terk edilmeyip sulh-u umûmiyenin kabûl edeceği esas ve prensiplere göre teşkil edilen, Demokrat Hükümet-i Milliyemiz'in bekaasını temîn gayesiyle Heyet-i idâremiz azâsından olan Arabim Efendi murahhas seçilmiş ve kendisine itimâdnâme verilmiş olup bu itimâdnâmede (lüzumlu bilgiler bulunmaktadır) denilmekteydi. Ve ayrıca da Halit Bey'den Yakup Şevki Paşa'ya bu konuda tavassut etmesi ricâ edilmişti". Yunus Zeyrek, **a.g.e.**, s. 23.

⁸⁵ Server Atabek (1886-1962). 20 Ağustos 1886'da Ahıska'da dünyaya gelmiştir. Soyu Atabekler sülalesinin Altunkale/Kobhyan koluna dayanmaktadır. Okuma yazmayı Ömer Faik Numanzade'den öğrenmiştir. Petersburg'da yüksek kimya mühendisliği eğitimi, Almanya'da hem maden mühendisliği hem de ziraat mühendisliği bitirdikten sonra Petersburg'da hukuk fakültesini 1916 yılında bitirerek eğitim-öğretim hayatını sonlandırmıştır. 1916 yılında Ahıska'ya dönmüş, 1917 Rus İhtilali'ni fırsat bilen Gürcü ve Ermenilere karşı mücadele vermek için teşkilat faaliyetlerinde bulunmuştur. Halid Paşa'nın görevlendirmesiyle silahlı mücadeleye başlayarak 1919 yılında Ahıska ve Azgur'dan Gürcüleri çıkartmıştır. Daha sonra Türkiye'ye gelmiş, TBMM I. Dönem Ardahan Milletvekilliği ve MTA'nın (Maden Tetkik Araştırma) kuruluşunda yer almıştır. İbrahim Agara, "Zeynep Atabekoğlu ile Babası Osman Server Atabek Üzerine Konuşma", **Bizim Ahıska Dergisi**, S.15, Ankara, y.y., 2011, s. 20-22.

⁸⁶ Gökdemir, **a.g.e.**, s. 38-43.

1.5.1. Erzincan Mütarekesi ve Brest-Litovsk Antlaşması

Rusya’da 1917 ihtilalini gerçekleştiren Bolşevikler, bir “Barış Dekreti” yayınlarak dış politikalarının esaslarını duyurmuşlardır. Buna göre herhangi bir uluslararası sorunda, sorunun çözümünde her milletin eşit olacağını, yabancı toprakların işgalinden vazgeçmeyi ve gizli anlaşmaların geçersizliğini kabul etmiş ve dünyaya barış yapılması için seslenmişlerdir. Bu sesleniş büyük devletler tarafından yanıtsız bırakılmıştır. İhtilal sonrası toparlanmak ve nefes almak isteyen Rusya, barış görüşmelerinde ısrarcı davranmış, 15 Kasım 1917’de bu taleplerini yinelemesine rağmen bir cevap alamamıştır. Bunun üzerine Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile barış sağlamak amacıyla müzakereye başlanmıştır. Barış görüşmeleri, 9 Aralık 1917’de Brest-Litovsk’ta başlamıştır. Rusya “self determination” yani kendi kaderini tayin etme hakkını vurgulamakla beraber Osmanlı Devleti’nin Kafkas Ordusu’nun geri çekilmesine odaklanmıştır. Almanya ise bu masada hep beraber değil Osmanlı Devleti ile ayrı, Rusya ile ayrı anlaşma yapmak istemiştir. Çarlık Rusya zamanında yapılan anlaşmaların geçersiz olduğunu, Osmanlı Devleti ile ilgili olarak da İstanbul ve Boğazlardan vazgeçtiklerini açıkça beyan etmişlerdir⁸⁷.

Ermenilerin yardımlarıyla Anadolu’da ilerleyen Ruslar, Kafkas cephesini çözmek ve işgal ettiği Anadolu topraklarından çıkmamak için, Maveray-ı Kafkas Hükümeti’ni muhatap almış ve Kafkas cephesini terk etmiştir. Osmanlı Devleti’nin Kafkas cephesinde ilerleyişi ile beraber, her iki ordunun da yıpranmışlığı göz önüne alınmış ve barış görüşmelerine başlanmıştır. 5 Aralık 1917 tarihinde Erzincan’da, mütareke imzalanmıştır. Bu mütareke, Osmanlı Devleti ile Sovyetler arasında imzalanan ilk antlaşmadır ve 29 Ekim 1914 tarihinde başlayan savaş, bu antlaşma ile nihayet bulmuştur⁸⁸. Erzincan Mütarekesi ile Rusya ve Osmanlı Devleti arasındaki sorunlar ertelenmiştir. Rusların çekildiği yerlerde eli silahlı Ermenilerin

⁸⁷ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 649-652.

⁸⁸ Akdes Nimet Kurat, “Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı (20 Aralık 1917-3 Mart 1918)” **Belleten**, C.XXXI, S. 123, Ankara, TTK Yayınları, 1967, s. 375-413.

uyguladıkları vahşet ile Osmanlı askerlerinin Güney Kafkasya’da ilerleyişleri sorunların çözülmediğinin işaretidir⁸⁹.

Aralık 1917’de başlayan Brest-Litovsk müzakereleri 3 Mart 1918’de sonuçlanarak antlaşma imzalanmıştır. Antlaşma 14 maddeden oluşmaktadır. Antlaşmanın 4.⁹⁰ maddesi ile Rusya’nın, işgal ettiği Elviye-i Selâse sancağına bağlı Kars, Ardahan ve Batum vilayetlerini tahliye etmesine ve Osmanlı Devleti’ne iade etmesine karar verilmiştir.

Gürcistan, bu antlaşma şartlarını kabul etmemiş ve Ardahan’ın geri verilmesini istemiştir. Buna karşılık Ahıska çevresinde referandum yapılmış, halk, içinden delegeler seçerek Batum Konferansı’na göndermiş ve Anavatan’a katılmak istemiştir. Ermenistan ve Gürcistan, Osmanlı Devleti’ne karşı savaş başlatmak isteyince, Azerbaycan bu hükümetten ayrılmıştır ve bu üç devlet bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Böylece Seym/Maveray-ı Kafkas Hükümeti yani Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan’dan oluşan hükümet dağılmıştır. Bu durum, Enver Paşa, Halit Paşa’nın cesur ilerleyişleri ile Ermenilerin ve Gürcülerin mağlubiyetleri sonucu değişmiştir⁹¹.

Ahıska ve Ahılkelek halkı, yaptıkları toplantılarda delegeler seçerek Batum Konferansı’na göndermiş, Sovyetlerin ilan ettikleri otodeterminasyon hakkından istifade etmek istediklerini belirtmişlerdir. Bu hak ile Türkiye’ye katılmak istediklerini, Gürcü idaresinin din, dil ve kültürlerini kaybetmelerine sebep olacağını belirtmişlerdir⁹².

⁸⁹ Ayna Askarova, “Rus Belgelerine Göre Güney Kafkasya’da Sınır Meselesi”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003, s. 4-11.

⁹⁰ “Doğu Anadolu eyaletlerinin boşaltılması ve asayişinin sağlanması yolunda Rusya (hükümeti), yapmağa muktedir olduğu her şeyi en kısa zamanda yerine getirecektir. Ardahan, Kars, Batum mıntakalarında da hemen Rus askerleri boşaltılacaktır. Bu mıntakaların yeni teşkil edilecek idarî-hukukî ve milletlerarası hukuk nizamına Rusya karışmayacak ve bu mıntakalar ahalisine, komşu devletler ve bilhassa Türkiye ile mutabık kalınmak suretiyle, yeni idare şeklini kurmasına muvaffak edilecektir”. Kurat, **a.g.m.**, s. 407.

⁹¹ Zeyrek, **a.g.e.**, s. 23-25.

⁹² Tekin Taşdemir, **Türkiye’nin Kafkasya Politikasında Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskahılar**, İstanbul, İq Kültür ve Sanat Yayıncılık, 2005, s. 99.

4 Haziran'da yapılan Batum Antlaşması ile Ahıska ve Ahılkelek, Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Gürcistan'ın, Osmanlı Devleti korkusu, onu Almanya'nın sömürgesi haline getirmiştir. Almanya için Batum ya da Tiflis'e sahip olmak bir şey ifade etmiyordu asıl hedef Bakü petrolüydü. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile Ahıska ve çevresi tekrar anavatanından ayrılmıştır. İngilizlerin himâyesinde Gürcü ve Ermeni işgali başlamış, halk katliama maruz kalırken her yer talan edilmiş, camiler yıkılmıştır⁹³.

1.5.2. Mondros Mütarekesi ve Sonrası

Mondros limanında, Lengerendaz Agamemnon Zırhlısı'nda, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan antlaşmanın her bir maddesi, Osmanlı Devleti için vahim sonuçlar doğurmuştur. Kafkasya'nın kaderi ile ilgili 11. maddesi⁹⁴ ile Osmanlı askerinin, İran içlerinden ve Kafkasya'dan çekilmesi zorunlu kılınmıştır.

Ahıska ve çevresindeki toprakları, Ermenilere vermeye hazırlanan İngilizlerin karşısında, birlik içinde hareket eden, düzenli bir teşkilat oluşmuştur. 17-18 Ocak 1919 tarihlerinde büyük kongresini gerçekleştiren Millî Şûra Hükümeti yeniden isim değiştirmiştir. Merkezi Kars olmak üzere “Cenûb-i Gârb-i⁹⁵ Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi”⁹⁶ adını alan teşkilat, İngilizlere varlığını kabul ettirmiştir. Bu hükümetin başkanı, İbrahim Aydın Bey olmuştur. Bu teşkilatta yararlılık gösterenler için Millî Şûra Madalyası hazırlanmıştır. Bu teşkilat doğuda Ermeniler, Ahıska'da

⁹³ Zeyrek, **a.g.e.**, s. 25-32.

⁹⁴ “İran'ın Şimalî garbi kısmındaki Kuva-yı Osmaniye'nin derhal harpten evvelki hudut gerisine celbi hususunda evvelce ita edilen emir icra edilecektir. Mavera-yı Kafkas'ın evvelce Kuva-yı Osmaniye tarafından kısmen tahliyesi emredildiğinden kısmi mütebakisi müttefikler tarafından vaziyet-i mahalliye tetkik edilerek talep olunursa tahliye edilecektir.” Erim, **a.g.e.**, s. 520-524.

⁹⁵ XVI.-XIV. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti yönetiminde olan Kars, Ardahan, Batum, Ahıska, Ahılkelek'in batı kısmı, Eçmiyadzin ve güneybatısı, Erivan'ın güneyi, Nahçıvan, Kağızman ve Oltu sancak ve kazalarından ibaret coğrafi bölgedir. Gökdemir, **a.g.e.**, s. 1.

⁹⁶ İlk olarak 5 Kasım 1918 tarihinde Kars Millî İslam Şurası kurulmuştur. 30 Kasım 1918 tarihinde Büyük Kars kongresi toplanmış ve Ahıska ve Ahılkelek bölgelerinden de temsilciler katılmıştır. Kurulan Millî Şûra Hükümeti 14 Kasım 1918 tarihinde I. Kars Kongresi'ni gerçekleştirmiş ve Millî İslam Şurası adını almıştır. Kars, Ardahan, Batum sancakları ve kazalarını da kapsayan hükümetin adı “Millî Şûra Hükümeti” iken bu tarihte ismi “Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi” olarak değiştirilerek yeniden kurulmuştur. Bkz. Nebahat Arslan, Süleyma Tekir, “Cenub-İ Garbi Kafkas Hükümeti'nden, Tbbm'ye Fahrettin Erdoğan”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.6, Kars, 2010, s. 1-25.

Gürcüler ile mücadele ederek beş ay ilerlemelerini durdurmuştur⁹⁷. Gürcistan, 1918 Trabzon Antlaşması ile Ahıska ve Ahılkelek'i Türkiye'ye bırakmış fakat Mondros Mütarekesi ile durum değişmiştir. 13 Nisan 1919 tarihinde İngilizler, Kars'ı işgal etmiş ve Millî Şûra Hükümeti dağıtılmıştır⁹⁸. Mütarekeden sonra Ahıska ve Ardahan çevresi, Gürcüler tarafından işgal edilmiştir. Gürcülerin İngilizlerin kontrolü ile bölgeden ayrılmasıyla Ermeniler işgal faaliyetine başlamıştır⁹⁹.

Mondros Mütarekesi sonrasında Kafkasya'da bu durum yaşanırken Anadolu'da da İtilaf Devletlerine karşı Mustafa Kemal Paşa önderliğinde müthiş bir mücadele başlamıştır. Bu mücadelenin de siyasi ve askerî açıdan desteğe ihtiyacı olduğu muhakkaktır. Ülkesinin bağımsızlığı için mücadele veren Mustafa Kemal Paşa ve komutanlar ile Sovyet Rusya, aynı düşmana karşı ortak hareket edebilmek amacıyla temaslarda bulunmuştur. Bu doğrultuda Mustafa Kemal Paşa, 26 Nisan 1920 tarihinde Lenin'e mektup göndererek beş milyon altın ve silah yardımı talebinde bulunmuştur. Sovyetlerin, İngilizleri Gürcistan'dan çıkarmak için hareket etmeleri durumunda kendilerinin de Emperyalist Ermeni hükümeti üzerine harekât düzenleyebileceğini ve Azerbaycan'ın Bolşevik rejimine dâhil olması yönünde çalışmalar yapılacağını belirtmiştir¹⁰⁰.

Çiçerin'in TBMM'ye cevaben yazdığı mektup, Kâzım Karabekir Paşa'nın eline ulaşmıştır. Çiçerin mektubun girişinde, TBMM'nin dış politikasını destekler mahiyette açıklamalar yapmış fakat asıl niyet mektubun devamında şöyle belirtilmiştir:

⁹⁷ Kırzioğlu, **a.g.e.**, s. 557-558.

⁹⁸ Ufuk Tavkul, "Kafkasya ve Çevresindeki Türk Toplulukları", **Türkler Ansiklopedisi**, C. XX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 489-519.

⁹⁹ Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1960, s. 309.

¹⁰⁰ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınevi, 2006, (Belge No: 305) s. 253.

*“Büyük Millet Meclisi tarafından karara nazaran Türkiye Ermenistan’ında, Kürdistanında, Batum arazisinde, Şarkî Trakya, Türk ve Arapların müştereken bulundukları bütün arazide milletlerin kendi mukadderatlarının tesbit ve tâyinini kendilerine bırakmak. Sovyet hükümeti mültecilerin ve arzulan hilâfında hicret etmiş muhacirlerin de bu menatıkta serbestçe referanduma iştirâk edebilmeleri için bunların mahallerine avdet ettirilmelerini tabî buluyoruz”*¹⁰¹.

Görüldüğü gibi Rusya bu mektupla Türkiye’yi bölümlendirmiş ve Türkiye ile ilgili gelecekteki hayallerini aktarmıştır. Hiçbir zaman var olmamış Türkiye Ermenistanı, Türkiye Kürdistanı ifadelerini kullanarak, bu toplulukların Türkiye sınırları içinde yaşadığı yerleri, Türkiye dışında gibi göstermiştir.

Kâzım Karabekir Paşa, bu açıklamayı şöyle değerlendirmiştir: Bu mektupla Rusya’nın, Türkiye Ermenistanı, Kürdistanı ve Şarkî Trakya denilerek sanki buraların Türkiye’den ayrı yerler olduğu vurgusu yapması sıkıntılıdır. Türkiye Ermenistanı diye bir yer olmamasına rağmen böyle bir ifadenin kullanılması, ayrıca “hicret etmiş muhacirler” derken Türkiye dışına çıkmış olan Ermenilerin getirilip oy kullanmasını sağlamak düşüncesi ve Kürdistan denilerek bu insanlara oy kullandırıp Türkiye’den ayrılmaları sonucunda kimin himâyesine girecekleri konusunda soru işaretlerini sunmuştur. Bütün bunlar Sovyet Rusya’nın işgal kuvvetlerinden farklı düşünmediğini, hele nüfusu 40.000 kişiyi bulmayan Lazların da oy kullanması yönünde görüş bildirmesi ancak düşmanlıktır şeklinde yorumlamıştır. Kâzım Karabekir Paşa cesaretli bir şekilde mücadeleye devam etmiş ve Gürcistan’a haber göndererek Artvin ve Ardahan’ı istemiştir. Bu iller verilmez ise işgal edeceğini bildirmiştir. Kâzım Karabekir Paşa’nın bu çıkışı, Gürcistan tarafında karşılık bulmuş ve 23 Şubat 1921 tarihinde Gürcistan, Artvin ve Ardahan’ı geri vermiştir¹⁰².

¹⁰¹ Karabekir, **a.g.e.**, s. 784.

¹⁰² Karabekir, **a.g.e.**, s. 667-923.

1.6. Moskova Antlaşması ve Ahıska

9 Mart 1921 tarihinde Ankara'dan, Kazım Karabekir Paşa'ya haber gönderilerek, acilen Ahıska, Ahılkelek ve Batum'un işgali istenmiştir. 11 Mart'a gelindiğinde Batum ve Ahıska işgal edilmiştir. 12-13 Mart'ta Ankara ikinci bir haber göndererek işgal edilen bu yerlerde memuriyet oluşturulmasını istemiş ve bu görev için Miralay Kazım Bey görevlendirilmiştir. 14 Mart'ta Ahılkelek de işgal edilmiştir¹⁰³. Gürcistan Meclisi, bu durum karşısında 16 Mart'ta Batum'u Ruslara teslim etme kararı almıştır. Gürcülerin böyle bir karar almalarının sebebi ise Rusya'da Sovyet rejiminin bir gün sona ereceği ve limanlarını geri alabilecekleri imkânının bulunmasıdır, zira eğer Batum Türkiye'ye dâhil olursa asla geri alamayacaklarını düşünmüşlerdir¹⁰⁴.

20 Mart 1921 tarihinde Moskova'daki heyetten haber gelmiş ve 16 Mart'ta Moskova Anlaşması'nın imzalandığı bilgisi Kazım Karabekir Paşa'ya iletilmiştir. Böylece ilk önce Batum daha sonra da Ahıska ve Ahılkelek zaferinin sevinci yarıda kalmış ve askerlerin bu bölgeden ayrılmaları gerekmiştir. Moskova Antlaşması, 16 Mart 1921 tarihinde TBMM Hükümeti ve Rusya Sovyetleri Federatif Sosyalist Cumhuriyetleri arasında imzalanmıştır. Anlaşma 16 maddeden oluşmaktadır. Antlaşmanın 1.maddesine¹⁰⁵ göre Türkiye'nin kuzey sınırı çizilmiştir. 2. maddede¹⁰⁶ ise Batum, Gürcistan'a bırakılmıştır.

Elviye-i Selâse'nin üç sancağından biri olan Batum'un Türkiye toprakları dışında kalmasıyla Misâk-ı Millî'den ilk geri adım atılmıştır. Moskova Antlaşması

¹⁰³ Karabekir, **a.g.e.**, s. 926-928.

¹⁰⁴ Esin Derinsu Dayı, "Elviye-i Selâse Meselesi'nde Geline Son Nokta: Kars Anlaşması", **3. Uluslararası Kafkasya Tarih Sempozyumu (Kars Anlaşması ve Bölgesel Etkileri)**, Kars 2012, s. 32-55.

¹⁰⁵ "Türkiye'nin şimali şarkî hududu Bahr-i Riyali sahilinde kâin «Sareb» kariyesinden başlayarak «Hedismeta» dağı - Şavşat dağının hattı taksimi miyahı - Fani dağından geçen - oradan daima Ardahan ve Kars sancaklarının hududu idariyei şimaliyesini - Arpa Çayı ve Araş talvegini takibederek aşağı Karasu mansabına vasil olan hat ile tâyin olunmuştur". Nihat Erim, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuzeydoğu ve Doğu Sınırları", **AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi**, IX/ 1-2, Ankara 1952, s. 1-26.

¹⁰⁶ "Türkiye aşağıdaki şartlarla Batum liman ve şehri ile bu muahedenin birinci maddesinde musarrah hududun şimalinde kalan ve Batum kazası aksamından olan arazinin hakk-ı hâkimiyetini Gürcistan'a terk etmeye razı olur. Karabekir, **a.g.e.**, s. 945-947.

ile TBMM hükümeti, sınır meselesinde, Batum, Ahıska ve Ahılkelek dışında Misâk-ı Millî’de öngörülen sınırları Sovyet Rusya’ya kabul ettirmiştir.

1.7. Kars Antlaşması ve Ahıska’nın Elden Çıkışı

Moskova Antlaşması’ndan sonra Türkiye ve Rusya, anlaşma maddelerini Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan’a kabul ettirmek için Kars’ta bir konferans yapılmasını kararlaştırmıştır. TBMM hükümeti ile Güney Kafkasya Cumhuriyetleri’nin yetkilileri arasında yazışmalar devam ederken, Türklerin Sakarya Zaferi, Kars’ta yapılması planlanan konferansın sürecini hızlandırmıştır. 23 Eylül 1921 tarihinde, Türk ve Sovyet temsilcileri, Kars’ta yapılan bir törenle Moskova Antlaşması’nı karşılıklı kabul etmişlerdir. 26 Eylül’de, Sovyet Rusya, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan temsilcileri Kars’a gelmiş ve aynı gün konferans başlamıştır¹⁰⁷.

Resmi görüşmelerde Gümrü’den alınan demiryolu malzemesinin iadesi istenmiş, Kazım Karabekir Paşa ise Bakü gazlarından yararlanmaya imkan verilmesini istemiştir. Yusuf Kemal Bey, Kars Konferansı’na katılan TBMM Hükümeti sözcülerine, 17 Eylül 1921 tarihinde başlayan ve 19 Eylül 1921 tarihinde son bulan bir talimatname göndermiştir. Bu talimatnamede, Gürcistan’a bırakılmış Ahıska ve Burçalı Türklerinin geleceğinin de düşünülmesi gerektiği, Gürcistan’ın halka uyguladığı şiddetli hükümlerin Gürcistan yetkilileri ile görüşüldüğünde dile getirilmesi ısrarla belirtmiştir. Antlaşma 13 Ekim 1921 tarihinde imzalanmıştır. Antlaşma 20 maddeden oluşmaktadır. Antlaşmanın 13. maddesine¹⁰⁸ göre; 1918 yılından önce Rusya’ya bağlı iken Türkiye’nin hâkimiyetinin kesinleştiği yerlerde Türk uyruğundan çıkmak isteyenler, Türkiye’yi terk etmekte serbest bırakılmışlardır.

¹⁰⁷ İbrahim Ethem Atnur, **Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan**, Ankara, TTK Yayınları, 2002, s. 444.

¹⁰⁸ “1918 senesinden evvel Rusya aksamından olan ve üzerinde Türkiye’nin hâkimiyeti tatbik olunan arazi ahalisi Türkiye tabiiyetinden çıkmak istedikleri takdirde serbestçe Türkiye’yi terk edebilecekler ve bütün servet ve eşyalarını da beraberlerinde götürmek hakkını haiz olacaklardır. Aynı suretle mebuiyeti Türkiye tarafından Gürcistan’a terk olunan arazi ahalisi dahi Gürcistan tabiiyetinden çıkmak istedikleri takdirde serbestçe Gürcistan’ı terk edebilecekler ve bütün servet ve eşyalarını beraberlerinde götürmek hakkına mazhar olacaklardır.” Karabekir, **a.g.e.**, s. 1017-1020.

Yine Gürcistan tarafına bırakılmış topraklarda Gürcistan uyruğundan çıkmak isteyenler de Gürcistan'ı terk edebileceklerdir.

Moskova Antlaşması, Türkiye ve Sovyet Rusya arasında imzalanmış olup, kuzeydoğu sınırlarımızı belirlemiştir. Kars Antlaşması'yla ise Moskova Antlaşması'nda varılan sonuçların kalıcı olmasını sağlamak için Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'a da imzalatılmak suretiyle sınırlar ve Kafkas halklarının durumları bir anlamda kesinleşmiştir. Moskova ve Kars Antlaşmaları milli mücadele döneminin yaşandığı süreçte imzalanmıştır. Sovyetlerden yardım alabilmek için Misâk-ı Milli dâhilinde bulunan Batum, Ahıska ve Ahılkelek Rusya'ya bırakılmıştır. Ahıska'nın ve bir bütün olarak Güney Kafkasya'nın sınırı, Ruslar için olumlu Türkiye için olumsuz sonuçlanmıştır. Masa başında devletlerin karar vermesi ile savaş, zulüm ve baskı gören Ahıska, Ahılkelek ve Batum çizilen bir sınır çizgisi ile öz vatanından ayrılmak durumunda kalmıştır. Rusların işgali ile başlayan süreçte türlü sıkıntı çeken Müslüman Türkler kaderleriyle baş başa bırakılmışlardır.

Ahıska bölgesinden Anadolu'ya göç ağırlıklı olarak 1828-1829 Osmanlı Rus savaşından sonra meydana gelmiştir. Ancak dönemin Osmanlı kayıtları incelendiğinde, 1828 yılından 1853-1856 Kırım Harbi'ne kadar olan zaman zarfında eskiden görülen toplu göç bilgilerine rastlanmamıştır. Yalnız 1860 yılından itibaren Ahıskalıların aileleriyle birlikte kalabalık gruplar halinde göç örnekleri mevcuttur ve bu süreç I. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. Ulaşılan belgelerde, Ahıskalı muhacirler çoğunlukla Bursa (ağırlıklı olarak İnegöl) ve Çorum'a (ağırlıklı olarak Alaca / Hüseyinabad), Eleşkirt'e, Hatay'a, Adana'ya, Afyonkarahisar'a ve Samsun'a yerleştirilmişlerdir. Muhacirlerin yerleşim yerleri, dönemin padişahlarının isimlerine atıf yapılarak değiştirilmiştir. Ahıskalıları, vilayet merkezlerinden ziyade sancaklara ve kazalara sevk edilmişlerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

AHISKALI MUHACİRLERİN İSKÂN SÜRECİ

2.1. Muhacirlerin Kabulü

Osmanlı Devleti'nin, XIX. ve XX. yüzyıllarda toprak kaybı artmış ve kaybettiği topraklarda yaşayanlar Anadolu'ya göç¹⁰⁹ etmeye başlamıştır. Kırım, Balkanlar ve Kafkasya'dan insanlar yerlerini terk edip geldikçe, terk edilen topraklardaki Müslüman ve Türk nüfusu azalmıştır. Sahip oldukları her şeyi geride bırakan muhacirler¹¹⁰ geldikleri yerlerde de sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Osmanlı Devleti, bir yandan savaşları kaybetmesiyle oluşan sorunlara çözüm üretmeye çalışmış, bir yandan da muhacirlerin mali, idari, hukuki ve kültürel sorunlarını çözmeye çalışmıştır¹¹¹.

Osmanlı Devleti, göç hadisesi ile karşılaştığı ilk dönemlerde, göçmenlerin iskânı ile ilgilenecek bir kurum kurmamıştır. Bunun yerine merkezden vilayetlere gönderilen talimatlar ile muhacirlerin uygun yerlere yerleştirilmeleri sağlanmıştır. II. Mahmut döneminde Tanzimat'ın ilanına kadar, Bâbîâli tarafından sınır boylarındaki eyaletlere talimatlar gönderilerek ya da muhacirlerin talepleri doğrultusunda iskân işlemleri yapılmıştır¹¹². Tanzimat'ın ilanından sonra ise göçmenlerin iskânı, yeni kurulan ve modern bir teşkilat halini alan Şehremaneti¹¹³ tarafından yapılmıştır.

¹⁰⁹Nüfusun çeşitli sebeplerin etkisi altında oldukça uzun bir zaman için yer değiştirmesi. Taylan Akkayan, **Göç ve Değişme**, İstanbul 1979, s. 20-22. Kesintili bir var olma durumu ve geride bıraktığınız yer ile bir kavgaya tutuşma biçimi. İain Chambers, **Göç, Kültür, Kimlik**, Çev. İsmail Türkmen, Mehmet Beşikçi, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2005, s. 13.

¹¹⁰ Osmanlı resmî literatüründe göçmenler için kullanılan bir terim. Sözlükte “göç eden, hicret eden, göçmen” anlamındaki muhâcir kelimesi, Osmanlı literatüründe özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren geniş yer bulmuştur. Abdullah Saydam, “Muhacir”, **İA**, C.Ek-2, İstanbul, 2016, s. 288-290.

¹¹¹ Tuncay Ögün, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayat-I Şarkiye Mültecileri (1915-1923)*, Ankara, Babil Yayıncılık, 2004, s. 1.

¹¹² Mehmet Yılmaz, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.IV, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 587-602.

¹¹³ 13 Haziran 1854'te Kırım Savaşı'nın başşehirde meydana getirdiği hareketliliği düzene koymak için İstanbul Şehremâneti kuruldu ve Meclis-i Vâlâ tarafından bununla ilgili bir nizamnâme hazırlandı. Şehremânetinin başında merkezî hükümetçe tayin edilen bir merkezî hükümet memuru (şehremini) bulunuyordu. Şehreminleri hem çok yetkili asayiş belediye görevlileri, hem de eldeki

93 harbenden önce gelen muhacirler ile ilgili işler, o dönem belirli bir kuruluş tarafından yürütülmediğinden, gelen muhacir sayısı ile ilgili sağlıklı veri toplanamamıştır. Ancak mevcut belgeler üzerinde yapılan araştırmalarda, göç edenlerin sayısı milyonlar ile ifade edilmektedir¹¹⁴. 1856-1865 yılları arasındaki dönemde Osmanlı Devleti'ne iki milyonu aşan kişinin geldiği ifade edilmektedir¹¹⁵. 93 harbenden I. Dünya Savaşına kadar olan dönemde ise Osmanlı Devleti'ne gelen kişi sayısı 854.870 kişi olarak belirtilmiştir¹¹⁶.

Sevk edildikleri bölgelerde yapılan nüfus sayımlarında, çoğunluğu Müslüman olan muhacirlerin iskân bölgelerinde nüfus artışı sağladığı görülmüştür. Hüdavendigar vilayetinin 1885 ve 1900 yılları arasındaki nüfus hareketleri incelendiğinde, Müslüman halkın nüfusunda önemli bir artış gözlenmiştir. 1885 yılında 1.173.592 kişiden oluşan Müslüman nüfus 1900 yılına gelindiğinde 1.445.554 kişi olarak belirlenmiştir¹¹⁷.

Muhacirlerin sayısının giderek artması, beraberinde birçok sorun getirmiş ve bu durum karşısında Osmanlı Devleti, muhacirlerin sorunlarına çözüm bulabilmek için kurumlar oluşturmuş ve bir düzen sağlamaya çalışmıştır.

2.2. Muhacirlerin İskânı İçin Oluşturulan Kurumlar

9 Mart 1857 tarihinde Padişahın onayı ile bir kararname yayınlanmıştır. Bu kararname ile Osmanlı Devleti, Padişaha bağlılık yeminiyle tebaa olmak ve ülkenin kanunlarına uymak koşulu ile gelmek isteyen herkese kapılarını açmıştır. Muhacirlerin, devletin tüm tebaası gibi dinlerini serbestçe yaşayabilecekleri, her türlü müdahaleye karşı Osmanlı Devleti tarafından korunacakları belirtilmiştir. İskân edildikleri yerlerde ibadet edecek cami, kilise ya da ibadet yeri bulamadıklarında,

araçların kısıtlılığından dolayı güçsüz idareciler olmuşlardır. İlber Ortaylı, “Belediye”, **İA**, C.V, İstanbul 1992, s. 398-402.

¹¹⁴ Ögün, **a.g.e.**, s. 4-5.

¹¹⁵ Ahmet Cevat Eren, Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler, İstanbul, Nurgök Matbaası, 1966, s.7.

¹¹⁶ Ögün, **a.g.e.**, s. 5.

¹¹⁷ Naci Şahin, “Şer’iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın Sonlarında (1875-1900) Karahisâr-ı Sâhib Sancağı”, AÜ SBE, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2002, s. 219.

yönetime başvurmaları sonrasında ibadet yeri için inşa izni verilmiştir. Devlet tarafından bedel talep edilmeksizin tarım faaliyeti yapabilmek için hazineye ait arazi tahsis edileceği ve vergi alınmayacağı belirtilmiştir. Muhacirler, kendilerine verilen arazileri yirmi yıl boyunca satamayacaklar ve Osmanlı devleti sınırları içerisinde ayrılmak isterlerse ellerindeki toprakları devlete geri vereceklerdir. Rumeli'ye yerleşenler altı yıl, Asya'ya yerleşenler on yıl askerlikten muaf tutulmuştur. Göç etmek isteyen aile üyelerinin isimleri, meslek bilgileri ve ailenin sahip olduğu sermaye ve mal varlığını gösteren bilgilerden oluşan bir liste hazırlanması ve yurtdışındaki elçilik ve konsolosluklar vasıtası ile Osmanlı Devleti'nin onayına sunulması gerekmektedir. Göç edecek ailelerin en az altmış mecdiye sermayeye sahip olması şartı aranmıştır¹¹⁸.

Muhacirlerin iskân işleri 1859 yılına kadar Şehremaneti vasıtasıyla çözülmüş ise de özellikle Kırım ve Çerkez muhacirlerin giderek daha büyük kabileler halinde gelmesiyle bir komisyona ihtiyaç duyulmuştur ve 5 Ocak 1860 tarihinde Muhacirin Komisyonu¹¹⁹ kurulmuştur. Komisyonun başkanlığına Trabzon valisi Hafız Paşa, komisyon üyeliklerine ise ticaret muavini Remzi Efendi, Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri¹²⁰ azasından Refik Bey, ulemadan İsmail ve Hacı Pir Efendiler getirilmişlerdir. 1860 yılında kurulan komisyon, başlangıçta Ticaret Nezâreti'ne¹²¹ bağlı iken 1861 yılında bağımsız hale getirilmiştir. Komisyonun görevi muhacirleri iskân bölgelerine gönderilinceye kadar misafir etmek, boş arazilerin tespitlerini yaparak iskân

¹¹⁸ Kemal Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 153-154.

¹¹⁹ Paris Konferansı sonrası Bosna-Hersek, Bulgaristan ve Makedonya'da Hristiyan tebaanın ayaklanması ve Rusya'nın Kafkasya'daki Müslüman ve Türk halkını zorla göç ettirmesi sonucu İstanbul'a gelen muhacirlerin sayısı on bini bulmuştur. Sadrazam Ali Paşa, görünen bu manzara karşısında Şehremanetinin bu konuda yetersiz kaldığını, muhacirlerin iskânı için bir komisyon kurulması gerektiğini vurgulamıştır. Eren, **a.ge.**, s.39-61.; İstanbul'a gelmekte olan muhacirler için komisyon kurulması. 9-1-1860, **BOA, A. MKT. NZD, D: 300, G: 88**.

¹²⁰ 7 Şubat 1837 tarihinde kurulmuştur. Yeni ordunun teşkilatını güçlendirmek için Avrupa Devletleri'nin askerlik ile uyguladığı hükümlerin tercüme edilmesi ve Osmanlı ordusuna uygun tüzük hazırlanması, askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması, terfi, rütbe ve ceza işlerinin düzenlenmesi gibi konularda görevlendirilmiştir. Cevat Aksu, "Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri (Kuruluşundan 1876 Yılına Kadar)", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, AÜ SBE, Ankara, 2004, s. 16.

¹²¹ Osmanlı Devleti'nde tarım, ticaret ve sanayinin gelişmesi için gerekli organizasyonların tek elden yapılması için Zahirî Nezâreti'nin yerine 24 Mayıs 1839 tarihinde kurulmuştur. Aziz Tekdemir, "Ticaret Nezâreti (1839-1876)" **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İÜ SBE, İstanbul, 2010, s.16.

mahalleri oluşturmak, nakil işlerini gerçekleştirmek, tarım faaliyetlerini yürütüp ürün alana kadar yemeklik ve tohumluk erzak yardımı yapmaktır. Göçmenlerin gelişinin azalması sonucu Muhacirin Komisyonu 9 Mart 1875 tarihinde sonlandırılmıştır¹²². 93 harbi ile birlikte binlerce muhacir göç etmiş ve Osmanlı Devleti'ne gelmiştir. Muhacirlerin sorunlarına çözüm bulmak için yeniden komisyon kurulmasına ihtiyaç duyulmuştur. Sırasıyla, İdâre-i Umumiye-i Muhâcîrin Komisyonu¹²³, Muhâcîrin İlane Komisyonu¹²⁴, Milletlerarası Muhâcirlere Yardım Komitesi¹²⁵ kurulmuştur. 13 Mayıs 1913 tarihinde İskân-ı Muhacirîn Nizamnamesi¹²⁶ yayınlanmıştır.

1. Dünya savaşının başlamasıyla Kafkas cephesinde Rus işgaline uğrayan vilayetlerden Anadolu'nun içerilerine göç başlamıştır. Bu dönemde gelen kişiler muhacir yerine mülteci¹²⁷ olarak isimlendirilmiştir. İşgal altındaki bölgeler Rusya'ya devredilmediği için hukuken Osmanlı Devleti toprağı ve gelenler de Osmanlı Devleti vatandaşıydı. Bu dönemde gelen mültecilere farklı muamele yapılmış ve daimi iskânlarına izin verilmemiştir¹²⁸.

¹²² Bedri Habiçoğlu, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve İskânları**, y.y., Nart Yayıncılık, 1993, s. 107-109.

¹²³ 18 Haziran 1878 tarihinde Bu komisyon İdâre-i Umûr-ı Hesabiyye ve İdâre-i Umûr-ı İskâniye olarak iki şubeden oluşmuştur. İstanbul'daki yoğunluktan dolayı merkeze bağlı yirmi ek şube daha oluşturulmuştur. Bu komisyonun en önemli farkı toplam yedi üyeden oluşan taşra teşkilatları olmuştur. Sancak veya kazalara sevk edilen muhacirler için o sancak veya kazalarda şubeler oluşturulmuştur. Çalışmalarını aralıksız sürdüren bu komisyon gelen muhacir sayısının azalması sebebiyle 17 Eylül 1894 tarihinde sonlandırılarak, kasasında bulunan mevcut Dâhiliye Nezâreti, Şehremaneti ve Hazine arasında taksim edilmiştir. Muhacirlerin iskân ve diğer problemleri ile Dâhiliye Nezâreti ve Şehremaneti görevlendirilmiştir. Mehmet Yılmaz, **a.g.m.** s. 587-602.

¹²⁴ 13 Ağustos 1877 tarihinde halkın kendi arasında topladığı nakdi ve aynı yardımları İdâre-i Umumiye-i Muhâcîrin Komisyonu'na ulaştırmak üzere kurulmuştur. Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk göçleri (1877-1890)**, Ankara, TTK Basımevi, 1994, s. 75.

¹²⁵ Macaristan Konsolosu başkanlığında, 24 Ocak 1878 tarihinde kurulmuştur. İstanbul'da bulunan muhacirlere yardım edilmesi talebiyle dünya kamuoyuna yardım çağrısında bulunulmuştur. Jülide Akyüz Orat, Nebahat Oran Arslan, Mustafa Tanrıverdi, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kafkas Göçleri (1828-1943)**, Kars, Kafkas Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 29.

¹²⁶ Öğün, **a.g.e.**, s. 3.

¹²⁷ Mülteci: "İrki, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında verilen statüyü ifade eder". (Çevrimiçi),

http://www.goc.gov.tr/icerik3/multeci_409_546_549, 11.06.2018.

¹²⁸ Öğün, **a.g.e.**, s. 6-7.

Muhacirlerin belirlenen iskân bölgelerine sevk edilmeleri konusunda sıkıntıların yaşandığı durumlar da olmuştur. Bunların başında, deniz yoluyla gelenlerin, gemilerde uygun olmayan şartlarda ve uzun süre seyahat etmelerinden kaynaklı yaşadıkları salgın hastalık sorunu gelmektedir. Samsun limanına çıkarılan muhacirler arasında salgın hastalık taşıdığı tespit edilenler olmuştur. Hasta halde olan muhacirler, iskân bölgelerine sevk edilmemiş, posta vapurlarıyla İstanbul'a gönderilmişlerdir. İstanbul'da Haydarpaşa'da yer alan İbrahimağa Çayırı'na çıkarılarak karantinaya alınmışlardır. Burada tedavi edilmiş ve her türlü ihtiyaçları karşılanmıştır¹²⁹.

2.3. Muhacirlerin İskân Bölgeleri

Kafkasya'dan gelen muhacirlerin, on bölgeye sevk edilmelerine karar verilmiştir. Muhacirlerin sevk edildikleri vilayet ve sancaklar ile ilgili bilgiler aşağıda tabloda gösterilmiştir:

Tablo 2.1: On Bölge Halinde Muhacir İskân Planı

1	Dersaâdet'den aktarma sûretiyle veyahûd mahall-i hareketlerinden doğrudan doğruya Samsun İskelesi'nden sevk olunacakları Mamuretülaziz Vilâyet-i Celîlesi dâhilinde Ergani Sancağında vâki' olup arazi-i hâliye-i vesî'ası bulunan seksen üç karyede tahminen iskân olunabilecek.	1500 hâne
2	Dersaâdet'den aktarma sûretiyle Mersin İskelesi'ne sevk olunacakları Adana Vilâyet-i Celîlesi dâhilinde İslahiye kazâsıyla Misli Nahiyesi'nde bulunan arazi-i hâliyede tahminen iskân olunabilecek.	240 hâne
3	Dersaâdet'den aktarma tarîkıyla İskenderun İskelesi'ne sevk olunacakları Haleb Vilâyet-i Celîlesi dâhilinde Kilis Kazâsı'nda müteferrik sûretle tahminen iskân olunabilecek.	1000 hâne
4	Dersaâdet'den aktarma tarîkıyla Vilâyet-i mezkûre iskelesine sevk oluncakları Bingazi Vilâyet-i Celîlesi dâhilinde bulunan arazi-i hâliye-i vesî'ada tahminen iskân olunabilecek.	1000 hâne

¹²⁹ Hasta muhacirlerin İstanbul'da karantinaya alınması. 22-7-1864. BOA, A. MKT. MHM, D: 306, G: 78.

5	Dersaâdet'den aktarma tarîkıyla Samsun ve İzmid İskelesi'ne sevk olunacakları Ankara Vilâyet-i Celîlesi dâhilinde Kırşehir ve Yozgat ve Ankara sancaklarında tahminen iskân olunabilecek.	1200 hâne
6	Dersaâdet'den aktarma tarikiyle Trabzon İskelesi'ne sevk olulacakları Erzurum Vilâyet-i Celîlesi dâhilinde Bayezid Sancağı'yla Erzurum Sancağı'nda iskân olunabilecek.	600 hâne
7	Dersaâdet'den aktarma sûretiyle ve Sinob ve İnebolu tarikiyle sevk olunacakları Kastamonu Vilâyet-i Celîlesi dâhilinde Sinob ve Bolu sancağı.	1000 hâne
8	Dersaâdet'den aktarma sûretiyle Antalya İskelesi'ne sevk olulacakları Konya Vilâyet-i Celîlesi dâhilinde Merkez Sancağıyla Niğde ve Teke sancaklarında iskân olunabilecek.	300 hâne
9	Kezâ aktarma sûretiyle Mudanya İskelesi'ne Hüdavendigâr Vilâyet-i Celîlesi dâhilinde Kütahya ve Karahisar sancaklarında iskân olunabilecek 900 hane 200 hane Kafkasya muhâcirleri sevk olunmuştur.	700 hâne
10	Kezâ aktarma sûretiyle Trabzon'a Bitlis Vilâyet-i Celîlesi dâhilinde Muş ve Siird sancaklarında iskân olunabilecek.	1500 hâne
	Yekûn-ı Umûmî	9040 hâne

Kaynak: Kafkasya'dan gelmekte olan muhâcirlerin boş arazilere iskânları. 16-5-1885, **BOA, Y. A. RES, D: 29, G: 27.**

Tablo incelendiğinde muâcirlerin büyük çoğunluğunun İstanbul'daki limanlardan Karadeniz ve Akdeniz'deki limanlara sevk edildiği görülmektedir. 1000 ve üzerindeki haneler genellikle vilayetlere yerleştirilmiştir. Sancak ve nahiyeler daha küçük yerleşim birimleri olması sebebiyle daha az sayıda insan gönderilmiştir. Muhâcirler, Samsun ve Trabzon limanlarına ulaştıktan sonra Anadolu'nun iç bölgelerine sevk edilmişlerdir. 1880 yılında tutulmuş olan kayıtlara göre, muhâcirlerin geldikleri bölgeler ve gelen kişi sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 2.2: 1880 Yılında Rus Topraklarından Samsun’a Gelen Muhacirler

	Samsun'dan Karaya Çıkanlar	Samsun'a ya da Canik Sancağına Yerleşenler	Ankara'ya ya da Sivas'a Gönderilenler	Samsun'da Ölenler
Çerkezler -Abazalar (Kafkaslardan Gelen)	12.116	4.668	7.028	420
Rumeli'den Gelen Çerkezler	6.252	964	4.838	450
Tatarlar (Kafkaslar)	14.824	881	13.472	471
Gürcüler (Kafkaslar)	1.594	25	1.535	34
Batumlu Türkler	91	-	91	-
Toplam	34.877	6.538	26.964	1.375

Kaynak: Karpaz, **Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, s. 160.

Tablo 2.2 incelendiğinde, 1880 yılında Samsun’a gelen muhacirlerin, % 77’sinin Kuzey Kafkasya bölgesinden, % 18’inin Güney Kafkasya bölgesinden, %5’inin ise Rumeli’den geldiği görülmektedir. Göçmenlerin büyük bir kısmı Ankara, Sivas gibi Anadolu’nun iç bölgesinde yer alan vilayetlerde iskân edilmiştir.

Kafkasya’nın bir parçası olan Ahıska’dan gelen muhacirlerinin iskân edildikleri vilayetler aşağıdaki haritada gösterilmiştir:

Harita 2.1: Ahıskalı Muhacirlerin İskân Bölgeleri

Kaynak: Selver Özözen Kahraman, Aydın İbrahimov, “Kafkaslar’dan Sürgün Bir Toplumun Bitmeyen Göçü: Çanakkale’de Ahıska Türkleri”, **Ege Coğrafya Dergisi**, S.22/2, İzmir, 2013, s. 77-90.

Harita 2.1’e bakıldığında Ahıskalı muhacirlerin tek bir bölgeye yerleştirilmediği, Anadolu’nun çeşitli vilayetlerine dağıtıldığı görülmektedir. Çoğunlukla batıya ve iç kesimlere yönlendirilmişlerdir. Bunun yanı sıra geldikleri bölgeye çok yakın sınır şehirlerine (Artvin, Ardahan gibi) de yerleştirilmiştir. Bu dağıtım rast gele yapılmamıştır. Kafkas muhacirleri için hazırlanan ve on bölgeden oluşan iskân planına göre şehirlere gönderilmişlerdir.

2.4. Vatandaşlık ve Nüfus İşlemleri

Muhacirlerin çoğunluğu bir daha geri dönmek üzere Osmanlı Devleti’ne gelmiştir. Bu yüzden iskân bölgelerine sevk edildikten sonra tabiiyetlerini değiştirmek için harekete geçmişlerdir. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında muhacirlerin göç etme koşulları belirli kurallara bağlanmıştır. Ahıskalı muhacirler, Osmanlı Devleti’ne göç edebilmek için seçtikleri temsilciler vasıtasıyla resmi makamlara başvuruda bulunmuşlardır.

Sınır kaymakamı Seyyid Abdurrahman Ziyâ, 23 Temmuz 1861 tarihinde Sadaret makamına gönderdiği yazıda, 1828 yılındaki Rus işgali esnasında göç edemeyip, Ahıska’da kalmış olan ve göç etmek isteyen ailelerden bahsetmiştir. İki

bin beş yüz aileyi temsil etmek üzere on üç kişi seçilmiştir. Bu temsilcilerin içinden Hasen ve Mollâ Yâkub, resmen başvuruda bulunarak Osmanlı tabiiyetine geçme talebinde bulunmuşlardır¹³⁰. Kitleler halinde yapılan göç başvurularının, temsilciler aracılığıyla yapılması, bürokratik engellerin ortadan kaldırılmasına yardımcı olmuştur.

Muhacirler, doğdukları toprakların iklimine, doğa şartlarına ve kültürüne benzer coğrafyalarda yaşamak istemişlerdir. Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde bu şartlara en yakın yer Kars vilayeti olmuştur. Ahıskalı muhacirler, bu isteklerini dile getirmiş olsalar da çoğunlukla devletin kendilerine uygun gördüğü yerlerde iskân edilme konusunda zorluk çıkarmamışlardır.

Ulaştığımız bir arşiv belgesine göre Ahıska ahalisinden bazıları, Osmanlı Devleti'ne göç etmek için Selim Gürhan adlı kişiyi elçi belirlemiş ve 30 Kasım 1860 tarihinde Kars mutasarrıfına¹³¹ dilekçe ile başvuruda bulunmuşlardır. Göç etmek isteyen topluluk yüz yirmi hanedir ve Rusya Devleti'ne ait izinleri mevcuttur. Dilekçelerinde, Osmanlı Devleti'nin uygun göreceği bir bölgede yaşayabileceklerini ifade etmiş fakat Kars sancağında iskân edilmenin kendileri için daha uygun olacağını belirtmişlerdir. Selim Gürhan, daha önce resmi makamlara ilettiği dilekçeye, iki yıl geçtiği halde cevap verilmediğini belirterek, yeni bir dilekçe düzenlemiştir. Bu dilekçede de göç etmeye dair isteklerinin devam ettiğini belirtmiş ve kendilerine bu konuda yardım edilmesini istemiştir¹³².

Selim Gürhan, kitleler halinde, Osmanlı Devleti'ne göç etmek isteyen Müslüman ahalinin taleplerini iletme üzere İstanbul'a gelmiştir. Rusya'nın, engellemelerine karşı yardım istemiştir. Kırım ve Çerkes muhacirlerinin toplu bir şekilde gelip iskân edildiklerini örnek göstermiştir. Rusya'nın az sayıda ve ayrı ayrı gelen Ahıskalılara zorluk çıkarmadığını, toplu bir şekilde göç hareketine, izin

¹³⁰ 1828 yılındaki Rus işgali sırasında kaçmayıp bölgede kalanların göç talebi. 23-07-1861, **BOA, A. MKT. UM, D: 490, G: 46.**

¹³¹ Osmanlı idarî teşkilâtında herhangi bir makam, görev veya memuriyeti elinde bulunduran, tasarruf eden kişi anlamına gelir. Ali Fuat Örenç, "Mutasarrıf", **İA, C.XXXI**, İstanbul, 2006, s. 377-379.

¹³² Kars sancağında iskân talebi. 22-04-1861, **BOA, A. MKT. DV, D: 187, G: 21.**

vermediğini ifade etmiştir. Selim Gürhan'ın yaptığı başvuru değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti makamları, olumsuz bir cevapla geri gönderilmesinin uygun olmayacağına ve St. Petersburg Elçiliğine yazı yazılmasına karar vermiştir¹³³. Ahıskalılar göç etmek için yaptıkları başvurularda, ne kadar süre için gitmek istediklerini belirtmişlerdir. Osmanlı Devleti'ne başvuru yapabilmek için Batum konsolosluğu ile irtibata geçmişlerdir.

Müslüman Ahıskalılardan, on hane Samsun'a ve üç hane Bursa'da altı ay ikamet etmek için konsolosluğa başvurmuşlardır. Altı aylık geçici geliş için başvuran bu kişilerin aslında bir daha geri dönmek için geldikleri anlaşıldığından Rusya konu ile ilgili bilgilendirilmiştir. Gelenlerin pasaportlarında herhangi bir sorun olmadığından Osmanlı Devleti'ne girişlerine izin verilmiştir. Batum Başkonsolosluğu'ndan, Kafkasya'da birçok ailenin mallarını satmak suretiyle yanlarına bin ruble veya iki bin ruble alarak Osmanlı Devleti'nin sınırlarına doğru gelmek üzere olduklarının bilgisi alınmıştır¹³⁴. Muhacirler, Rus makamlarından gerekli izinleri alabilmek için geçici bir süre yerlerinden ayrıldıkları izlenimini vermeye çalışsalar da mallarını satmak suretiyle yanlarında nakit para ile ayrılmalarından, asıl niyetlerinin bir daha geri dönmek olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'ne göç etmek isteyen topluluklar, devletin belirlediği kurallara uygun hareket etmiş, başvuru işlemlerini konsolosluk vasıtasıyla gerçekleştirmişlerdir. Bazı durumlarda ise gerekli yasal işlemler beklenmeden hareket edilmiştir.

16 Aralık 1893 tarihinde bir Samsun liman reisi, Dersa'âdet liman dairesi Tahrîrât kalemine gönderdiği telgrafta, iki yüz yetmiş iki kişiden oluşan Ahıskalı muhacirlerin, Rusya vapuru ile Batum'dan hareket ederek Samsun limanına geldiğini haber vermiştir¹³⁵.

¹³³ Ahıskalı Müslüman ahalinin göç etme talebi. 22-6-1862, BOA, İ. HR, D: 193, G: 10884.

¹³⁴ Rusya'dan gelecek Ahıska Müslümanlarının durumlarına dair. 19-02-1903, BOA, A. MKT. MHM, D: 521, G: 17.

¹³⁵ Ahıska ahalisinden iki yüz yetmiş kişinin Rusya vapuruyla Batum'dan Samsun İskeleyi'ne geldiği. 16-12-1893, BOA, Y. PRK. ASK, D: 96, G: 27.

Bahriye Nazırı Hasan Paşa, 5 Aralık 1893 tarihinde Mâbeyn-i hümayûn başkâtibine telgraf göndererek Ahıskalı iki yüz civarında kadından oluşan bir muhacir kafilesinin Batum'dan Danimarka vapuruyla hareket ederek Samsun limanına ulaştığının bilgisini vermiştir¹³⁶. Ahıskalı muhacirler ile ilgili incelenen belgeler içerisinde, sadece kadınların kfile olarak yola çıktıklarına dair bir tek bu belgeye rastlanmıştır. Topluluk halinde hareket eden muhacirler, genelde bütün aile olarak yola çıkmışlardır. İstisna olarak kadın ve çocukların birlikte yola çıktığı durumlar da mevcuttur.

Osmanlı Devleti, sınırlarına gelen muhacirlere yasal prosedürleri uygulayarak, bilgilerini kayıt altına almıştır. Bazı durumlarda ise kayıt dışı gelişler yaşanmış ve bu esnada istenmeyen durumlar ortaya çıkmıştır. Yaşanılan problemler karşısında Osmanlı Devleti, hukukuna uygun bir şekilde hareket etmiş ve meseleleri çözümlenmiştir. Göçler sırasında yaşanan olumsuzluklara örnek olarak şu durumu verebiliriz: Ahıska ve Şektevil'de yaşanan muharebelerden dolayı kadın, çocuk ve gençlerden oluşan bir grup, Gürcistan sınırını geçerek Osmanlı Devleti'ne gelmişlerdir. Ne yazık ki bu grubun bir kısmı güvenlik görevlileri tarafından esir muamelesi görmüşlerdir. Belgelere dayanan deliller doğrultusunda olayın gerçekliği anlaşılmıştır. Osmanlı Devleti konuya hassas bir şekilde yaklaşmış ve sorunun çözümü için bu durumdaki kişilere seçenekler sunmuştur. İslamiyet'i kabul eden erkekler askere alınmış, yine İslâmiyet'i kabul eden çocuk ve kadınların devletin vereceği belli bir miktar nafaka ile geçimleri sağlanmıştır. Ayrıca din değişikliğini kabul etmeyenler ve aileleri tarafından aranılanlara geri dönmeleri konusunda yardımcı olunmuştur¹³⁷. Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti, kendisine sığınan insanlara yardım elini uzatırken din, dil ve ırk ayrımı yapmadan hareket etmiştir. Çaresiz kalmış ve kendisine sığınmış insanların problemlerini, hukuk içerisinde çözmeye çalışmıştır.

¹³⁶ Ahıska ahalisinden iki yüz muhacirin Batum'dan geldiğinin Samsun kumandanlığından bildirilmesi. 5-12-1893, **BOA, Y. MTV, D: 87, G: 186**.

¹³⁷ Ahıska ve Şektevil taraflarındaki muharebelerin sonucunda esir düşen Gürcistan ahalisi hakkında ne yapılacağı hakkında. 26-12-1854, **BOA, MKT. MHM, D: 63, G: 41**.

Muhacirlerin yanlarında aileleri olmadan bireysel olarak göç ettikleri durumlar da söz konusudur. Ahıska ve Kazan muhacirlerinden iki kişi, 5 Aralık 1908 tarihinde düzenlenen yazı ile Konya vilayetinde iskân edilmeleri için gönderilmişlerdir. Dâhiliye Nezâreti, bu kişilerin iskân işlemleri için gerekenin yapılması konusunda, ilgili yazı ile Konya vilayetini uyarmıştır¹³⁸.

Muhacirler, Osmanlı Devleti'ne göç etmek istediklerini bulundukları yerlerdeki makamlara iletmiş ve haklarındaki incelemenin sonucuna göre Anadolu'ya gelmişlerdir. Bazı durumlarda ise inceleme sonucunu beklemeden yola çıkmışlardır. Örneğin Trabzon vilayetinden muhacirin komisyonu başkanlığına gönderilen 14 Aralık 1891 tarihli yazıda, Ahıska bölgesinden kırk aile toplam iki yüz seksen iki kişinin Samsun'a göç etmek için yola çıkacakları bildirilmiştir¹³⁹. Samsun'a gelmek üzere yola çıkan kırk aile ile ilgili, hangi dine mensup oldukları ve iskân edildikleri takdirde bağış veya yardım talebinde bulunup bulunmayacakları konusunda araştırma yapılmasına karar verilmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda bahsi geçen kırk hane halkının Müslüman olduğu ve para yardımı talebinde bulunmayacakları anlaşılmıştır. Konsolosluk ve Osmanlı Devleti arasında tahkikat yapıldığı esnada, bu ailelerin pasaportlarını konsolosluğa vize ettirmeden Samsun'a gelmek üzere yola çıktıkları anlaşılmıştır¹⁴⁰.

Muhacirlerin daha Anadolu topraklarına gelmelerinden önce başlayan inceleme süreci, Anadolu'ya geldiklerinde de devam etmiştir. Çelişkili beyanda bulunanlar ile ilgili daha ayrıntılı inceleme yapılmıştır.

Muhacirin komisyonu müdür yardımcısı, Hüdavendigâr vilayetine gönderdiği 2 Eylül 1908 tarihli ve 766-767 numaralı yazılar ile bazı Ahıskalı muhacirler ile ilgili bilgi vermiştir. Ahıska'nın Oden köyünden olduğunu söyleyen Bilal bin Dede, Şeyh Hızır bin Şerif ve Murad bin Receb ile Ahıska'nın Vesankorya köyünden olduğunu

¹³⁸ Ahıska ve Kazan muhacirlerinin Konya vilayetine yerleştirilmesi. 4-4-1909, **BOA, A. MKT, D: 2785, G: 64.**

¹³⁹ Batum'dan gelen ve Samsun'a çıkacaklarını ifade eden Ahıska muhacirleri hakkında nasıl muamelede bulunulacağı. 25-01-1892, **BOA, DH. MKT, D: 1911, G: 90.**

¹⁴⁰ Yardım talebinde bulunmadan ve pasaportlarını vize ettirmeden Samsun'a doğru hareket eden Ahıska muhacirlerinin, iskânları. 20-08-1893, **BOA, DH. MKT, D: 75, G: 48.**

belirten Hamdi bin Kamil'in bahsi geçen köylerde yaşayanlardan alınan bilgiler neticesinde tanınmadıkları ortaya çıkmıştır. Hüdavendigâr Valiliği tarafından, bu kişilerin doğdukları yer ile bilgi vermelerinin sağlanması istenmiştir¹⁴¹.

Bugünkü gibi soyadı kavramı olmadığı için aynı isimdeki kişilerin kimlik tespitinin yapılması zor olmuştur. Bu durumda olan muhacirlere, haklarındaki inceleme bitene kadar vatandaşlık verilmemiştir. Örneğin Ahıska'nın Hırtız kasabasının Aşağı Mahallesi ahalisinden Tahir oğlu İsmail, pasaportu olmadan Bursa'ya yerleşmiştir. Osmanlı Devleti vatandaşlığına kabulü için inceleme yapılmıştır. Konu ile ilgili olarak muhacirin komisyonu ile Hariciye Nezâreti¹⁴² arasındaki yazışmalar sonucunda yirmi yıl önce bu bölgeye Tahir İsmail adında bir kişinin geldiği fakat bu kişinin Dağıstan'ın Ahışa kazasına bağlı Nerdolon köyünde doğduğu belirtilmiştir. Hariciye Nezâreti ve Tiflis Konsolosluğu arasında bu kişiye dair kimlik tespiti çalışması yapılmıştır. Eğer Ahıska'nın Hırtız kasabasından geldiğini ifade eden Tahir İsmail ile Dağıstan'ın Ahışa kazasından geldiğini söyleyen kişi aynı ise geçerli olan kanunlara göre hareket edilmesi gerektiği, eğer bahsi geçen isimde farklı iki kişi var ise haberleşmenin devam etmesi yönünde fikir birliği oluşmuştur¹⁴³.

Muhacirler nüfusa kayıt olduktan sonra askere gidebilir, vergi ödeyebilir ve diğer vatandaşlar ile aynı haklardan yararlanabilirlerdi. Seçim yapmaları gerektiği ve hangi vatandaşlığı seçeceklerinin kendi arzusuna bağlı olduğu vurgulanmıştır.

Ankara valiliğinin Dâhiliye Nezâretine bağlı emniyet müdürlüğüne gönderdiği 17 Şubat 1916 tarihli ve 53981-1144 numaralı yazısına, cevaben emniyet müdürlüğünden bir yazı gönderilmiştir. Ahıska'nın Müslüman ahalisinden olup on sene önce Çorum'a gelip yerleşmiş bir kısım muhacirin, yükümlülüklerini yerine

¹⁴¹ İnegöl'e sevk edilen Ahıskalı Bilal bin Dede, Şeyh Hızır bin Şerif ve Murad bin Receb ile Hamdi bin Kamil' in kimlik tespit sorununa dair. 2-2-1911, **BOA, DH. MKT, D: 2683, G: 11**.

¹⁴² Osmanlı Devleti'nde 1836'da kurulan ve Cumhuriyet döneminde Dışişleri Bakanlığı adını alan teşkilât. Carther Vaughn Findley, "Hariciye Nezâreti", **İA, C.XVI, İstanbul 1997, s. 178-180**.

¹⁴³ Ahıska 'nın Hırtız kasabası ahalisinden olup pasaportsuz olarak hicret ederek Bursa'ya yerleşen ve tabiiyet talebinde bulunan Tahir oğlu İsmail hakkında yapılan tahkikat. 29-1-1909, **BOA, DH. MKT, D: 2723, G: 49**.

getirmemek için Rus vatandaşlığından çıkıp Osmanlı Devleti vatandaşlığına geçmediği tespit edilmiştir. Muhacirlerin askere alınmaları için nüfusa kayıt edilmeleri gerekmektedir. Belirsiz bir durumda kalmalarına izin verilmeyeceği Çorum mutasarrıflığına bildirilmiştir ve yapacakları seçim doğrultusunda muamele edilecekleri kararı iletilmiştir¹⁴⁴.

Yine ulaştığımız bir belgeye göre Ahıska muhacirlerinden Bilal isimli bir şahıs Osmanlı Devleti vatandaşlığına kabul edildiğine dair dilekçe ile kendisine Tezkire-i Osmaniye¹⁴⁵ verilmesini talep etmiştir¹⁴⁶.

Pasaportları ile beraber gelen muhacirlerin kayıt altına alınması ve sonrasında Osmanlı Devleti vatandaşlığına geçişleri daha kolay olmuştur. Pasaportsuz gelenler ile ilgili ayrıca inceleme yapılmıştır. Örneğin Rusya'dan gelen muhacirlerden Ahıskalı Molla Coşkun bin Hasan ve dört kişiden oluşan ailesi, Ahıska'nın Ödet köyünden Bilal bin Dede, Şeyh Safer bin Şeref, Murad bin Receb ve üç kişiden oluşan ailesi, Sunguriye köyünden Hamdi bin Kemal pasaportsuz bir şekilde gelmişler ve Hüdavendigâr vilayetine bağlı İnegöl kazasına sevk edilmişlerdir. Yardım ve muafiyet taleplerinin olmadığına dair senet vermişler ve Osmanlı Devleti vatandaşlığına geçmek için talepte bulunmuşlardır. Başvuruları dikkate alınmış, pasaportları olmadığından kimliklerinin araştırılması için Hariciye Nezâreti ve muhacirin idaresi arasında haberleşme sağlanmıştır¹⁴⁷.

Kırım ve Ahıska bölgesinden Osmanlı Devleti'ne gelip medreselerde kalan ve Rusya vatandaşı olan muhacirler ile ilgili bir uyarı yazısı düzenlenmiştir. Bu yazıda üç aylar sebebiyle vilayete gitmek isteyen muhacirlere, medrese talebelerinin

¹⁴⁴ Rusya tebaasından ve Ahıska'nın Müslüman ahalisinden olup hicret ederek Çorum'a yerleşen, ancak askeri ve mali yükümlülüklerden uzak kalmak maksadıyla, Osmanlı tabiiyetine geçmemekte direnen şahısların hukuki statüsü hakkında. 24-4-1916, **BOA, DH. EUM. ECB, D: 4 G: 44**.

¹⁴⁵ Tezkire-i Osmaniye: Osmanlı Devleti'nde kullanılan nüfus kâğıdıdır. Nüfus hizmetlerini yürütmek üzere 1884 yılının Ekim ayında "Nüfusu Umumiye Müdüriyeti" kurulmasından sonra halka dağıtılmıştır. (**Çevrimiçi**), <https://www.nvi.gov.tr/hakkimizda/tarihce/osmanli-donemi>. 12.06.2018.

¹⁴⁶ Rusya'dan göç ederek Osmanlı tabiiyetine geçen Ahıskalı Bilal'e Tezkire-i Osmaniye verilmesi hakkında. 24-12-1888, **BOA, DH. MKT, D: 1577, G: 103**.

¹⁴⁷ Ahıskalı muhacirlerin devletten yardım ve muafiyet talep etmeyeceklerine dair kendilerinden senet alınarak hüviyetlerinin tahkiki. 20-9-1908, **BOA, DH. MKT, D: 1297, G: 70**.

bile belge düzenlediği tespit edilmiştir. Bu muhacirler ile ilgili Rus Konsoloslugu'nun bilgilendirilmesinin gerektiği beyan edilmiştir. Konu ile ilgili olarak Hindiler dergâhı şeyhi, müderrisleri, talebeleri ve nüfus müdürlüğü uyarılmıştır¹⁴⁸. Buradan da anlaşılacağı üzere muhacirlerin daimi iskân bölgelerine sevk edilecekleri zamana kadarki her türlü resmi işlemleriyle ilgili olarak Rus makamları bilgilendirilmiştir. Ayrıca muhacirler de tıpkı Osmanlı Devleti vatandaşları gibi aynı kurallara tabi tutulmuşlardır.

Yine Rusya'dan yanında pasaportu olmadan Osmanlı Devleti'ne gelen Ahıska muhacirlerinden Şerif oğlu Abdullah, Rusya vatandaşlığından ayrılıp Osmanlı Devleti vatandaşlığına geçmek isteğine dair dilekçe düzenleyerek başvuruda bulunmuştur. Ancak dilekçenin yanında mahalle ve ihtiyar heyetinin ilmühaberi gönderilmediğinden işlem yapılamamıştır. Sonradan Erzurum vilayetinden konu ile ilgili bir yazı alındığından Abdullah'ın kayıt işlemlerinin yapılacağına bilgisi Dâhiliye Nezâreti'nden Hariciye Nezâreti'ne gönderilmiştir¹⁴⁹.

Ahıskahılar, Rus vatandaşlığını terk edip Osmanlı Devleti vatandaşlığına başvurdukları zaman bir dizi incelemeden geçirilmişlerdir. Bürokratik işlemler tamamlandıktan sonra vatandaşlık talepleri kabul edilmiştir. Örneğin Muhacirin komisyonundan Hüdavendigâr vilayetine gönderilen yazıda Ahıska muhacirlerinden üç kişi hakkında araştırma yapıldığında bu kişilerin memleketlerine geri döndükleri anlaşılmıştır. Fatih'te bir medresede olduğu söylenen Hamdi bin Kamil'in kimlik bilgileri ile araştırma yapılmak istenmiş fakat Fatih'te birçok medrese olduğu için hangi medresede kaldığının bilgisi alınarak doğum yeri gibi kimliği ile ilgili beyanının alınmasına karar verilmiştir¹⁵⁰.

¹⁴⁸ Kırım ve Ahıska ahalisi ve Rusya tebaasından olup medreselerde misafir olarak kalan bazı kişilere, üç aylar münasebetiyle vilayetlere gitmek üzere belge düzenlenmesi hakkında. 19-12-1898, **BOA, DH. MKT, D: 2150, G: 77**.

¹⁴⁹ Rusya'dan pasaportsuz olarak gelip tabiiyet-i Osmaniye'ye kayıt ve kabulünü dileyen Ahıska muhacirlerinden Şerif oğlu Abdullah'ın ilgili evrakları gönderildiğinden gerekli muamelenin yapılması. 19-12-1908, **BOA, DH. MKT, D: 2686, G: 77**.

¹⁵⁰ Ahıska muhacirlerinden Fatih'te bir medresede ikamet eden Hamdi bin Kamil'in kimlik tespiti hakkında. 27-3-1909, **BOA, DH. MKT, D: 2777, G: 38**.

Osmanlı Devleti, muhacirlerin kayıt altına alınması konusunda hassas davranmış ve gelen muhacirler nüfus defterlerine, kimlikleri ile ilgili incelemeler dikkate alınarak kayıt edilmişlerdir. Trabzon eyaleti, Canik sancağı Samsun kazasının 1844 yılında oluşturulmuş nüfus defterinde, Ahışalı, Anapa ve Kabartay muhacirleri ile Müslüman olmayan muhacirler de kayıt altına alınmıştır. Bu nüfus defterinde, Ahışkalı muhacirlere ait bilgiler aşağıdaki gibidir;

Tablo 2.3: Samsun’da Bulunan Ahıska Muhacirleri

Sayı No	Adı	Yaşı	
1	1. Çelebî Efendi Oğlu Ahmed	70	
2	2. Oğlu Murâd	15	
3	3. Karındâşı Osmân	45	
4	4. Oğlu Mustafâ	1	
5	Diğer Oğlu Alî	7	
6	Diğeri İsmâ’îl	4	
7	5. Alî Oğlu Osmân	50	
8	Oğlu Muhammed	6	
9	8. Hüseyin Oğlu Yûsuf	35	
10	Muhammed Veled-i Mûteveffâ Ahmed	6	
11	11. Kâdî Oğlu Ahmed	45	
12	12. Oğlu Yûsuf	10	
13	Diğer Oğlu Alî	8	
14	13. Muhammed Oğlu İdrîs	30	
15	Oğlu Ahmed	8	
16	14. Karındâşı Emîn	25	
17	Oğlu Seyyid Muhammed	8	
18	15. İbrâhîm Oğlu Hasen	43	
19	Oğlu Mustafâ	8	
20	16. Ömer Oğlu Alî	68	Hicâz’da.
21	18. Hüseyin Oğlu Alî	49	
22	19. Tatar Alî	70	
23	Oğlu Hüseyin	7	
24	20. Diğer Oğlu Ahmed	15	
25	21. Muhammed Oğlu İbrâhîm	25	
26	22. Sâlih Oğlu Muhammed	35	Ahışa’da.
27	23. Muhammed Oğlu Hasen	30	
28	24. Mustafâ Oğlu Hasen	32	
29	25. Ahmed Oğlu İsmâ’îl	35	

30	26. Tarûn İbrâhîm	70	
31	27. Ahîsha'lı Hüseyin	32	
32	28. Abdülvehhâb Oğlu Süleymân	25	
33	29. Alî Oğlu Muhammed	3	
34	30. Mustafâ İsmâ'il	25	
35	31. Mustafâ Hasen	30	
36	32. Alî Oğlu Osmân Oğlu Alî	16	
37	33. Alî Oğlu Süleymân	22	Der-Aliyye'de.
38	34. Mustafâ Oğlu Hasen'in karındâşı Ömer	35	
39	36. Alî Oğlu Süleymân'ın karındâşı İbrâhîm	25	
40	37. Süleymân Şeyh Muhammed	40	

Kaynak: Trabzon eyaleti, Canik sancağı Samsun kazasında yabancı olarak kayıtlı Ahîskalı muhacirlerin nüfus defteri. 20-1-1844, **BOA, NFS, D: 1022.**

Tablo 2.3 incelediğinde, 40 kişiden oluşan muhacir kafilesinin %30'unun çocuk, % 23'ünün genç, % 30'unun orta yaşlı ve % 18'inin yaşlılardan oluştuğu görülmektedir. Bu durum, bize göç eden insanların çoğunlukla çocuk ve yaşlılardan oluştuğu bilgisini vermektedir. İncelenen belgede kadınlara ait bilgilere ulaşılamamıştır.

Pasaportu olmadan Osmanlı Devleti vatandaşlığına başvuran kişiler ile ilgili bürokratik işlemlerin hafifletildiği durumlar da olmuştur. Osmanlı Devleti vatandaşlığına geçmeden gönüllü olarak Balkan savaşına katılmış bir muhacir için bürokratik işlemler uygulanmamıştır. Süleyman bin Hüseyin isimli muhacir, hicri 1294 yılında Ahîska kasabasının Kıldı köyünde dünyaya gelmiştir. Hicri 1327 yılında Osmanlı Devleti'ne gelerek gönüllü olarak Balkan Savaşı'na katılmıştır. Hicri 1329 yılında terhis olmuştur. Askerlikten sonra önce Şehremini semti Uzun Yusuf Mahallesi'nde ikamet etmiş, daha sonra da Tophane Lüleçilerde Seyyid Ömer hanında hem ikamet etmiş hem de seyyar koltukçuluk işiyle meşgul olmuştur. Askeriyede yapmış olduğu göreve ait belgesi olmakla beraber, nüfusta kayıtlı olduğuna dair belge bulunamamıştır. Emniyet müdürlüğü tarafından yapılan araştırma sonucu, pasaport evrakını Balkan savaşı esnasında kaybetmiş olması ve iyi halli bir insan oluşundan dolayı kendisine vatandaşlık verilmesinde bir sakınca

olmadığı sonucuna varılmıştır. Emniyet müdürlüğünün bu kararı padişahın onayına sunulmuştur¹⁵¹.

Ahıska'dan Osmanlı Devleti'ne göç etmiş muhacirler arasında vatandaşlığa geçmek hususunda sadece Müslüman ahalinden başvuru olmamış, Müslüman olmayan topluluklardan da başvuru yapılmıştır. Örneğin Rusya Devleti vatandaşı ve Ahıska ahalisinden olup, bir seneden beri Tophane Kafesli sokakta, otuz üç numaralı hanede ikamet eden İlyâ Abâmoviç Babarosavili, Osmanlı vatandaşlığına geçmek için başvuruda bulunmuştur. Bu kişinin doğum yeri, doğum tarihi, hangi tarihlerde Osmanlı Devleti'ne geldiği, hangi mahallerde ikamet ettiği, medeni durumu, eğer evli ise eşi ve çocuklarının ismi, Osmanlı Devleti'ne geldikten sonraki tasarrufları, bağlı bulunduğu devletin pasaportunun gerçek olup olmadığına dair gerekli araştırmanın yapılmasına karar verilmiştir. Bu araştırmaların neticesinde vatandaşlığa alınıp alınmayacağı belli olacaktır¹⁵².

Osmanlı Devleti, vatandaşlarının güvenliğini gözeterek, Rusya'ya gidip daha sonra geri dönmek isteyen Ermeniler ile ilgili de tedbirler almıştır. Sadaret makamı tarafından 8 Ocak 1906 tarihli yazıda, Rusya'nın işgali sonrası Kafkasya topraklarından göç ederek Osmanlı Devleti topraklarına gelmek isteyenler ile ilgili muhacirin komisyonu memurları uyarılmıştır. Gelen muhacirlerde Ermeni olmama şartı aranmıştır. Müslüman ahaliden olanlar için sürekli kalmak isteyenler ile ilgili vatandaşlık meselesinin çözülmesi, uygun yerlerde iskân edilerek, fakir durumda olanlara yardım edilmesi gerektiği vurgulanmıştır¹⁵³.

Muhacirler Osmanlı Devleti vatandaşlığına geçebilmek için Rusya vatandaşlığını terk ettiklerine dair düzenlenen belgeyi ibraz ettikten sonra başvuruda bulunabilmişlerdir. Ahıskalı Müslüman ahalisinden, Mollâ Asker, onun oğulları Tevfik, Muhammed, Ahmed ve Ahmed'in eşi Gülanber bir dilekçe ile Osmanlı

¹⁵¹ Ahıska'da doğup, halen İstanbul'da ikamet eden Süleyman bin Hüseyin'in Osmanlı Devlet vatandaşlığına kabulü. 18.02.1915, **BOA, DH. İ. UM, D: 29, G: 24.**

¹⁵² Rusya tebaasından ve Ahıska ahalisinden İlyâ Abromoviç Babarosavili'nin Osmanlı tabiiyeti müracaatının kabulü. 26-07-1915, **BOA, DH. İ. UM. EK, D: 94, G: 13.**

¹⁵³ Ermeni olmamak şartıyla Rusya'dan gelecek muhacirlerin memlekete kabulleri. 8-1-1906, **BOA, A. MKT. MHM, D: 615, G: 6.**

Devleti vatandaşlığına kabul edilmek için başvuruda bulunmuşlardır. Dilekçeye ek olarak, Rusya vatandaşlığını terk ettiklerine dair düzenlenmiş belgeyi sunmuşlar ve Çorum sancağının Gürcü köyünde ikamet ettiklerine dair beyanda bulunmuşlardır¹⁵⁴.

Ahıska'nın Niyâle kazasının Oravîl köyünden, on sekiz kişiden oluşan üç aile Rus vatandaşlığını terk ederek Osmanlı Devleti'ne 1905 yılında muhacir olarak gelmiştir. Bu üç ailenin adına Ahmed oğlu Es'ad ağa ve Torâmân adındaki şahıslar, Rus vatandaşlığını kesinlikle kabul etmeyeceklerini ve Osmanlı Devleti vatandaşlığına geçmek istediklerini belirten bir dilekçe ile Mecidözü kaymakamlığına başvurmuşlardır. Dilekçede ayrıca, Mecidözü kasabasının Ahmediyye köyünde üç yıldır yaşadıklarını ve kendi servetleriyle burada arazi satın aldıklarını belirtmişlerdir¹⁵⁵.

Bununla birlikte sınırlarda görev yapan memurların, Kafkasya taraflarından gelen ve Rus pasaportu taşıyan kişileri muhacir olarak değerlendirmesi ve bu yönde işlem yapmaları sonucu Osmanlı Devleti ve Rusya arasında sıkıntı yaşanmıştır. Ahıska'dan gelen Kadri ve Hasenoğlu Ali adlı kişilerin altı ay vizeli Rus pasaportuna sahip olmalarına rağmen muhacir olarak değerlendirilmeleri üzerine Osmanlı Devleti memurları, Rus Konsolosluğu'nda görevli memurlar ile görüş birliğine varamadıkları konularda muhacir işleminin yapılmaması konusunda uyarılmışlardır¹⁵⁶.

Rusya sınırında görev yapan memurlarda başta Rusça olmak üzere bazı dilleri bilme şartı aranmıştır. Sınır kapılarında oluşan yoğunluk nedeniyle ülke güvenliğinin sağlanması da gündeme gelmiş ve bu çerçevede belli başlı bölgelerde sınır kapıları oluşturulup sadece buralarda işlem yapılmasına izin verilmiştir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Rusya sınırında Rusça bilen memurların istihdamına ihtiyaç olmuştur. Erzurum ve Trabzon vilayetlerine, bünyelerinde

¹⁵⁴ Rusya tebaasından ve Ahıska Müslüman ahalisinden olup, Çorum'un Gürcü karyesine gelerek burada ikamet eden ve Rusya tabiiyetini terk eden Molla Asker çocuklarının Osmanlı tabiiyetine kabul edilmeleri talebi. 17-07-1907, **BOA, DH. MKT, D: 1161, G: 19.**

¹⁵⁵ Rusya'dan göç edip Osmanlı tabiiyetine giren muhacirlerin pasaportlarının gönderilmesi gerektiği. 1-10-1908, **BOA, DH. MKT, D: 2620, G: 18.**

¹⁵⁶ Kafkasya ahalisinden olup Rus pasaportuyla Samsun'a gelen şahısların, Rusya tarafından belgeleri almadan muhacir kabul edilmemesi. 7-7-1894, **BOA, DH. MKT, D: 255, G: 69.**

Rusçaya hâkim memur olup olmadığının sorulmasına karar verilmiştir. Bu araştırmalar esnasında memurların sadece dil bilmelerinin yeterli olmadığı tespit edilmiştir. Pasaportta yer alan bilgilerin doğruluğunu, memurların tek başına yapamayacakları ve mutlaka elçilik ile görüşülmesi gerektiğine karar verilmiştir. Özellikle memurlar Osmanlı Devleti vatandaşı olan kişilere kesinlikle pasaport verilmemesi konusunda uyarılmışlardır. Sınır kapıları olarak Beyazıt ve Revan arasındaki bölgede Musun Gediği; Erzurum ile Kars arasındaki Kara Urgan silsilesinde Kal'a boğazı, Karabulak kapısı; Pasinler'de Ketük kapısı; Keskin'de Çoruk nehri sınırında Milo adlı yerdeki kapının açık kalmasına ve bu beş kapının dışındaki kapıların kapatılmasına karar verilmiştir. Bu sınır kapılarında pasaport memurlarının yanı sıra binbaşı ve kolağası rütbelerinde askerlerin de bulundurulması uygun görülmüştür. Ayrıca askeriye'nin içinde Rusça ve Fransızca dillerine hâkim personelin olup olmadığı araştırılmış ve üç kişi bulunmuştur. Bu kişiler 300 kuruş maaş karşılığı ile bahsi geçen mahallerde görevlendirilmiştir. Erzurum ve Trabzon vilayetlerinde yaşayan Müslüman halk arasında Rusça bilen kişiler ile Hristiyan ahaliden olup Rusça bilen kişilerden de Osmanlı Türkçesine vakıf olanlar araştırılmıştır¹⁵⁷.

2.5. Muhacirlerin İskân İşlemleri

Muhacirlerin yerleştirilecekleri araziler ile ilgili ön çalışmalar yapılmış, uygun yer temin edildikten sonra iskân işlemleri gerçekleştirilmiştir. Samsun iskelesine çıkan yedi yüz kişilik muhacir kafilesinin, burada tarla bulunmayışından dolayı tarım faaliyeti yapamayacakları ve oturmaları için uygun ev bulunmayışından dolayı içlerinden Hacı Niyazi ve Hacı Mehmet isimli kişilere Erzurum'a nakledileceklerinin bilgisi verilmiştir. Erzurum vilayetinin Muş sancağında bulunan arazinin tarım faaliyeti gerçekleştirmek için uygun olması sebebiyle, muhacirlerin

¹⁵⁷ Rusya'dan gelecek Ermenilerin kötülük yapmasının önlenmesi için sınırda belirli yerlere gümrük teşkil edilmesi ve bu gümrüklerde Rusçaya bilen memurların istihdamı. 6-1-1895, BOA, A. MKT. MHM, D: 533, G: 44.

burada iskân edilmesine karar verilmiştir¹⁵⁸. Buradan da anlaşılacağı üzere muhacirler hemen ilk vardıkları noktalarda iskân edilmemiş, yaşayacakları uygun koşulların bulunması için çabalanmıştır.

Muhacirler bazı durumlarda, kendilerine gösterilen yerleri istemeyerek başka bir mahalde iskân edilme talebinde bulunmuşlardır. Muhacirlerin geldikleri yerlerin iklim ve arazi koşulları, bu yer değişikliği talebinde etkili olmuştur. Mesela Dâhiliye Nezâreti, Adana vilayetine 17 Nisan 1900 tarihinde gönderdiği emirnamede, Cebel-i Bereket (Osmaniye) sancağının Çardak yaylasında, Müslüman muhacirlerin iskânı için ne kadar masraf oluşacağının araştırılmasını istemiştir. Adana valisi Süleyman Bahri, kendisine gelen emirname üzerine, Cebel-i Bereket sancağı mutasarrıfına yazı gönderdiğini belirtmiştir. Bu yazıya göre araştırma yapılması istenilen yerin yanı sıra, Payas kazasına tabi Çokmerzimen köyünün Çökek mevki ile bu mevki ile arasında ikiyle dört saat arasında bir mesafede bulunan Cıvık, Topaktaş ve Bülke mevkiğinde, seksen hane muhacirin iskân edilme imkânı mevcuttur. Girit muhacirleri Bülke mevkiine talip olmuştur. Seksen hanenin bu bölgede iskân edilmelerinin önünde birtakım engeller vardır. Bu bölgenin yollarının düzeltilmesi için 80.000 kuruş gereklidir. Seksen hanenin inşaatı için 240.000 kuruş gereklidir. Çift ve öküz bedeli için 64.000 kuruş gereklidir. Sekiz adet katır için 12.000 kuruş gereklidir. Zirai aletler alımı için 3.200 kuruş gereklidir. Seksen hanenin dört yüz kişiden oluştuğu tahmin edilmekle beraber, iki yılı kapsayacak erzak ve gıda masraf bedeli için 282.000 kuruş gereklidir. Yapılacak tüm masraflar için toplam 681.200 kuruşa ihtiyaç vardır. Girit muhacirlerinin Bülke mevkiine yerleşme konusuna sıcak bakmalarına karşın, Şumnu muhacirleri iklim ve tabiat koşullarının kendilerine uygun olmadığını, bu bölgeye yerleşmek istemediklerini belirtmişlerdir. Bu muhacirlerin başka bir bölgede iskân edilmesi, onların yerine Kars ve Ahıska muhacirlerinin bu bölgeye yerleştirilmesi daha uygun görülmüştür. Bahsi geçen yerlerin iklim ve tabiat koşullarıyla benzerlik gösteren, Güllü isimli mevkide Kars ve Ahıska muhacirlerinin iskân edilmiş olmaları ve sorun yaşamamalarından dolayı,

¹⁵⁸ Samsun'a gönderilen muhacirlere yeteri kadar hane ve arazi gösterilemediğinden, bunların iskân olunmak üzere Muş'a gönderilmeleri. 1-6-1861, BOA, A. MKT. MHM, D: 221, G: 10.

böyle bir uygunluk görülmüştür. Yolların yapımı ve düzeltilmesi işi, Nafia Nezâretine¹⁵⁹ (Bayındırlık bakanlığı) aittir ve onların da katıra ihtiyaçları olmadığından masrafta bir azalma söz konusudur. Ayrıca eğer Kars ve Ahıska muhacirleri şimdiden iskân edilirse, tarım faaliyetine derhâl başlayacaklarından bir sene sonra mahsul alacakları hesap edildiğinden bir yıllık erzak ve gıda masrafının da azalması ön görülmüştür. Toplam masraf bedeli, bu kalemler düşüldükten sonra 448.200 kuruştur. Muhacirlerin bu bölgede sağlıklı bir şekilde iskân edilebilmesi için, muhacirin komisyonu memurlarından kulaktan bilgilerle değil, gerekli çalışmaları ciddiyle yaptıktan sonra değerlendirmelerde bulunmaları istenmiştir. Bölgede sarp kayalar ve ormanların varlığından söz edilmiş, tarla açabilecek ve geçimini bu zorlu koşullar altında sürdürebilecek muhacirlerin gönderilmesi talep edilmiştir. Bu muhacirlere örnek olarak Kars, Ahıska ve Şumnu muhacirleri gibi dağlık ve ormanlık bölgede yaşamış topluluklar gösterilmiştir¹⁶⁰.

Muhacirlerin sevk edilecekleri yerlerin tespitinde yaşanan diğer bir sorun ise bazı bölgelerde yeterli miktarda boş arazinin bulunmamasıdır. Bazı bölgelerde bataklıklar kurutulmuş ve muhacirlerin sevkıyatı için uygun hale getirilmiştir. Örneğin, Bursa vilayetinde muhacirlerin yoğun bir şekilde iskân faaliyetlerinin sürmesi sonucu yer sıkıntısı yaşanmıştır. Bataklıkların kurutulması ve dere mecralarının temizlenmesi suretiyle iskân edilebilecek yeni mahaller oluşturulmasının yolları aranmıştır. Yeni oluşturulmuş bu iskân mahallerine; Aziziye, Mecidiye, Orhaniye ve Osmaniye gibi isimler verilmiştir. Bu köylerde iki yüzden fazla muhacir iskân edilmiştir¹⁶¹.

Muhacirlerin iskân edilecekleri bölgelerdeki devlet yetkilileri ile sevkıyat işlemine karar veren makamlar arasında bazı sorunlar yaşanmıştır. Bu durum hem

¹⁵⁹ 1848 yılında Nafia Nezâreti teşkil edilmiş, bayındırlık, sanayi, tarım, orman ve su ile ilgili işler Nezâretin idaresi altına verilmiştir. Aziz Tekdemir, “Tanzimat Dönemi Nafia Nezâreti”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.I, S.1, Edirne 2011 s. 109-132.

¹⁶⁰ Cebel-i Bereket üzerindeki Çardak Yaylası'nda muhacir iskânı. 19-03-1900, **BOA, A. MKT. MHM, D: 509, G: 4.**

¹⁶¹ Karye ve mahallelerin oluşturulması ve isimlerinin değiştirilmesi. 13-1-1906, **BOA, Y. PRK. UM, D: 77, G: 98.**

muhacirleri hem de onlara iskân işleminde yardımcı olan yetkilileri zor durumda bırakmıştır. Bir de muhacirlerin kendilerine gösterilen yerleri beğenmeyerek başkalarına ait arazilere yerleşme istekleri eklenince yaşanan sıkıntı daha da büyümüştür. Örneğin Ahıska'dan Samsun'a oradan da Çorum'a gelmiş olan yedi yüz kadar muhacir Çorum'da iskân edilecek mahal kalmadığından Yozgat'a yönlendirilmiştir. Yozgat'ta kendilerine gösterilen yerleri beğenmeyerek, yerli halkın arazisine yerleşmek istemelerinden dolayı bölgede sıkıntı yaşanmıştır. Ayrıca muhacirlerin bazı bölgelerde toplu olarak iskân edilmeleri mümkün olmamıştır. Bazı bölgelerde gruplar halinde iskân edilmeleri, muhacirler tarafından hoş karşılanmamış ve itiraza neden olmuştur. Ayrıca haber verilmeden bir bölgeden başka bir bölgeye gönderilen muhacirlerin durumu bölge yetkililerini zor durumda bırakmıştır. 5 Haziran 1894 tarihinde Ankara valisi Memduh Bey, dâhiliye Nezâretine gönderdiği yazıda Eskişehir ve Kütahya'dan Haymana'ya gönderilen iki yüz muhacir ile ilgili önceden bilgi verilmediğinden ve iskân için uygun arazi bulunamadığından bahsetmiştir. Haymana'ya gelen muhacirlere yeterli miktarda arazi bulunamadığından insanlar bekletilmiş, muhacirlerin bir kısmı da izinsiz şekilde boş gördükleri arazilere yerleşmeye kalkışmıştır. Muhacirlerin bölgeye gelmeden önce valiliğin haberdar edilmesi durumunda sıkıntı yaşanmayacağı iletilmiştir¹⁶².

İskân işlemleri sürecinde yaşanan problemlerden biri de salgın hastalıklardır. Zorlu şartlar altında Osmanlı Devleti'ne gelmiş muhacirlerin daha fazla problem yaşamamaları için tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Adana valiliğinden 10 Aralık 1888 tarihinde Ser-Askerîye makamına bir yazı gönderilmiştir. Söz konusu yazıda, Kafkas muhacirlerinin, Cebel-i Bereket sancağında iskân edilmek üzere Mersin'e gönderilmesine karar verildiğinden bahsedilmiştir. Bölgede kolera hastalığı görüldüğünden, iki bin yüz on altı muhacirin bir süre çadırlarda konaklama mecburiyeti doğmuştur. 5. Ordu Kumandanlığı'ndan çadır talep edilmiş, fakat oradan

¹⁶² Samsun yolu ile Çorum'a giden Ahıska muhacirlerinin kendilerine gösterilen yerleri beğenmeyerek ahalinin arazisine müdahale etmelerinin doğru olmadığı bu muhacirler hakkında Ankara Vilayet ileri gelenlerinin uygun bir karar vermeleri. 11-06-1894, **BOA, DH. MKT, D: 247, G: 47.**

ancak 100 adet çadır gönderilebileceği için 500 çadıra daha ihtiyaç duyulmuştur. Çadır temini konusunda yardım edilmesi istenmiştir¹⁶³.

Muhacirlerin iskân işlemleri sırasında kendi aralarında da anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Bazı durumlarda muhacirler kendilerine gösterilen yerleri beğenmeyip, yine kendileri gibi muhacir olan ailelere tahsis edilen yerleri istemişler, hatta bazen o yerleri işgal etmişlerdir. Örneğin Bursa vilayetine bağlı İnegöl kazasında Erikli isimli mahalde kırk beş Ahıskalı muhacir aile iskân edilmiştir. Yirmi altı aile kendilerine gösterilen yerleri beğenmeyerek diğer on dokuz ailenin bulunduğu araziye zorla işgal etmiştir. Bu aileleri temsil etmek üzere Abbas Efendi isimli şahıs, devlet yetkililerine başvurarak sorunun çözülmesi için yardım talep etmiştir¹⁶⁴.

Bazı muhacirler için şartlar daha da zor olmuştur. İskân edilene kadar yolculuk yaptıkları gemide bile barınmak zorunda kalan muhacirler vardır. Zorlu koşullar altında sevk edilmeyi bekleyen muhacirlere iskân bölgeleri konusunda zorlayıcı bir davranış sergilenmemiş, gitmeyi arzu ettikleri bölgelerin şartları uygun ise oralarda iskân edilmişlerdir. Mesela yüz altmış altı kişiden oluşan otuz sekiz muhacir aile Maltepe vapurunda ikamet etmek zorunda kalmıştır. Muhacirlerin çok kötü şartlar altında bir gemide bekledikleri, üstelik hava şartlarının da mevcut durumu daha da zorlaştırdığı belirtilmiştir. Gemideki yirmi beş aile ile ilgili nüfus işlemleri için çalışma başlatılmış, geriye kalan on üç ailenin Batum ve Ahıska muhacirleri olduğu ve ellerinde pasaportları olduğu söylenmiştir. Bu ailelerin Adana vilayetinde iskân edilmesine karar verilmiştir. Şiveleri ve pasaportlarından Ahıska'dan geldikleri anlaşılan bu muhacirlerin talepleri akrabalarının iskân edildiği, İnegöl ve Yenişehir kazalarına gönderilmek olmuştur. Bu bölgelere gittiklerinde sıkıntılarının azalacağını fakat hiçbir bağlantıları olmayan Adana'ya gittiklerinde sıkıntılarının daha da büyüyeceğinden endişe ettiklerini ifade etmişlerdir. Bu durum karşısında, Adana'da daha çok Bakü ve Dağıstan'dan gelen muhacirlerin iskân

¹⁶³ Cebel-i Bereket sancağında iskân edilmek üzere Mersin'e sevk edilen ve adı geçen livadaki kolera salgını dolayısıyla vilayet merkezi ve civarına geçici olarak yerleştirilen Kafkasya muhacirleri için Adana vilayetince acilen çadır istendiği. 19-11-1890, **BOA, DH. MKT, D: 1782, G: 116.**

¹⁶⁴ Muhacir İskanı. 8-7-1893, **BOA, HH. THR, D: 468, G: 84.**

edilmesi ve muhacirlerin daha fazla problem yaşamaması için İnegöl ve Yenişehir'e gönderilmelerine karar verilmiştir. Muhacirlerin, İnegöl ve Yenişehir kazalarında iskân edilmeleri için 4 Ocak 1904 tarihinde düzenlenmiş yazı ile Muhacirin komisyonu ve Dâhiliye Nezâreti bilgilendirilmiştir. Muhacirin İslamiye komisyon birinci azası Rıza Bey konu ile ilgili 10 Ocak 1904 tarihinde yazı göndermiştir.¹⁶⁵

Muhacirler deniz yoluyla limana vardıklarında kayıt altına alınmışlardır. Bazı muhacirler ise birden fazla yere uğramak suretiyle varacakları yerlere ulaşmışlardır. İstanbul'da Valide Han'da yaşayan Mösyö Manneçof'a ait ve kaptanlığını Kurşet'in yaptığı İngiliz bandıralı Granovil isimli gemide, Bursa'da iskân edilmek üzere İstanbul'a getirilen muhacirler bulunmaktadır. Gemide bulunan yüz otuz dokuz yetişkin ve altmış dört çocuk Ahıskalı muhacir, önce Sinop limanında karantina uygulamasından geçmiş, temiz kâğıdı almış ve geminin sorunsuz ilerleyebilmesi için, gerekli kömür temin edildikten sonra İstanbul'a getirilmişlerdir¹⁶⁶.

Kars muhafız alayı, Erzurum valisine gönderdiği yazıda, Kars'ın Şuregel kazası ve köylerinde yaşayan Ermenilerin daha içerilere nakledilip, yerlerine Müslüman ahaliden halkın getirilmesi, eğer bu mümkün değilse Bozcalu Türkmenlerinin yerleştirilmesinin daha uygun olacağı yönünde ilgili makamları bilgilendirmiştir. Burada yaşayanların bilgi sızdırmak gibi olumsuz davranışların içinde olmamaları için sınırı geçmelerinin engellenmesinin çok önemli olduğunu da belirtmiştir. Bu tedbirlerin devletin güvenliği için çok önemli olduğunu anlatmış ve uygulama için izin istemiştir¹⁶⁷.

¹⁶⁵ Batum ve Ahıska muhacirinden 13 hanenin İnegöl'de ikame olunması, 4-1-1904, **BOA, A. MKT. MHM, D: 524, G: 6.**; Batum ve Ahıska'dan vapurla gelen muhacirlerin İnegöl ve Yenişehir'e sevk ile iskânları. 25-1-1904, **BOA, A. MKT. MHM, D: 524, G: 17.**; 2-1-1904, **BOA, İ. DH, D: 1417, G: 14.**

¹⁶⁶ Gronovil Vapurunun Batum'dan aldığı Ahıska muhacirlerini Bursa'ya götüreceği. 16-12-1893, **BOA, Y. PRK. ASK, D: 96, G: 29.**

¹⁶⁷ Kars kazalarından Şuregel kazası kuraları İslam ve reayasının yazıldığına ve serhadde vaki reaya karyelerinin reayasını içerde olan karyelere naklettirilip yerlerine İslam fukarası konulmasına dair Kars muhafızından Erzurum valisine gönderilen mektup. 11-3-1828, **BOA, HAT, D: 1088, G: 44264.**

Osmanlı Devleti, muhacirlerin neye ihtiyaç duyduklarını tespit etme görevini sadece muhacirin komisyonlarına havale etmemiştir. Yerel ve özellikle sınır bölgelerine yakın yerlerdeki yöneticilerin önerilerini de dikkate alarak veri toplamıştır.

Ahıska'dan Osmanlı Devleti'ne göç etmekte olan muhacirler ile ilgili ne yapılacağına dair, Çıldır mutasarrıfı tarafından birden fazla yazı gönderilmiş, muhacirin komisyonu gelen yazıları Meclis-i Vâlâ'ya iletmiştir. Muhacirin komisyonu, Ahıska'nın Osmanlı Devleti'nin sınırlarına yakın olmasından dolayı göç eden insanların hayvanlarını yanlarında getirebildiklerini belirtmiştir. Bundan dolayı hayvan yardımı yapılmasına gerek olmadığını fakat aileleriyle beraber gelenlerin barınabilmeleri için 250 kuruşa ihtiyaç duyduklarını ifade etmiştir. Muhacirlere tarım yapabilecekleri kadar arazi, tohumluk buğday ve çok kötü durumda olanların çocuklarına ekmek verilmesini talep etmiştir. Ayrıca gelen kişilerin kimlik bilgilerinin kayıt altına alınarak üç ayda bir haklarındaki bilgilerin güncellenmesi gerektiğini vurgulamıştır¹⁶⁸.

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne gelecek muhacirler ile ilgili farklı zamanlarda farklı tasarrufları olmuştur. Örneğin Tiflis, Ahıska, Çıldır, Ardahan, Kars ve Batum ahalisinden Osmanlı Devleti'ne göç etmek isteyenler Rusya hükümetine başvurarak izin istemişlerdir. Osmanlı Devleti de konuyu yakından takip ederek Hariciye Nezâreti ile St. Petersburg Elçilik Maslahatgüzarlığı arasında görüşmeler yapılmasını sağlamıştır. Elçilik konu ile ilgili Kafkasya garnizonundan henüz cevap alamadıklarını ayrıca Rusya dışişleri Nezâreti ile görüşmeye de çekindiklerini belirtmiştir. Bu durum karşısında Tiflis Başkonsolosluğu'na da yazı gönderilmiştir. St. Petersburg elçiliği tarafından gönderilen yazıda, beş bin kişinin Osmanlı Devleti'ne gelmek istediği fakat bu duruma izin verecek durumda olmadıklarını hatta bu isteğin Rus dışişleri bakanlığını aşan bir durum olduğu belirtmiştir. Bu beyan ile konunun önemli olduğu vurgulanarak, verilen rakamların doğruluğunun araştırılması

¹⁶⁸ Ahıska'dan gelen muhacirler ile ilgili ne yapılacağına dair. 21-3-1864, **BOA, MVL, D: 669, G: 25.**

için Batum ve Kars Başkonsolosluklarına yazı gönderilmiştir¹⁶⁹. Rusya ile imzalanan Ayastafenos Anlaşması'nın 21. Maddesine göre, Rusya'nın idaresinde bulunan yerlerden göç etmek için verilen üç senelik süre dolmuşsa da göç etmek isteyenlere, izin verilmesinin uygun olacağının Rus elçiliğine bildirilmesine karar verilmiştir. Kararın yerine getirilmesi için Hariciye Nezâretine yazı gönderilmiştir¹⁷⁰.

Muhacirler için yapılacak masraflar, oluşturulan bütçelerden temin edilmiştir. Ankara valisinin 20 Ocak 1894 tarih ve 69 numara ile gönderdiği yazıda, dâhiliye Nezâretine, Batum üzerinden gelen Ahıska muhacirlerinin iskânı ile ilgili birtakım bilgiler iletilmiş ve yapılacaklar için izin istemiştir. Muhacirlerin iskânı için lazım olan bütçenin ayrılması, eğer bu mümkün değil ise genel bütçeden iskân edilmeleri için gerekli olan miktarın kullanılıp kullanılmayacağı sorulmuştur¹⁷¹.

Muhacirlerden bazıları bin bir zahmet ile geldikleri Anadolu topraklarında kalmayıp geri dönmeye çalışmışlardır. Osmanlı Devleti konuya, sorumlu devlet anlayışıyla yaklaşmış ve bu insanların hangi durumdan hoşnut olmadığını tespit etmeye çalışmıştır. Bir daha geri dönmek üzere Osmanlı Devleti'ne göç etmiş Müslüman Ahıskalılarının bir kısmının, bir süreden beri Kafkasya'ya geri döndükleri ve geri dönüşlerde Rus konsolosları tarafından kolaylık sağlandığı tespit edilmiştir. Muhacirlerin geriye dönüş gerekçelerinin ne olduğunun araştırılıp öğrenilmesi için Batum Başkonsolosluğu'ndan gelen yazının tercümesinin incelenmesine ve muhacirlerin Rusya'ya geri dönüşlerine engel olmak için gerekli yardımların yapılmasına karar verilmiştir¹⁷². Örneğin Muş vilayetine bağlı Bulanık kazasında iskân edilen elli kişiden oluşan muhacir kafilesinin, talep ettikleri yardımların

¹⁶⁹ Tiflis, Ahıska, Çıldır, Ardahan, Kars ve sair bazı mahaller ahalisinden olup Osmanlı Devleti'ne hicret edebilmeleri için çalışmalar yapıldığı. 5-12-1886, **BOA, DH. MKT, D: 1382, G: 100**.

¹⁷⁰ Osmanlı Devleti'ne göç etmek arzusunda bulunanlara, izin verilmesi gerektiği hususunun Rus elçisine bildirilmesine dair. 13-1-1888, **BOA, MV, D: 11 G: 27**.

¹⁷¹ Batum yoluyla gelen Ahıska muhacirlerinin iâşe ve iskânları için Ankara vilayetinden gönderilen yazı. 5-2-1894, **BOA, DH. MKT, D: 203 G: 23**.

¹⁷² Ahıskalı muhacirlerin Kafkasya'ya geri dönüşleri hakkında. 12-1-1895, **BOA, BEO, D: 549 G: 41144**.

yapılmaması sonucu içlerinden bir kısmının tekrar Rusya'ya geri dönmek niyetinde oldukları Bitlis vilayetine telgraf gönderilerek bildirilmiştir¹⁷³.

Ahıska'da kalmış ve göç edememiş insanlar için yaşam koşullarının zorluğu büyük bir sorunken bir de gerçek olup olmadığını tespit edemedikleri haberlerden dolayı belirsiz bir durumda kalmışlardır. Ne yapacaklarına karar vermek için, İstanbul'dan bilgi almaya çalışmışlardır. Örneğin Batum mutasarrıfı Cemil Bey Bâbîâli'yi bilgilendirmek için telgraf göndermiştir. Batum ve çevresinin tahliye edileceğine dair yayılan söylentiler neticesinde halk arasında heyecan ve endişenin çok yüksek düzeyde olduğu, Ahıska'nın tahliyesi halinde bu endişe durumunun büsbütün artacağı belirtilmiştir. Ahalinin ileri gelenlerinden birkaç kişinin İstanbul'a gidip bilgi almak niyetinde olduklarını ileterek böyle bir harekete izin verilmesinin uygun olup olmayacağına dair bilgi talep etmiştir¹⁷⁴.

Ahıskalı muhacirler ile ilgili arşiv belgeleri incelendiğinde Ahıska'nın, Ahışa ve Ahısna isimleri ile de kayıt edildiği; Ahıskalıların ise bazı belgelerde Gürcü, Rusyalı Müslüman, ya da Kafkasya muhaciri gibi ifadeler ile resmi kayıtlara aktarıldıkları görülmüştür. Bursa'da iskân edilen Ahıskalı muhacirlerin bir kısmı, Batum'dan gelen Gürcü muhacirler ile karıştırılarak Gürcü olarak adlandırılmışlardır. Daha sonradan bu insanların Gürcüce bilmedikleri ve Ahıska Türkleri oldukları anlaşılmıştır. Hatta "Dil Bilmez Gürcü" tanımlaması Ahıskalılar için söylenmiştir. Ahıskalı muhacirler, Bursa'da ağırlıklı olarak İnegöl ilçesinde iskân edilmişlerdir. İnegöl dışında Ahıskalıların yaşadığı başlıca köyler şunlardır: Gemlik ilçesinin Adliye ve Mecidiye, Kestel ilçesinin Osmaniye ve Saitabat, Osmangazi ilçesine bağlı Soğukpınar, Alaçam ve Burhaniye köyleri¹⁷⁵.

Bursa'daki kayıtlara Gürcü olarak kaydedilen Ahıskalılar Muş, Bulanık, Bayezid ve Eleşkird'deki iskân bölgelerinde Kafkasya muhaciri olarak kayıt

¹⁷³ Rusya'dan gelip Bulanık kazasına sevk olunan Kafkasya muhacirlerine yapılacak yardıma dair. 28-2-1907. **BOA, A. MKT. MHM, D: 530, G: 16.**

¹⁷⁴ Ahıska'nın tahliyesinin yaratacağı durumla ilgili telgraf. 26-10-1918, **BOA, DH. ŞFR, D: 92 G: 283.**

¹⁷⁵ Raif Kaplanoğlu, Ozan Kaplanoğlu, **Bursa'nın Göç Tarihi**, Nilüfer Belediyesi Yayınevi, Bursa 2014, s.132-133.

edilmiştir. Arşiv belgelerinin incelemesi yapıldığında belgenin künyesinde Ahıska isminin geçmediği tespit edilmiştir. Kafkasya muhaciri tabirinin geçtiği belgelerin içeriğine bakıldığında ise bu kişilerin Ahıskalılar olduğu anlaşılmıştır. Bölgede yaşayan Ahıskalılar ile yapılan görüşmelerde, belgelerde ismi geçen köylerde Ahıska kökenli insanların yaşadığı görülmüştür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSKÂN SÜRECİ SONRASI AHİSKALI MUHACİRLER

Muhacirlere arazi verilmesi ve muhacirlerin yerleşimlerin bulunduğu mahallerde iskân edilmeleri sorunlara sebep olmuştur. Bu sorunların çözülmesi sırasında Osmanlı Devleti hem yerli halkı hem de muhacirleri memnun etmeye özen göstermiştir. İskân işlemlerinin tamamlanmasından sonra ise yerli halk ve muhacirler arasında ekonomik ve sosyal ilişkiler başlamıştır. Bu ilişkilerden doğan problemlere de çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Yerli halk da muhacirlere yardımda bulunmuş ve kardeşlik vazifesini yerine getirmişlerdir.

Daimî iskân bölgelerine sevk edilmeleri sonrasında muhacirler ile ilgili bilgilere, nüfus defterleri ve şer'iyye sicilleri¹⁷⁶ aracılığı ile ulaşılmaktadır. İskân sonrası şer'iyye sicillerinde, göç edenlerin, geldikleri bölgenin ismiyle ya da muhacir ifadesiyle kayıt altına alındıkları görülmektedir. Zaman içerisinde sicillere kayıt alınırken bölge ismi ya da muhacir bilgisinin yazılmaması, şer'iyye sicillerinde yapılan çalışmalarda muhacirler ile ilgili bilgilere ulaşılmasını zorlaştırmıştır.

Çorum ili şer'iyye sicil kataloglarında ulaştığımız bilgileri şu şekilde gösterebiliriz:

¹⁷⁶ Osmanlı mahkemelerinde verilen kararların ve tutulan kayıtların toplandığı defterler. Bu defterler kadı yahut naibi tarafından tutulmakta ve çeşitli türden belgeleri içermektedir. Osmanlı Devleti'nde merkezde ve taşrada her tabakadan insanlar arasındaki hukukî ilişkilere dair kayıtları içeren bu defterler Osmanlı hayatının aile toplum, ekonomi ve hukuk gibi birçok alanının tarihi için en önemli kaynaklardır. Yunus Uğur, "Şer'iyye Sicilleri", İA, C.XXXIX, İstanbul 2010, s. 8-11.

Tablo 3.1: Çorum Şer'iyye Sicilleri Katalogları

Defter no	Sahife no	Hüküm no	Tarihi	Konusu
1	55	81	7 Muharrem 1258	Aslen Ahıska'nın Ardahan kazası ahalilerinden Mustafa, İsmail ve İsmail'in kardeşi Ahmed'in izinsiz olarak Çorum'a gelmiş olduklarından Çankırı'ya gönderildikleri daha sonra gönderilen eşyalarının ise defterinin sicile kayd edildiği.
3	54	99	7 Muharrem 1281	Ahıska muhacirlerinden Çorum'da vefât eden Abdullah oğlu Mustafa'nın terekesinin satılarak bedelinin Beytülmale teslim olduğu.
10	89	123	16 Receb 1301	Çorum'da ikamet eden Ahıskalı Hoca-zâde Mustafa Efendi oğlu Edhem Efendi'nin Hacı Receb mahallesinden Kara Dedeoğlu Mehmed'in oğlu Halil'de 1.105 kuruş alacağı iddiasıyla açtığı davayı ispat ettiğinden paranın ödenmesine karar verildiği.
13	231	490	12 Muharrem 1315	Çorum'un Hüseyinabad nahiyesine bağlı Mahmudiye köyünden Zahoyoğlu Osman Ağa'nın köyde buluna cami-i şerifin hatipliğine Hanukoğlu Hasan Ağa tarafından vakfedilen paradan kefaletle borç aldığı.

Kaynak: Çorum Şer'iyye Sicil Katalogları, Çorum, Çorum Belediyesi Yayınları, 2012, s. 21-860.

3.1. Muhacirlerin Arazi Sorunları

Muhacirlerin iskân edilmeleri sırasında, yerleştirilecekleri araziler ile ilgili itirazlar yapılmıştır. Osmanlı Devleti verilecek arazilerle ilgili sorunu da kararlı bir şekilde çözmüştür.

Ermeni Katolik patriği, Dersaadet'e Erzurum vilayetinin Eleşkird sancağındaki Molla Süleyman ve Hasdor köylerine muhacirlerin yerleştirilmesi ile ilgili bir yazı yazmıştır. Bu köylerde daha önce Katolik Ermenilerin yaşadığını, daha sonra ise Ermenilerin Rusya'ya göç ettikleri belirtmiştir. Onlardan boşalan yerlere Rusya'dan gelen Müslüman muhacirlerin yerleştirildiğini, Molla Süleyman köyüne otuz, Hasdor köyüne yirmi beş hanenin daha yerleştirilebileceği bilgisini, tapu müdürlüğünün bölgede yaptığı çalışmadan öğrendiklerini iletmiştir. Patrik bu durumun kendileri için sıkıntı yaratacağını mümkün ise gelecek olan muhacirlerin, daha önce yerleşimin olmadığı mahallerde iskân edilmeleri hususunda, Erzurum vilayetinin uyarılmasını talep etmiştir¹⁷⁷. Bu yazıdan da anlaşılacağı üzere Katolik Ermeniler, bulundukları toprakları terk ederek Rusya'ya gitmişlerdir. Anadolu'da bulunan cemaatleri vasıtasıyla geride bıraktıkları topraklar üzerinde hak iddia etmeye çalışmaları da oldukça dikkat çekicidir.

Ermenilerin farklı bölgelerde de muhacirlerin iskânını engellemeye yönelik faaliyetlerinin olduğu tespit edilmiştir. Adana bölgesinde, Amerikalı bir doktorun da bu engelleme faaliyetinin içinde olduğu görülmüştür. Adana valisi tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, Cebel-i Bereket üzerinde Hassa'ya bağlı Çardak yaylası ile Payas'a bağlı Güllü ve Yelki köylerinde, Antep'te yaşayan Amerikalı Dr. Şaport ve Çokmerzimen Ermenileri, Müslüman muhacirlerin iskân edilmesini engellemeye çalışmışlardır. Valilik, bu köylerde askeri tedbirlere ihtiyaç duyulduğunu ve bölgeye çok sayıda Müslüman muhacirin gönderilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Hatta gelmek istemeyen muhacirlerin ikna edilerek, buraya rağbetin

¹⁷⁷ Erzurum'un Eleşkird kazasına tabi Molla Süleyman ve Hasdur ve bazı köylere, Katolik ahalisinden Rusya'ya gidenlerin yerlerine Rusyalı Müslüman muhacirlerin yerleştirildiği, Ermeni patrikliğinden bildirildiğinden gerçeğin araştırılması. 9-12-1906, **BOA, DH. TMIK. S, D: 65, G: 67.**

arttırılması yönünde çalışma yapılmasına ihtiyaç olduğu da belirtilmiştir. Gelecek olan muhacirlerin; hane inşaatı, alet edevat, erzak, yük hayvanı ve tohumluk zahire gibi ihtiyaçlarının karşılanması gerektiği iletilmiştir. Masrafların muhacirin komisyonu tarafından tespit edildiğinin bilgisi ilgili yazıda belirtilmiştir¹⁷⁸.

Yazılardan anlaşıldığı üzere Ermenilerin ve yabancı ortaklarının kışkırtıcı faaliyetlerine karşılık iskân bölgelerindeki yöneticiler daha çok muhacirin gönderilmesini talep etmiştir. Arşiv belgeleri incelendiğinde, Adana vilayetinde bahsi geçen bölgelerde, çok miktarda Rumeli ve Kafkas muhacirinin iskân edildiği görülmüştür.

Muhacirler, gelirken yanlarında para getirebilmişlerse, sevk edildikleri bölgelerde arazi satın almışlardır. İstanbul'da Bulgurlu köyüne bağlı Yalnızservi adlı mahalde iskân edilen on beş Ahıska muhaciri aile, elli dönümlük arazi satın almışlardır. Bu arazinin belediye mühendisi aracılığı ile paylaştırılmasına karar verilmiştir. Harita oluşturulması için 2.000 kuruş masraf çıkmıştır. Muhacirleri temsilen İbrahim adındaki şahıs, belediyeye dilekçe ile başvurmuş, bu bedeli ödeyecek güçlerinin olmadığını belirtmiş ve kendilerine yardım edilmesi talebinde bulunmuştur¹⁷⁹.

Tezimizin ikinci bölümünde muhacirlerin kendilerine devlet tarafından verilen arazileri beğenmeyip başkalarının arazilerine el koymaya çalıştıklarından bahsetmiştik. Muhacirlerin, kendilerine gösterilen yerleri reddederek, istedikleri yerleri izinsiz işgal etmeleri sebebiyle hem yerli halk hem de devlet yetkilileriyle sorunlar yaşamışlardır. Örneğin Ahıska ve Batum muhacirlerinden on dokuz aile için Karahisar-ı Sahib'de (Afyonkarahisar)¹⁸⁰ iskân edilmeleri yönünde karar verilmiştir.

¹⁷⁸ Cebel-i Bereket üzerinde Hassa'ya bağlı Çardak Yaylası ile Payas'a bağlı Güllü ve Yelki köylerinde Antep'de yaşayan Amerikalı Doktor Şaporn ile Çokmerzimen Ermenileri tarafından istimlakının önlenerek oralara muhacirin-i İslamiye yerleştirilmesi. 18-4-1900, **BOA, DH. MKT, D: 2333, G: 48.**

¹⁷⁹ Ahıska muhacirlerinin, Bulgurlu'daki Yalnız Servi adlı mahalde satın alıp yerleşmeyi planladıkları arazi hakkında. 13-9-1893, **BOA, DH. MKT, D: 132, G: 15.**

¹⁸⁰ Afyon'daki Ahıskalılar bugün şehir merkezi, Değirmendere köyü, Sarıçayır, Mandıra ve Sülümenci'de yaşamaktadır. Nejla Günay, "Karahisar-ı Sahip Sancağına Yerleştirilen Ahıska Türkleri", **Milli Mücadele ve Büyük Taarruzda Afyon-Karahisar**, Afyon, y.y., 2010, s. 49-65.

Bahsi geçen aileler verilen karara uymayıp İnegöl kazasına bağlı Yakacık isimli bölgedeki ormanlık araziye yerleşmişlerdir. Ormanlara zarar verdikleri ve bu civarda yaşayan insanları rahatsız ettiklerinden dolayı emniyet güçleri, meseleye dâhil olmuştur. Yetkililerin, muhacir ailelere, devletin imkânları dâhilinde kendilerine arabalar temin edileceği ve buradan Karahisar-ı Sahib'e sevk edileceklerini açıklamasına rağmen aileler içlerinden birkaç temsilci vasıtasıyla bu bölgeden çıkmak istemediklerini yetkililere iletmışlerdir. Bu durum, yetkililerin kararını değiştirmemiş, kargaşa çıkmasına izin verilmemesi için itiraz edenlerin merkez vilayete götürülmesine geri kalan muhacirlerin ise Karahisar-ı Sahib'e sevk edilmesine karar verilmiştir¹⁸¹.

Muhacirlerin, izinsiz yerleştikleri arazilerden çıkartılmaları ve kendileri için uygun görülen yerlere sevk edilmeleri durumu ile ilgili, istisna uygulamalar da olmuştur. Mesela Hüdavendigâr Vilayetine bağlı olan İnegöl kazası dâhilindeki Yakacık, Pazaralanı, Tuzla ve Kozpınar'da padişaha ait ormanlarda iskân için ısrarcı olan Ahıskalı 19 aile, Gürcü 13 aile ve Tırnovalı 25 aile olmak üzere toplam 57 aileden oluşan muhacirler hakkında Hazine-i Hâssa¹⁸² ile vilayet arasında birtakım yazışmalar yapılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda muhacirlerin yerleştikleri yerde ev, cami ve okul inşa ettikleri ve tarım faaliyetleri icra ederek yaşamlarını sürdürdükleri görülmüştür. Bu durum karşısında muhacirlerin burada kurdukları düzeni bozup sefalet çekmelerine neden olmamak için yerleştikleri mahalde kalmalarına izin verilmiştir. Ahıskalıların ikamet ettiği bölgelerde belli bir düzen sağlanması için de kurallar konulmuştur. Kendilerinden ormanlara zarar vermemeleri istenmiş, ellerindeki arazi miktarının kanuna uygun şekilde olmasına ve mevcut muhacirlerden başka burada muhacir iskân edilmemesine karar verilmiştir¹⁸³.

¹⁸¹ İnegöl kazası dâhilinde iskân edilmek konusunda ısrar eden Ahıska muhacirlerinin iskânları hakkında. 7-6-1896, **BOA, Y. A. RES, D: 11 G: 27**.

¹⁸² Osmanlılar' da doğrudan doğruya padişahın özel gelir ve giderlerinin resmî bir teşkilât bünyesinde idare edilmesi uygulamasıdır. Arzu Tozduman Terzi, "Hazine-i Hâssa", **İA, C.XXVII**, İstanbul 1998, s. 137-141.

¹⁸³ İnegöl'de padişaha ait arazi üzerinde iskân olunan Ahıska, Gürcü ve Tırnova muhacirlerinin iskân olundukları mahallere dair. 1-12-1894, **BOA, Y. MTV, D: 110 G: 22.**; 28-7-1895, **BOA, BEO, D: 665 G: 49839**.

Bazı yerlerde yerli halk, muhacirlere arazi verilmesi ya da muhacirlerin kendi imkânlarıyla arazi sahibi olmalarından rahatsızlık duymuş ve muhacirlere sıkıntı yaşatmışlardır. Askeri komisyon müfettişi, Hüdavendigâr Vilayetinde yaşanan bir hadise ile ilgili Dâhiliye Nezaretine yazı göndermiştir. Gönderilen yazıda, Hüdavendigâr Vilayeti, Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Torfelli'de yaşayan Ahıska muhaciri Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin büyük zorluklarla sahip olduğu araziye Çobanlar köyü ahalisinin müdahale ettikleri belirtilmiştir. Köylülerin bu davranışı sonucu perişan durumda olan Yusuf Ziyaeddin Efendi, resmi makamlara müracaat etmiş ve yardım istemiştir. Yapılan inceleme sonucunda verilen beyanın doğru olduğu ve köylülerin işgaline müdahale edilmesi gerektiği sonucuna varılmış, yetki kullanılması için izin istenmiştir¹⁸⁴.

Hanlarda konaklayıp henüz iskân bölgelerine gidememiş muhacirlerin han kiralari belediye tarafından, erzak ihtiyaçları ise çevredeki köylüler tarafından karşılanmıştır. Masrafların fazlalığı nedeniyle bu durum geçici çözüm sağlamış ve yerel yöneticiler vilayetlere ulaşarak muhacirlerin hızlı bir şekilde köylerde iskân edilmelerini talep etmişlerdir. Hüdavendigâr Valiliğinden Dâhiliye Nezareti'ne 27 Mayıs 1894 ve 11 Haziran 1894 tarihlerinde gönderilen iki adet telgrafta iki yüz on dört nüfuslu Ahıskalı muhacir kfilesinin, Karahisar ve Aziziye kazaları ve Şuhut nahiyesindeki boş ve sahipsiz arazilere yerleştiğini ayrıca Mandıra adlı yere de yerleşmek istedikleri belirtilmiştir. Mal sandığı ve etraftaki köylülerin yardımları ile muhacirlerin ihtiyaçları karşılanmış ise de artık ahaliden erzak temin edilemeyeceği ifade edilmiştir. Belediye yetkilileri, hanların dolu olması ve hava sıcaklığının artması ile bu durumun salgın hastalıklara yol açabileceği endişesini de iletmışlerdir. Muhacirlerin, civardaki köylere dağıtılması gerektiğini vurgulamışlardır. Köylere yerleşmeyi kabul etmeyen on hane muhacilerin, günlük 40 kuruş bedel ile hanlarda konaklamaları sağlanmıştır. Belediye, daha önceden oluşmuş 1.600 kuruş han kirası

¹⁸⁴ Hüdavendigâr Vilayeti dâhilinde Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Torfelli'de sakin Ahıska muhacirlerinden Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin arazisine Çobanlar köyü ahalisince yapılan müdahalenin engellenmesi. 22-2-1894, BOA, DH. MKT, D: 209 G: 39.

ile şimdi oluşacak 400 kuruş han kirasının ödemesi konusunda yardım istemiş ve Mandıra'da iskân işinin bir süre ertelenmesini talep etmiştir¹⁸⁵.

Muhacirler, iskân için sevk edildikleri arazilere yerleştirildikten sonrada sıkıntılar yaşamışlardır. Boş ve kullanıma uygun olduğu düşünülen arazilerin sonradan mirasçıları, hissedarları ortaya çıkmış ve yönetim sorunlara hukuki olarak çözüm bulmaya çalışmıştır. Karahisarlı Nuri Paşa tarafından Ahıska muhacirlerinin iskânı için hükümete bırakılan, Kuzu Pınarı köyünde bulunan Mandıra isimli araziye, bölgede yaşayan halk tarafından müdahale olmuştur. Konunun araştırılması için vilayet meclisi idarecilerinden Ahmet Bey görevlendirilmiştir. Yerel yönetim tarafından arazinin bir kısmını satmaya yetkili kılınmış fakat vefat etmiş olan Mehmet Efendi'nin mirasçıları ve civar köylüler, beraber hareket etmiş, konunun mahkemeye iletilmesini talep etmişlerdir. Arazinin bir kısmının vakıf arazisi olduğunu iddia eden vakıf yöneticileri de konunun mahkemeye iletilmesini, alınacak karara uyacaklarını belirtmişlerdir. Yerel yönetim, arazinin mirasçılara ait olan kısmı ile ilgili işlem yapılamayacağını fakat muhacirlere verilen arazinin hane sayısına göre bölümlendirilip, bu bölümler ile ilgili senet düzenlenmesine karar vermiştir. Yerel yönetimin bu talebi, idare meclisi tarafından kabul edilmiştir ve düzenlenen tezkire ile Dâhiliye Nezareti'nden onay istemiştir¹⁸⁶. İskân işlemi için kullanılan arazinin, inşaat ve ziraat için kullanılacak bölümlerinin bedeli için senet düzenlenmesi ve iskân bölgesinin adının Kuzupınarı olarak değiştirilmesi için gerekli yazıların gönderildiği fakat cevap gelmediği belirtilmiştir¹⁸⁷.

¹⁸⁵ Karahisar eşrafından Nuri Paşa'nın Ahıska muhacirlerinin iskânı için terk ettiği arazinin daha önceden ihtilaflı olması sebebiyle olunacak muamelenin Hüdavendigâr Vilayeti'ne bildirilmesi. 1-6-1894, **BOA, DH. MKT, D: 244 G: 28**.

¹⁸⁶ Karahisarlı Nuri Paşa tarafından muhacirin iskânı için hükümete verilen ve Ahıska muhacirlerine tahsis edilen Mandıra isimli arazinin ve hane yerlerinin her biri için ayrı senet tanzimi ve ortaya çıkacak köyde mahallin eski adı olan Kuzu Pınarı isminin verilmesi ile bu köye dâhil edilecek diğer araziler hakkındaki işlemler. 23-08-1908, **BOA, DH. MKT, D: 1285 G: 12**.

¹⁸⁷ Karahisarlı Nuri Paşa'nın terk etmiş olduğu araziye yerleştirilen Ahıska muhacirlerinin, kendilerine ziraat için arazi tahsisi ve bu konuda çevre köylülerle olan ihtilaf hakkında İstanbul'a malumat takdimi. 20-4-1903, **BOA, DH. MKT, D: 689 G: 42**.

3.2. İskân Bölgelerinin İsim Değişikliği

Ahıskalı muhacirlerin toplu olarak yerleştirildikleri bölgelerin isimleri genellikle değiştirilmiştir. İncelenen belgeler içerisinde, Çorum'da birden fazla köyde bu uygulamanın olduğu görülmüştür.

Ahıska'dan muhacir olarak gelen otuz iki aile Ankara'ya bağlı Çorum kasabasının Hacı Nasrullah Mahallesi civarında iskân edilmiştir. Yeni kurulan bu mahalleye "Mahmûdiyye" ismi verilmiştir. İsim değişikliği, 15 Eylül 1894 tarihinde düzenlenen belge ile ilgili kurumlara bildirilmiştir¹⁸⁸. Belgede isim değişikliği kararının alındığı tarih ile bürokratik işlemlerin sonunda yürürlüğe girdiği tarih arasında altı aylık bir zaman farkı mevcuttur.

Ankara Vilayetinin Çorum sancağına bağlı Hamamözü'nde Tutludere denilen yerde iskân edilen Ahıska muhacirlerinin bulunduğu köyün adının, 1896 yılında "Ma'mûretü'l-Hamîdiye" olarak değiştirilmesine karar verilmiştir. İmam ve muhtarın mühürlerinin bu değişiklik dikkate alınarak yenilenmesine ve ilgili kurumların bilgilendirilmesine karar verilmiştir¹⁸⁹.

Ankara Vilayetine bağlı Çorum sancağında bulunan Hüseyinâbâd nahiyesinde iskân edilen Ahıska muhacirlerinin yaşadıkları mahallenin adı Şarkiye olarak değiştirilmiştir. İsim değişikliği, 6 Temmuz 1896 tarihli ve 1607 numaralı yazı ile tapu müdürlüğüne, nüfus müdürlüğüne, askeriye ve maliye nezaretine iletilmiştir¹⁹⁰.

Yapılan değişiklikler sonucu, bu köylerde yaşayan insanların resmi daireler ile olan işlerinde aksama yaşanmaması için imam ve muhtarın mühürleri de aynı anda değiştirilmiştir.

¹⁸⁸ Çorum'un Hacı Nasrullah Mahallesi'ne iskân edilen Ahıska muhacirlerinin iskân edildikleri yerin Mahmudiye olarak isimlendirilmesi. 11-03-1895, **BOA, DH. MKT, D: 352, G: 72.**

¹⁸⁹ Ankara Vilayetinin Çorum sancağı dâhilinde Hamamözü adlı mahalde Ahıskalı muhacirlerin yaşadığı köye Mamuretülhamid adının verilmesi. 28-6-1896, **BOA, BEO, D: 802, G: 60084.**

¹⁹⁰ Ankara Vilayeti Çorum sancağı Hüseyinabad nahiyesinde iskân olunan Ahıska muhacirlerinden teşkil edilen yere Şarkiye adı verilmesi. 25-8-1896, **BOA, BEO, D: 831, G: 62300.**

Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Çobanlar köyü civarında otuz sekiz haneden oluşan Ahıska ve Cuma muhacirleri iskân edilmiştir. Bu köye “Ümraniye” adı verilmiştir¹⁹¹. Günümüzde de kendi yerel ağızlarında konuşmaya devam eden Ahıskalılar arasında Ümraniye kelimesine dair bir bilgi alınamadıysa da o dönem yetkililer tarafından köye Ümraniye isminin verilmesi uygun görülmüştür.

Ertuğrul sancağına bağlı Bahçekaya adlı mahalde yirmi beş aile Ahıska muhaciri iskân edilmiştir. Ahıska muhacirlerinin iskân edildikleri yerin adı Mesrûriye olarak değiştirilmiştir. Yapılan değişikliğe dair yazı Hüdavendigâr vilayetinden Ertuğrul sancağına gönderilmiştir. İsim değişikliğine göre düzenlenmiş olan yeni mühürler imam ve muhtara verilmiştir. Konu ile ilgili nüfus müdürlüğü de bilgilendirilmiştir¹⁹².

Yer ismi değişikliklerinde, bir kurumda eski ismin, diğer bir kurumda yeni ismin kullanılması kargaşa yaratacağından, birçok kurum aynı anda bilgilendirilmiştir. Böylece resmi makamlar ile ilgili konularda sorun yaşanmamıştır. Sadece köy ve mahalle isimleri değiştirilmemiş, büyük arazilerin olduğu mahallerde de isim değişikliği yapılmıştır. Muhacirler kimi zaman, mevcut köylerin etrafında bulunan büyük arazilerde iskân edilmişlerdir. Bu araziler yeni bir köy haline getirilip mühür verilmiştir.

Ankara Valiliği Defterdar vekili Osman bin Rıza, Ankara vilayeti mektubi kalemine 24 Eylül 1900 tarih ve 126 numara ile gönderdiği yazıya cevap alamaması üzerine, tekrar bir yazı göndermiştir. Bu yazıda Çorum’un Bükdüz köyü civarında bulunan Burnu mevkiinde Ahıska muhacirlerinin iskân edildiğini bildirmiştir. İskân edildikleri yer, köy haline getirilmiş ve yine Burnu ismi verilmiştir. Bu işlemin

¹⁹¹ Karahisar-ı Sahip sancağının Çobanlar köyü civarında iskân edilen otuz sekiz hane Ahıska ve Cuma muhacirlerinin oluşturduğu köye Ümraniye adının verildiği. 27-1-1904, **BOA, DH. MKT, D: 815, G: 12.**

¹⁹² Ertuğrul sancağında Bahçekaya nam mevkiide iskân olunan Ahıska muhacirlerinin teşkil eyledikleri köyün adının Mesrûriye olarak değiştirilmesi. 6-11-1894, **BOA, BEO, D: 511, G: 38303.**

gerçekleşmesinden sonra muhacirlere Tezkire-i Osmaniye ve mühür verilebilmesi için izin istemiştir¹⁹³.

Bursa Vilayeti merkezine bağlı Yıldırım Mahallesi civarında otuz beş hane Batum, Ardahan ve Ahıska muhaciri iskân edilmiştir. Muhacirlerin iskân edildiği bu yerin ismi İclâliye olarak değiştirilmiştir¹⁹⁴.

Muhacirlerin yerleştirildikleri bazı yerler mevcut isim ile anılmaya devam etmiştir. Örneğin Adana Vilayeti, 22 Mayıs 1901 tarihinde ve 88 numaralı yazı düzenleyerek bölgelerinde bulunan bir yerin adının değiştirilmediği konusunda Payitaht'ı bilgilendirmiştir. Cebel-i Bereket sancağının Payas kazasında yer alan, Kurtkulağı ve Necarlı köyleri arasındaki Narlı ismi ile anılan mevkide iskân edilen muhacirlerin, bulundukları yerin adının değiştirilmediği ve aynı isimle anılacağına bilgisi verilmiştir¹⁹⁵.

3.3. Muhacirlerin Yardım Talepleri

Ahıskalı muhacirlerin iskân işlemleri tamamlandıktan sonra maddi ve manevi ihtiyaçlarının giderilmesi sorunu ortaya çıkmıştır. Ahıskalılar, taleplerini devlet yetkililerine aktarmışlar ve ihtiyaçları konusunda yardım istemişlerdir.

Muhacirlere yemeklik buğday karşılıksız olarak, yardım amaçlı verilmiştir. Tohumluk buğday verildiği durumlarda ise bu tohumların tarım faaliyetinde kullanılması ve ertesi yıl verilen miktarın tahsil edileceği uyarısı yapılmıştır. Nitekim Keskin kazasının Karaağıl köyünde iskân edilen yirmi iki hane Ahıskalı muhacirin yemeklik ve tohumluk olmak üzere erzak ihtiyaçları olmuştur. İki yüz yirmi kilo buğday, kilosu 12 kuruştan toplam 2.640 kuruşa satın alınmıştır. Yapılan harcamanın fiyat cetveli düzenlenerek, masraflar muhacirin komisyonunun ödeneğinden

¹⁹³ Çorum'un Bükdüz köyü civarında bulunan Burnu mevkiinde, iskân olunan Ahıska muhacirleri için yeniden teşkil olunan köye aynı ismin verilmesi. 3-7-1902, **BOA, DH. MKT, D: 533 G: 59**.

¹⁹⁴ Hüdavendigar Vilayeti civarında Batum, Ardahan ve Ahıska muhacirlerinin iskânlarıyla teşkil olunan mahalle ve köylere verilen adların ilgililere tebliğ olunduğu. 20-7-1903, **BOA, DH. MKT, D: 739 G: 60**.

¹⁹⁵ Cebel-i Bereket sancağı dâhilinde Payas kazasına bağlı Kurtkulağı ve Nacarlı köyleri arasında Narlı mevkiinde iskân edilen muhacirlerin teşkil ettikleri köyün iskân ve diğer işlemlerinin tanzimi. 14-06-1901, **BOA, DH. MKT, D: 2498, G: 20**.

karşılanmıştır. Bu yardım Ankara vilayetinin izni ile gerçekleşmiştir. Belgede Valiliğin erzak ihtiyaçlarının karşılanması için, gerekli çalışmayı yapabileceği gibi Dâhiliye Nezareti'nin düzenlemiş olduğu hicri 1321 tarihli 666 numaralı tezkireye de atıf yapılarak yardım bedelinin hasat yapıldıktan sonra tahsil edileceği bildirilmiştir¹⁹⁶.

Maliye Nezareti, 4 Mayıs 1893 tarihinde, Dâhiliye Nezareti muhasebe kalemine yazdığı yazıda, Ahıska ve Rumeli muhacirlerinden yaklaşık altı yüz kişinin, etraflarındaki insanların yaptıkları yardımlar ile bir süre geçinebildiği fakat artık çok zor durumda oldukları belirtilmiştir. 3.500 kg buğdayın gelecek sene mahsulünden tahsil edilmek üzere bu muhacirlere verilmesi yönünde Konya Valiliğine yazı gönderilmesi talep edilmiştir¹⁹⁷.

Muhacirlere yapılan erzak yardımlarında, Dâhiliye Nezareti ve Maliye Nezareti arasında sürekli olarak yazışmalar yapılmıştır. Bu iki kurumun kararları neticesinde, vilayetler aracılığı ile yardımlar muhacirlere ulaştırılmıştır. Ertuğrul sancağında iskân edilen Ahıska muhacirleri için Maliye Nezareti, Dâhiliye Nezareti'ne muhacirin idaresi tarafından yardımların yapılmasıyla ilgili yazı gönderilmiştir. Gönderilen yazıda muhacirlerin sıkıntı yaşadıkları ve durumun elzem olduğu belirtilmiştir. 6.723 kuruş ve 35 paraya denk gelen erzak yardımı, muhacirin idaresi aracılığı ile gerçekleştirilmiştir¹⁹⁸.

Şehirlerde kalan muhacirler, sevk edilecekleri yere gidene kadar erzak yardımı talebinde bulunmuşlardır. Ahıska muhacirlerinden Tahir ve arkadaşları dokuz hane ve otuz altı nüfus olarak İstanbul'a bağlı Çarşamba pazarı semtinin Beyceğiz mahallesinde kiracı olarak ikamet ettiklerini ve fakirliklerinden dolayı geçinemediklerini beyanla iskân için sevk edilene kadar yiyecek yardımı talebinde bulunmuşlardır. İstanbul'da ikamet eden muhacirlere yiyecek yardımının çoktan

¹⁹⁶ Keskin kazası Karaağıl köyünde iskân olunan Ahıska muhacirlerine verilecek zahire bedeline dair. 28-04-1905, **BOA, A. MKT. MHM, D: 526, G: 35.**

¹⁹⁷ Konya'daki Rumeli ve Ahıska muhacirlerine, ihtiyaçlarından dolayı buğday verilmesi talebi. 4-5-1893, **BOA, DH. MKT, D: 29, G: 46.**

¹⁹⁸ Hüdavendigar Vilayetinde iskân edilen Ahıska muhacirlerinin erzak bedellerinin tesviyesi. 19-7-1898, **BOA, BEO, D: 1161, G: 87024.**

kesildiğini bildiklerini, taşralara gönderilen muhacirlere belediyeler tarafından aksak bir şekilde de olsa yardım edildiğini belirterek, kendilerine de iskân bölgelerinin kararlaştırılacağı zamana kadar yardım edilmesini talep etmişlerdir. Konu ile ilgili talep incelenmiş, muhacirin komisyonu tarafından Dâhiliye Nezareti'ne yazı gönderilerek belediyenin yardım etmesi için yönlendirilmesi talep edilmiştir¹⁹⁹. İstanbul'da yardım isteyen muhacirlerin başvuru belgeleri, muhacirlerin ne kadar olumsuz şartlarda yaşadıklarının bir kanıtıdır.

Rumeli ve Ahıska muhacirlerinden altı yüz küsur kişi fakirlik içinde yaşamlarını sürdürmeye çalıştıklarından dolayı geçinebilmek için üç bin beş yüz kg buğdaya ihtiyaçları olduğunu yetkililere bildirmişlerdir. Bu miktardaki bir yardımın çevredeki vatandaşlar ve belediyeler vasıtasıyla karşılanamayacağı anlaşılmıştır. Muhacirlerin sorununu çözmek için gelecek yılda ödenme taahhüdüyle Konya Vilayeti tarafından, ailelerin nüfusu oranında beş kilodan on kiloya kadar buğday verilmesi kararlaştırılmıştır. Alınan buğdayın, gelecek sene geri ödeneceğine dair muhacirler birbirlerine kefil olmuşlardır. Muhacirin komisyonu tarafından defterdarlığa durumu ileten bir tezkire gönderilmiştir²⁰⁰.

Muhacirler, iskân edilmelerine uygun olmayan yerlere yerleşmeleri durumunda, yardım talep etmeyeceklerine dair senet vermişlerdir. Zor durumda kaldıklarında ise yine idari makamlardan yardım istemişlerdir. İzmit'in Ermişe nahiyesine bağlı Kadriye köyünde iskân edilen Ardahan ve Ahıska muhacirlerinden Mahmud oğlu Molla Karani ve arkadaşı İzmit mutasarrıflığına verdikleri dilekçe ile yemeklik ve tohumluk erzak ve birer çift hayvan talebinde bulunmuşlardır. Muhacirler, iskân edilmelerine izin verilmeyen İzmit Vilayetine yerleşmeleri nedeniyle yardım talep etmeyeceklerine dair senet düzenleyerek bölgeye gelmiş olsalar da çok zor durumda oldukları anlaşıldığından yardım edilmesine karar

¹⁹⁹ Ahıska muhacirlerinden Tahir ve arkadaşlarının iskân mahallerinin tayinine kadar masraflarının belediye tarafından karşılanması hakkındaki Muhacirin Komisyonu tezkiresi. 17-3-1894, **BOA, DH. MKT, D: 216 G: 64.**

²⁰⁰ Rumeli ve Ahıska muhacirlerine verilmesi icap eden buğdayın ahalinin yardımıyla tedariki mümkün olamayacağından, gelecek sene toplanmak üzere kefalet suretiyle zahire verilmesi. 4-2-1893, **BOA, DH. MKT, D: 2048, G: 141.**

verilmiştir. Yapılan yardımın belli koşulları vardır. Muhacirlerin ihtiyaçları olan erzak ve hayvanları temin edebilmeleri için Ziraat Bankası²⁰¹ tarafından borç olarak bir miktar para verilmiştir. Verilen borcun geri ödemesine karşılık, muhacirlerin ellerindeki araziler rehin alınmış ve birbirlerine kefil olmaları şartı aranmıştır. Konu ile ilgili ticaret ve bayındırlık nezaretleri bilgilendirilmiştir²⁰².

Osmanlı Devleti meselelere her zaman çözüm amaçlı yaklaşmıştır. Verdikleri senede aykırı hareket etmelerine rağmen, zor durumda kalmış olan muhacirlere yardım edilmiştir.

Kastamonu vilayetine bağlı Yenice nahiyesi halkı, Konya vilayetinde iskân edilen Rumeli ve Ahıska muhacirleri, Sivas ve Yıldızeli halkı çok zor durumda olduklarından tohumluk ve yemeklik erzak yardımı talep etmişlerdir. Söz konusu yerleşim bölgelerdeki halkın ihtiyaçlarının doğruluğu araştırıldıktan sonra, taleplerinin karşılanması için Ziraat bankası şubelerine yazı gönderilmiştir²⁰³. Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti, 1888 yılında Ziraat Bankasının kurulmasıyla, muhacirlerin yardım taleplerini, bankanın şubeleri aracılığı ile karşılamıştır.

Sungurlu kazasında iskân olunan yüz seksen Ahıska muhaciri, tohumluk ve yemeklik erzak talep etmişlerdir. Taleplerinin aşar malından karşılanması için Dâhiliye Nezareti'nden Ankara vilayetine yazı gönderilmiştir. Sungurlu kazası kaymakamlığı ve Ankara vilayetinin bilgilendirilmesine rağmen hazinenin konu ile ilgili bilgi sahibi olmamasından dolayı Ankara vilayetine gönderilen yazının bir suretinin hazineye de gönderilmesine ihtiyaç olduğu bildirilmiştir²⁰⁴.

²⁰¹ Çiftçilerin, yüksek faizler ile tefecilere borçlanmalarını engellemek ve kredi ihtiyaçlarını karşılamak üzere 1863 yılında Mithat Paşa tarafından Millet Sandıkları kurulmuştur. 1883 yılında Menafi Sandıkları ve 1888 yılında Ziraat Bankası kurulmuştur. Asım Süreyya İloğlu, "Türkiye'de Zirai Kredi ve T.C. Ziraat Bankası", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S.15, İstanbul, İÜ Yayınları, 1964, s. 89-118.

²⁰² Ardahan ve Ahıska'dan İzmit'in Ermişe nahiyesi Kadriye köyüne yerleştirilen muhacirlerin istedikleri yemeklik ve tohumluk erzak ile birer çift hayvanın Ziraat Bankası'ndan karşılanması. 29-9-1908, **BOA, DH. MKT, D: 2618, G: 79**.

²⁰³ Yerleşik halk ve muhacirlerin erzak yardım talebi. 17-5-1893, **BOA, BEO, D: 202, G: 15113**.

²⁰⁴ Sungurlu kazasındaki Ahıska muhacirlerin erzak yardım talebi. 8-2-1895, **BOA, BEO, D: 566, G: 42431**.

3.4. Muhacirlerin Sosyal Hayatı

Muhacirler ile yerli halk arasındaki sosyal ilişkilerde, bazı durumlarda muhacirlerin, bazı durumlarda ise yerli halkın mağduriyeti oluşmuştur. Osmanlı Devleti tüm meselelere, hukuk çerçevesinde çözüm aramış ve tüm tebaasının problemlerini çözmeye gayret etmiştir.

İskân edilen muhacirlerin sadece barınma, yemek, arazi gibi maddi ihtiyaçları olmamıştır. Sosyal hayatlarına devam edebilmeleri için okul ve camiye de ihtiyaç duymuşlardır. Eğitim çağındaki muhacirlerin sorunları çözülerek, eğitim almaları sağlanmıştır. Örneğin İnegöl kazası Hilmiye köyü muhacirleri, Ertuğrul sancağında yaşayan muhacirler için cami yapıldığına dair haber alınca kendi köyleri ve civardaki muhacir köyleri için de okul ve cami yapılması talebinde bulunmuşlar ve talepleri olumlu karşılanmış ve köye bütçe tahsis edilmiştir²⁰⁵.

Dini ibadetlerini yerine getirmek için ihtiyaç duyulan cami inşasına yardım edilmesinin yanında muhacirlerin eğitime de büyük önem verilmiştir. Eğitim görme veya ara verilen eğitime devam etme talepleri çoğunlukla olumlu karşılanmıştır. Ahıska'da hanedan ailesine mensup alay beyi Reşid Beyin oğlu Abdulhamit, Ahıska ve Ardahan'da bir miktar arazilerinin olduğunu ve Rusların işgali sonrasında muhacir olarak geldiklerini, geride bıraktıkları arazilerinden hiçbir gelir elde edemediklerini ve perişan bir durumda olduklarını belirtmiştir. Zor durumda oldukları için ilk önce maaş bağlanmasını talep etmiş ve talebinin gerçekleşeceğine dair bilgi almışsa da bekleyecek durumu olmadığını ileterek tıp fakültesi, harp okulu ya da deniz harp okullarından birine öğrenci olarak kayıt edilmeyi talep etmiştir. Abdülhamit Bey'in bu talebi kabul görmüş ve daha sonra bu okullardan birine gönderilmek üzere önce liseye kayıt edilmiştir²⁰⁶.

Kız öğretmen okulunda öğrenci olan Ahıskalı Fatma Hanım, oğlunu kaybettiği için bir süre okula devam edememiş ve okul kaydı silinmiştir. Fatma

²⁰⁵ İnegöl kazasına bağlı Hilmiye köyü ve civarındaki köylerde birer cami ve okul inşası. 28-5-1891, **BOA, İ. DH, D: 1227, G: 96092.**

²⁰⁶ Ahıska muhacirlerinden Abdülhamid Bey'in, liseye kaydı. 10-11-1854, **BOA, A. MKT. NZD, D: 120, G: 72.**

Hanım, okula kaldığı yerden devam edebilmek için başvuruda bulunmuştur. Okulu bırakma nedeni geçerli bir neden olarak kabul edilmiş, okulu bıraktığı senenin sınavlarını geçmek şartıyla okula kabul edilmesine karar verilmiştir²⁰⁷.

Ancak diğer muhacirlerde olduğu gibi Ahıskalı muhacirlerde de geçim sıkıntıları ön planda olmuştur. Ailelerini geçindirmek için her türlü işi kabul etmelerinin yanı sıra iş olanakları kısıtlı olduğundan dolayı çoğu zaman muhacirler ticarete yönelmişlerdir.

İstanbul'un Tophane semtinin Kazgancı mahallesinde yaşayan Esmâ Hanım, 23 Ekim 1856 tarihinde İzmir valisine bir mektup göndermiştir. Mektubun konusu İstanbul'dan İzmir'e giderek orada ticaret faaliyetlerinde bulunan eşi Ahıskalı Ali ile ilgilidir. Esmâ Hanım, kocasının İzmir'deki kazancından onlara para göndermediğini, bu durumdan dolayı çocukları ile perişan durumda olduklarını belirtmiştir. Kocasının İstanbul'a geri getirilmesi için kardeşi Ahmet'i göndermek istediğini beyanla bu konuda kendisine yardımcı olunmasını talep etmiştir²⁰⁸.

Muhacirlerin ilk sevk edildikleri yerlerden başka yerlere gönderilmeleri durumunda muhacirin komisyonları, nakil masraflarını karşılamıştır. Bazı durumlarda bu masraflar, yerli halkın hem devlete hem de zor durumda olan muhacirlere yardım etme isteği sayesinde, hazineye bağışlanan yardımlar ile karşılanmıştır.

Çorum kazasına gelip bir süre konaklayarak daha sonra daimî iskân bölgelerine gönderilen muhacirlerin 98.261 kuruş tutarında konaklama ve nakliye masrafı oluşmuştur. Bu bedel Çorum halkı tarafından muhacirin komisyonu vasıtasıyla hazineye aktarılmıştır. Muhacirin komisyonu yetkilileri bu takdire şayan davranışın dönemin gazetelerinde paylaşılmasının, bu tip davranışların çoğalmasında etkili olacağına dair görüşlerini hem Ankara valisine hem de Maliye Nezareti'ne

²⁰⁷ Öğretmen okulu öğrencisi Ahıskalı Fatma Hanım'ın okula devamı hakkında. 23-7-1872, **BOA, MF, MKT, D: 2 G: 174**.

²⁰⁸ İzmir'e kaçan Esmâ Hanım'ın kocası Ahıskalı Ali'nin İstanbul'a getirilmesi için İzmir valisine mektup yazılması isteği. 15-7-1857, **BOA, A. DVN, D: 124, G: 90**.

bildirmişlerdir²⁰⁹. Bu yazışmadan anlaşıldığı üzere yapılan yardımların gazeteler aracılığı ile duyurulması, muhacirlere yapılan yardımların teşvik edilmesini sağlamıştır.

Rus zulmünden kaçan yüzlerce Ahıskalı muhacir canını kurtarmak ve çocukluğuna güvenli bir gelecek kurmak için Anadolu'ya gelmiştir. Bu zorluklar altında yola çıkan insanların arasında olumsuz davranışlar sergileyen kişiler de bulunmaktadır. Arşiv belgelerinde suç işlemiş olan Ahıskalı muhacirler ile ilgili de belgeler tespit edilmiştir. Bu belgelerin konusu genellikle hırsızlık ve cinayet gibi konulardan oluşmuştur.

Erzurumlu Mehmed Hurşid Efendi, İstanbul'da yaşamaktadır. Ahıskalı Salih Bayraktar oğlu Receb tarafından soyulmuştur. Receb yapılan eşkâline göre orta boylu, kumral ve bıyıklıdır ve ayrıca gözünde hastalık mevcuttur. Erzurumlu Mehmed Hurşid Efendi'nin 5.000 kuruş parasını, bir çift tabancasını, bir tüfek ve bir silahını çalmıştır. Yakalanmamak için Trabzon Vilayeti üzerinden Ahıska'ya kaçacağını ihbarı gelmiştir. Yakalanması için Erzurum mareşali, Sinop ve Trabzon kaymakamları durumdan haberdar edilmiştir ve çaldığı eşyalar ile birlikte İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir²¹⁰.

Osmanlı Devleti adli makamlarının verdiği hukuki kararlar, suç işlemiş şahısların cezalarını çektikten sonra tekrar sosyal hayata dönmelerini sağlayacak yönde olmuştur. Örneğin Kastamonu ve Sinop taraflarında yaşayan Ahıska muhaciri Çerçis ve yanındaki iki adamı, ahaliye zarar verdikleri esnada güvenlik güçleri tarafından yakalanmışlardır. Haklarında hukuki işlem yapılması için Sinop'tan Kastamonu'ya götürüldükleri sırada, kendilerini tutuklayan memurların silahlarını gasp ederek ve onları yaralayarak firar etmişlerdir. Kayseri'ye kaçtıkları ve kılık değiştirdikleri istihbaratı alınmış ve yapılan tahkikat sonucu burada yakalanmışlardır.

²⁰⁹ Çorum halkının, muhacirlerin konaklama ve nakliye masraflarından doğan alacaklarını Hazine'ye bağışladıkları. 26-3-1863. **BOA, A. MKT. MHM, D: 257, G: 68.**

²¹⁰ Erzurumlu Mehmed Hurşid'in bir kısım eşyasını çalan Ahıskalı Salih Bayraktaroğlu Recep'in yakalanması için Erzurum mareşali ile Sinop ve Trabzon kaymakamlarına gönderilen emir. 21-1-1846, **BOA, A. MKT, D: 34, G: 22.**

Beraber suç işleyen bu kişilerden biri kaçmıştır. Çerçis, işlediği suçlardan dolayı bir yıl prangaya mahkûm olmuştur. Kendisinden kaçan arkadaşının bulunmasına yardım etmesi istenmiştir. Bir yıllık cezanın sonunda bir daha suç işlememeleri karşılığında vilayetlerine geri gönderilme kararı alınmıştır²¹¹.

Ahıskalılar ile ilgili olarak, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında sadece kimlik tespiti çalışmaları yürütülmemiş, hukuki konularda da iki ülkenin karşılıklı olarak görüş bildirmeleri gerekmiştir.

Ahıska Müslümanlarından olup Samsun'dan aldığı Mürur Tezkiresi²¹² ile Çorum'da bulunan akrabalarını ziyaret etmeye gelmiş fakat asıl niyetinin akraba ziyareti değil kız kaçırmak olduğu anlaşılan Ali Ağa'nın oğlu Abdurrahman ile ilgili Canik mutasarrıflığı, Çorum mutasarrıflığı ve Rus konsolosluğu arasında birtakım yazışmalar gerçekleşmiştir. Abdurrahman adındaki şahıs kız kaçırma hadisesi sırasında, Çorum'a bağlı Enbiya Pınarı köyünden Çerkes Ahmed'i öldürerek bir de cinayet işlemiştir. Rus konsolosluğu, zanlının kendilerine teslim edilmesini istemişse de Osmanlı Devleti, vatandaşlarını öldürmüş birinin hukuk önünde hesap vermeden iadesinin doğru olmayacağına hükmetmiştir ve kararını Rus tarafına bildirmiştir²¹³.

Muhacirlerin başına fakirlik, salgın gibi her zaman olumsuz hadiseler gelmemiştir. Başarılı olan muhacirler devlet tarafından ödüllendirilmiştir.

Ahıska hanedanına mensup bir muhacir olan İbrahim Efendi, Anadolu'ya gelmiş ve Çıldır kazası müdürlüğü görevini ifa etmiştir. Osmanlı ordusunda

²¹¹ Ahaliye zarar veren Ahıska muhacirlerinden Çerçis ve arkadaşlarına pranga cezası uygulanması. 12-2-1853, **BOA, A. MKT. MVL, D: 60, G: 85**.

²¹² Osmanlı topraklarında seyahat etmek isteyen yerli ve yabancı herkes seyahat için bir izin tezkiresi almak mecburiyetindeydi. XVI. yüzyılda "yol hükmü" denilen bu belge XIX. yüzyılda "Mürur Tezkiresi" adıyla anılmıştır. Mübahat S. Kütükoğlu, "Mürur Tezkiresi", **İA, C.XXXII**, İstanbul, 2006, s. 60-61.

²¹³ Kız kaçırmak hadisesinden dolayı Çorum'un Enbiya Pınarı köyünden Çerkez Ahmed'i öldürmek suçuyla tutuklanmış olan Rusya tebaasından ve Ahıska Müslümanlarından Ali Ağa'nın oğlu Abdurrahman'ın durumu hakkındaki belirsizliğin giderilmesi. 5-5-1905, **BOA, DH. MKT, D: 953 G: 36**.

gösterdiği başarılı hizmetlerinden dolayı beşinci rütbeden mecidiye nişanı²¹⁴ ile ödüllendirilmiştir. İbrahim Efendi'nin oğlu Erzurum eyaleti tahrirat kâtibi İsmail de babası ile aynı rütbeden mecidiye nişanı ile ödüllendirilmiştir. Nişan verilmesi ile ilgili yazı Maliye Nezareti'ne 11 Mart 1858 tarihinde gönderilmiştir²¹⁵.

Harput Valiliği tarafından 17 Haziran 1855 tarihinde bir yazı düzenlemiştir. Harput valisinin mahiyetinde bulunan Halid Efendi'ye, başarılı ve özverili çalışmalarından dolayı rütbe verilmesi talep edilmiştir. Ahıska muhacirlerinden ve Ahıska hanedanı mensubu Halid Efendi, Harput Valiliğinde kâtiplik yapmıştır²¹⁶.

Muhacirler, iskân edildikleri bölgelerden başka bir bölgeye gidebilmek için bulundukları yerin yetkili makamlarından izin almışlardır. Örneğin Ahıska muhacirlerinden olup Erzurum'un Cedîd mahallesinde yaşayan Haydar Ağa daha önceleri ticaret faaliyetinde bulunmuş fakat şimdi bir hayli zor duruma düşmüştür. Düştüğü bu zor durumu aşabilmek için ailesi ile birlikte İstanbul'a gitmek istemektedir. İstanbul'a gidebilmesi için gerekli izinlerin sağlanması adına Erzurum vilayet yetkililerine başvuruda bulunmuştur. Haydar Ağa hakkında gerekli araştırmalar yapılmış olup, belirttiği gibi herhangi bir malvarlığının olmadığı ve vergi ödemesi dâhil hiçbir yükümlülüğü yerine getiremeyecek durumda olduğu tespit edilmiştir²¹⁷.

Muhacirlerin hac vazifelerini yerine getirebilmeleri için valilikler yardımcı olunmuştur. Ahıska muhacirlerinden Hacı Hüseyin eşi ve çocukları ile Mısır'ın Kahire şehri üzerinden Hicaz'a gitmek istemiştir. 1 Nisan 1849 tarihinde Mısır

²¹⁴ Osmanlılarda üstün hizmeti görülen askerî ve mülkî erkâna verilen çeşitli dereceleri olan bir tür madalyadır. Beşinci rütbe mecîdî nişanları, göğsün sol tarafına asılır ve sahibinin ölümü üzerine bu da hazineye iade edilirdi. İbrahim Artuk, "Nişan", **İA**, C.XXXIII, İstanbul 2007, s. 154-156.

²¹⁵ Ahıska muhacirlerinden Çıldır sabık Müdürü İbrahim Efendi'ye ve oğlu Erzurum Tahrirat Kâtibi İsmail'e nişan verilmesi. 17-1-1858, **BOA, A. DVN. MHM, D: 24, G: 95.**; Ahıska (Ahışa) hanedanından Çıldır Kazası Müdürü İbrahim Ağa ile mahdumu Erzurum Tahrirat Kalemi Katibi İsmail Efendi'ye iyi hizmetlerinden dolayı Mecidiye Nişanı itası. 16-02,1858, **BOA, A. MKT. MHM, D: 126, G: 44.**

²¹⁶ Ahıska muhacirlerinden ve Harput valisi maiyet kâtiplerinden Halid Efendi'ye rütbe verilmesi. 17-6-1855, **BOA, A. MKT. UM, D: 198, G: 71.**

²¹⁷ Erzurum'da oturan Ahıska muhacirinden tüccar Haydar Ağa'nın İstanbul'a gitmesine izin verilmesine dair. 2-11-1848, **BOA, A. MKT, D: 157, G: 73.**

valisine yazı ile başvurarak, yapmayı planladıkları yolculuk için kendilerine yardımcı olunmasını talep etmiştir²¹⁸.

Yerleşim yerlerindeki devlet temsilcilerinin muhacirler ile ilgili düzenlenmiş talimatnamelere uymadıkları durumlarda, muhacirlerin zorluk yaşadığı da yine resmi yazışmalarda tespit edilen konular arasındandır. Mesela Hüdavendigâr eyaletinin Karahisar-ı Sahip sancağına bağlı Selimiye köyünde iskân edilen Ahıska muhacirleri, yapılan bir inceleme sırasındaki yanlışlıklar nedeniyle bazı sıkıntılar yaşamışlardır. Yapılan incelemeye göre burada bulunan muhacirlerin muafiyetlerinin son bulduğu, erkeklerin askere alınması ve çiftçilik faaliyetlerinden dolayı vergi ödemeleri gerektiği belirtilmiştir. Muhacirlerin muafiyet kapsamında olduklarından dolayı tarlalara tohum ektikleri ve zirai faaliyet içinde oldukları saptanmıştır. Ayrıca Kafkasya muhacirleri için yirmi bir sene askerlik muafiyeti ve dört sene aşar vergi muafiyeti mevcut olduğundan Selimiye köyü imamı, muhtarı ve köylülerin içinden üç kişi dilekçe vererek yapılan yanlışlığın düzeltilmesini talep etmişlerdir²¹⁹. Daha sonraki dönemlerde de köylülerin, maddi durumlarında düzelme olmadığı üç yıl sonra yaptıkları yeni bir başvurudan anlaşılmaktadır. Selimiye köyündeki Ahıska muhacirlerinin arasından Halid isimli kişi vekil tayin edilerek Hüdavendigâr Vilayetine başvuruda bulunmuştur. Ödemeleri gereken zahire bedelini ödeyecek güçleri olmadığını ve bu durum yüzünden yerel yöneticilerle sorun yaşadıklarını belirtmişlerdir²²⁰.

Ahıskalılar, devlet ile ilgili işlerde nasıl hareket edileceğini öteden beri bildiklerinden muhacir olarak Anadolu'ya gelirken topluluk adına vekil tayin ederek devlet makamlarına başvurulurda bulunmuşlar, iskân edildikleri bölgelerde de

²¹⁸ Ahıska muhacirlerinden Hacı Hüseyin Efendi ailesiyle Hicaz'a gideceğinden kendisine gerekli hürmetin gösterilip yardımcı olunmasına dair Mısır valisine yazı. 1-4-1849, **BOA, A. MKT, D: 187, G: 42.**

²¹⁹ Bursa'nın Selimiye köyünde iskân edilen Ahıska muhacirlerinin, muafiyetleri sona erdiği gerekçesi ile bu durumun Kafkas muhacirlerinin muafiyetleri hususundaki nizamnameye aykırı olduğu iddiasında bulundukları. 20-5-1889, **BOA, DH. MKT, D: 1624, G: 9.**

²²⁰ Selimiye köyünde iskân edilen Ahıska muhacirlerinin zahire bedelinden muaf tutulmaları talebi. 17-12-1892, **BOA, DH. MKT, D: 2031, G: 103.**

bürokratik meselelerin çözümünde yine aralarından vekil tayin etmiş ve sorunlarının çözümünü talep etmişlerdir.

Muhacirlerin muafiyetlerinin neler olduğu ve süreleri talimatnameler ile belirlenmiştir. Bu talimatnamelere konu olan muafiyetlerin süresi dolduğunda diğer vatandaşlar gibi vergi vermeleri, askere gitmeleri gerekmektedir. Bu kurallara uymayanlar Osmanlı Devleti vatandaşlığından çıkarılarak, geri gönderilmişlerdir. Örneğin İnegöl’de yirmi aileden oluşan Ahıska muhacirleri iskân edilmiştir. Muhacirlerden Ferhad, Tahir ve beş arkadaşı, İstanbul’da bulunan Rus elçiliğine gönderdikleri telgrafta, Osmanlı hükümeti tarafından evlerinin yıkıldığını, kendilerinin darp edilmek suretiyle aşağılandıklarını ve Rusya vatandaşı olduklarını belirterek tekrar Rusya’ya kabul edilmek istediklerini belirtmişlerdir. Yapılan araştırma sonucunda bu kişilerin Rus vatandaşlığından vazgeçerek Osmanlı Devleti vatandaşlığına girdikleri, kendilerine iskân yeri olarak gösterilen Karahisar-ı sâhib’e gitmeyi reddettikleri, bununla kalmayıp ormanları tahrip ederek etrafa zarar verdikleri ve diğer muhacirleri kışkırttıkları anlaşılmıştır. Bu şartlar altında Osmanlı Devleti vatandaşlığında kalamayacakları ve Rusya’ya geri gönderilecekleri sonucuna varılmıştır²²¹.

Çorum’da yaşayan Ahıska muhacirlerinden Ferhad, bazı incelemeler yapılması için İstanbul’a çağırılmıştır. İstanbul’da kalacağı süre uzun olacağından dört kişiden oluşan ailesinin geçimini sağlamak üzere, geçici olarak maddi yardım yapılmasına karar verilmiştir. 31 Aralık 1894 tarihinde alınan karar ile 360 kuruş meblağın askeri komisyon bütçesinden karşılanması kararlaştırılmıştır. Ancak komisyonun bu masrafı karşılayamayacağını bildirmesi sonucunda, bu ailenin masraflarının nasıl karşılanacağına dair Ankara Vilayeti ve Bâbîâli arasında yazışmalar olmuştur²²².

²²¹ Ahıska ve Batum muhacirlerinden olup, İnegöl’de ikamet eden yirmi hane halkından bazıları evleri yıkıldığından ve kendileri darp ve tahkir edildiğinden bahisle esasen Rus tabiiyetinden oldukları için Rusya’ya gönderilmelerini istedikleri. 19-10-1894, **BOA, Y. A. HUS, D: 310, G: 105.**

²²² Ahıska muhacirlerinden Ferhad’ın ailesine verilen yevmiyenin suret-i tesviyesi. 10-12-1895, **BOA, BEO, D: 714, G: 53489.**

Muhacirlerin sevk edildikleri bölgelerde, yetkililerin yanlışlık yapmasının yanında kötü niyetli yetkililerin rüşvet alması sonucu muhacirler ile devlet ve yerli halk arasında sorunlar yaşanmıştır. Örneğin İnegöl'de bulunan Ahıska ve Batum muhacirleri, aralarından Ferhad ve Hüseyin'i elçi tayin ederek, Bataklı isimli mahalde iskân edilmeleri için padişaha ait arazilerin korucularından Osman'a 30 lira verdiklerini ifade eden bir dilekçe düzenlemişlerdir. Askeri komisyona iletilen dilekçe incelenmiş ve tahkikat başlatılmıştır. Korucu Osman ve Hüseyin'in ifadeleri alınmıştır. Korucu Osman, parayı aldığını doğrulamış fakat parayı almasını amiri Ali Rıza Efendi'nin istediğini söylemiştir. Hüseyin ısrarla parayı Osman'ın istediğini söylemiştir. İddiaların araştırılması için Ali Rıza Efendi sorguya çağırılmışsa da başka bir yerde görevde olduğundan dolayı ifadesi alınamamıştır. Bu durumda muhacir Hüseyin ve korucu Osman'ın ifadelerinin durumu çözmemesi üzerine, tahkikata Ali Rıza Efendi'nin getirilmesinden sonra devam edilmesine karar verilmiştir²²³. Yetkililer konunun takipçisi olmuş ve soruşturmaya konu olan herkes dinlendikten sonra karar verilmiştir. Ali Rıza Efendi'nin görevine gelmesiyle tahkikata devam edilmiştir. Ayrıca korucu başı Hacı Davud Ağa da tahkikata dâhil edilmiştir. Osman, Hüseyin'den otuz lirayı aldığını itiraf ettiği halde kendilerinden bu parayı rüşvet olarak istemediğini hatta ne için istediğini bilmediğini iddia etmiştir. Parayı Ali Rıza Efendi'ye verdiğini, korucu başı Hacı Davud Ağa'ya da bu durumu söylediğini ifade etmiştir. Tüm taraflar etraflıca dinlendikten sonra Ali Rıza Efendi parayı almadığı, korucu başı Davud Ağa da durumdan haberdar olmadığı üzerine yemin etmişlerdir. Askeri komisyon başkan yardımcısı Hakkı Bey, tahkikatın sonucunda konunun Beşiktaş şariat mahkemesine sevkinin doğru olacağı düşünmesine rağmen, daha üst makamlar, konunun mahkemede görülmesine gerek olmadığına, sorunun Hazine-i Hâssa' da emlâk-ı hümayûn²²⁴ komisyonunca çözülmesini tavsiye etmiştir.²²⁵

²²³ İnegöl'de bulunan Ahıska ve Batum muhacirlerinin padişaha ait arazide iskânı için rüşvet alındığı hakkındaki ihbarın tahkiki hususuna dair. 10-12-1894, **BOA, Y. MTV, D: 110 G: 84**.

²²⁴ Emlâk-ı hümayûn, II. Abdülhamid'in şahsî mülkleri hakkında kullanılan genel bir tabirdir. Bu mülkler içerisinde tarla, çiftlik, bağ, bahçe gibi araziler olduğu gibi dükkân, ev, kahve gibi akarât ile fabrikalardan sağlanan gelirler ve çeşitli imtiyazlar da bulunmaktaydı. Arzu Terzi, **Hazine-i Hassa Nezareti**, Ankara, TTK Basımevi, 2000, s. 90.

3.5. Muhacirlerin Ekonomik Faaliyetleri

Ahıskalı muhacirlerin göç ettikleri devletin ekonomisine ne derece yararlı oldukları bazı belgelerde görülmüştür. Arşiv belgelerinde, muhacirlerin genellikle memur veya hizmetli olarak iktisadi hayatın içinde yer aldığı tespit edilmiş, az sayıda da olsa ticaret hayatına dâhil olduklarına dair belgelere ulaşılmıştır.

Malatyalı Hacı Osman Efendi'nin, Ahıskalı Mehmet Ağa'dan 536 kuruş alacağı söz konusudur. Hacı Osman Efendi, alacağının tahsilatını gerçekleştirmek üzere Tobuzoğlu İsmail Ağa'yı kendine vekil tayin etmiştir. Mehmet Ağa Varna'da yaşadığından dolayı, 29 Temmuz 1861 tarihinde dilekçe ile başvuruda bulunmuştur. Dilekçe ile Tobuzoğlu İsmail Ağa'nın, Varna'ya seyahat etmesine izin verilmesini istemiştir. Ayrıca alacaklarını tahsil edene kadar Malatya'daki alacaklarının sıkıştırmaması için yardım talep etmiştir²²⁶.

Ahıskalı Kadı Ahmet Efendi, 1851 yılında Rodos adasında vefat ettiğinden İstanbul'da Molla Ali el-Kanârî mahallesinde yaşayan eşi Sakine Hanım, kız kardeşi Zeynep Hanım, çocukları Ayşe ve Hüseyin mirasçısı olmuştur. Ahmet Efendi'nin İstanbul'da bazı kişilerden senetli alacakları mevcuttur. Rodos adası ahalilerinden Hacı Hafız Ağa ve Yakub Efendi, bu senetleri hile ile ele geçirerek 1861 yılında İstanbul'a gelip alacaklardan doğan faizi gasp etmişlerdir. Yakub Efendi, faiz almak için İstanbul'a geldiği vakit, hakkında, aile tarafından mahkeme açıldığını öğrendiğinden, tekrar Rodos adasına kaçmıştır. Ailenin vekili olarak İbrahim Efendi, 19 Şubat 1862 tarihinde, Ahmet Efendi'den Rodos adasında kalanları almak, el konulmuş mallarının satışını yapmak ve bu iki kişinin İstanbul'a getirilerek cezalandırılmaları için gerekli işlemleri başlatmak üzere Rodos adası kaymakamlığına yazı yazılmasını talep etmiştir²²⁷.

²²⁵ İnegöl Emlak-ı Hümayunu korucusu Osman ile arkadaşlarının sorgulanmasına dair askeri komisyon görüşü. 14-1-1895, **BOA, Y. MTV, D: 113 G: 3**.

²²⁶ Malatyalı Hacı Osman Efendi'nin Ahıskalı Mehmed Ağa'daki alacağının tahsili hakkında. 29-7-1861, **BOA, A. MKT. DV, D: 197, G: 11**.

²²⁷ Vefat etmiş olan kadı Ahıskalı Ahmed Efendi'nin alacağına dair. 7-4-1862, **BOA, A. MKT. DV, D: 220, G: 26**.

Ahıskalı Haydar ile Erzurum’da yaşayan Hacı Dede’nin ortak bir şirketleri mevcuttur. Hesapların incelenmesi sonucu taraflar birbirinden davacı olmuştur. Hacı Dede kendisi adına işlem yapması için Safer adlı kişiyi vekil tayin etmiştir. Haydar ise yatakta yatan hasta olduğunu bildiren bir dilekçe göndererek mahkemeye gitmemiştir. Taraflar arasındaki sorun Meclis-i Vâlâ’ya²²⁸ taşınmıştır. Mahkemede kayıtları yapılmış olmakla beraber Safer adlı kişinin gelmesine gerek olmadığı belirtilmiştir. Yapılan incelemelerin sonucunun ve kararın her iki tarafa da bildirileceği iletilmiştir²²⁹.

Ahıska muhacirlerinden Hoca Hüsniye Hanım, akrabası Hafız Muharrem aracılığıyla, Erzurum’da yaşayan Tercanlı Mollaoğlu’na 1000 kuruş ve kız kardeşinin torunları Ahmed ve Şerif adındaki kişilere de 1800 kuruş vermiş ve karşılığında borç senedi almıştır. Hafız Muharrem’in vefat etmesinden dolayı alacağını tahsil edememiştir. Hüsniye Hanım mirasçılarından alacağını tahsil etmek için Erzurum’a gitmek için izin talebinde bulunmuştur²³⁰.

3.5.1. Maaş Talepleri

Muhacirler, sevk edildikleri iskân bölgelerinde bir süre devletin verdiği cüzi miktardaki maaşlar ile hayatlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Ahıskalılar ile ilgili arşiv belgeleri incelendiğinde çok sayıda kişinin maaş talebinde bulundukları görülmüştür. Yetkililer her talebi ciddi bir şekilde değerlendirmiş ve çözüm üretmeye çalışmıştır.

23 Aralık 1890 tarihinde Trabzon Vilayetinden Maliye Nezareti’ne yazılan yazıda, Ahıska’dan muhacir olarak gelen İbrahim Şükrü Efendi’nin bir süredir

²²⁸ II. Mahmud’un kurduğu, reformları planlayıp icrasını denetleyen yüksek yasama ve yargı organı. 24 Mart 1838’de kuruldu. Meclis-i Vâlâ kanunlarla ilgili bütün hususların görüşüldüğü, üst düzey bürokratların yargılamasının yapıldığı, mülkî, malî ve askerî düzenlemelerin planlandığı bir mercidir. Ali Akyıldız, “Meclis-i Vâlâ”, **İA**, C.XXVIII, İstanbul 2003, s. 250-251.

²²⁹ Ahıskalı Haydar adlı şahısla Erzurumlu Hacı Dede adlı şahıslar arasındaki şirketten dolayı olarak davasının halledilmesi. 24-10-1852, **BOA, A. MKT. UM, D: 110, G: 84**.

²³⁰ Ahıskalı muhacir Hüsniye hanımın alacağının tahsili için Erzurum’a gitme talebi. 5-4-1848, **BOA, A. MKT, D: 118, G: 89**.

Trabzon’da ikamet ettiği belirtilmiştir. Son zamanlarda fetvahâne müsevvidliğinde²³¹ çalıştırılmadığı ve aile fertlerinin sayısının çokluğundan dolayı zor duruma düşmüş olan İbrahim Şükrü Efendi için maaş talebinde bulunulmuştur²³².

Muhacirlerin talepleri değerlendirilirken bazı durumlarda bürokratik süreç uzamış, kurumlar arasında sağlıklı iletişim kurulamadığı zamanlarda, talepleri sonuçlandırılmayan muhacirler için durum daha da zorlaşmıştır. Örneğin Ahıska muhacirlerinden Hacı Hasan dede, uzun süre askerlik hizmetinde bulunmuştur. Konya’da ikamet etmekte olup 106 yaşındadır. 10 Ağustos 1893 tarihinde, kendisine 150 kuruş maaş verilmesine karar verilmiştir. 1 Ekim 1893 tarihinde Hüdavendigâr Valiliği tarafından sadaret makamına yazılan yazıda, Hacı Hasan dedenin Kütahya’da yaşadığı belirtilmiştir. Henüz Kütahya sancağı mutasarrıflığına maaş ödemesi ile ilgili belgenin ulaşmamasından dolayı kendisine ödeme yapılamamıştır. Zor durumda kalan Hacı Hasan dede maaş için başvuruda bulunmuştur. Maaş ödemesinin askeri sandıktan mı hazineден mi olacağına dair belirsizlik olduğundan konunun çözüme kavuşması için ne yapılması gerektiği sorulmuştur.²³³

Ahıska muhacirlerinden Zeynep Hanım, 29 Kasım 1857 tarihinde bir dilekçe ile maaş talebinden bulunmuştur. İlgili dilekçede, İbrahim ve Hasan adında küçük yaşta iki çocuğu olduğunu ve maddi durumunun kötü olduğunu belirtmiştir²³⁴.

Aydın valisi Halil Paşa’nın Trabzon Valiliği esnasında Ahıska muhacirlerinden Mustafa Efendi’ye verilmiş olan 600 kuruş maaşın ömrünün sonuna kadar ödenmesi kararlaştırılmıştır²³⁵.

²³¹ Osmanlı Devleti’nde şeyhülislamlık makamına bağlı fetva işlemlerini yürütmekle görevli birimde işlemlerini yerine getiren memur. Ferhat Koca, “Fetvahâne”, **İA**, C.XXII, İstanbul, 1995, s. 496-500.

²³² Trabzon’da fetvahane müsevvidliği yapan Ahıska muhaciri İbrahim Şükrü Efendi’ye maaş tahsisi.23-1-1890, **BOA, DH. MKT, D: 1692, G: 38**.

²³³ Konya’da yaşayan Ahıska muhacirlerinden Hacı Hasan dedeye maaş tahsisi. 24-08-1893, **BOA, BEO, D: 263, G: 19669**.; Uzun süre askeriyede hizmet etmiş ve Konya’da yaşayan Ahıska muhacirlerinden Hacı Hasan Dede’ye 150 kuruş maaş tahsisi. 11-11-1893, **BOA, BEO, D: 310, G: 23224**.

²³⁴ Ahıska muhacirlerinden Zeynep Hanım ile çocuklarına maaş tahsisi. 29-11-1857, **BOA, A. MKT. NZD, D: 243, G: 61**.

²³⁵ Ahıska muhacirlerinden Trabzon’da oturan Mustafa Efendi’ye tahsis olunan maaşa dair. 5-11-1850, **BOA, A. AMD, D: 22, G: 74**.

Muhacirlere maaş bağlanmasının yeterli olmadığı bazı durumlar da olmuştur. Bazı ailelerin nüfusunun fazla olmasından dolayı geçim sıkıntısı yaşadıkları görülmüştür. Arşiv belgeleri incelendiğinde tüm taleplerin karşılanıp karşılanmadığına dair net bilgi elde edilememiştir. Nakşibendi tarikatı²³⁶ şeyhi ve Ahıskalı muhacir olan Rıfat Efendi, beş haneden oluşan ailesi ile sıkıntı yaşadıklarını belirterek hane halkını geçindirebilecek şekilde bir maaş talebinde bulunmuştur. 1 Mayıs 1855 tarihinde düzenlediği dilekçede, daha önce de talepte bulunduğunu ve İsmet Paşa tarafından, olumlu karşılandığını fakat hala sorunun çözülmediğini belirtmiştir²³⁷. Ahıska muhacirlerinden Yakup Rıfat Efendi, 6 Nisan 1857 tarihinde yazdığı dilekçe ile maaşına zam talep etmiştir. Zam talebinin nedeni olarak ise aile nüfusunun fazla oluşundan dolayı aldığı maaşın yetmediğini belirtmiştir²³⁸. Ahıska muhacirlerinden Dursun Efendi, 63 kuruş olan maaşının kendisini ve ailesini geçindirmedikçe, zor durumda olduğunu belirterek başvuruda bulunmuştur. Başvurusu değerlendirildikten sonra maaşına 37 kuruş zam yapılmasına karar verilmiştir²³⁹.

Ahıskalı Hoca İsmail Efendi'nin vefatından sonra Maliye Nezareti hazine dairesinden 1.250 kuruş ve mal müdürlüğünden 250 kuruş açıkta kalan maaşı mevcuttur. Toplam maaştan 1.000 kuruş eşi Ümmü Gülsüm ve oğulları Mehmet Rasih ve Mehmet Şakir Efendilere, 500 kuruş maaş ise Rusçuk müfettişi Süleyman Efendi'ye tahsis edilmiştir²⁴⁰.

²³⁶ Bahâeddin Nakşibend'e (ö. 791/1389) nisbet edilen tarikat. İslâm dünyasında Kâdiriyye' den sonra en yaygın tarikat olan Nakşibendiyye, anavatanı Orta Asya'da Kübreviyye ve Yeseviyye başta olmak üzere hemen hemen diğer bütün tarikatların yerini almış, Arap yarımadası, Mağrib ve aşağı Sahrâ Afrikası dışında İslâm dünyasının hemen her bölgesine yayılmıştır. Hamid Algar, "Nakşibendiyye", **İA**, C.XXXII, İstanbul, 2006, s. 335-342.

²³⁷ Nakşibendi Tarikatı şeyhlerinden ve Ahıska muhacirlerinden Rıfat Efendi'ye maaş tahsisi talebi. 1-5-1855, **BOA, A. MKT. NZD, D: 146, G: 70**.

²³⁸ Ahıska muhacirlerinden Yakup Rıfat Efendi'nin maaşına zam yapılması. 6-4-1857, **BOA, A. MKT. NZD, D: 219, G: 70**.

²³⁹ Ahıska muhacirlerinden Dursun Efendi'ye maaş tahsisi. 14-8-1905, **BOA, BEO, D: 2642, G: 198139**.

²⁴⁰ Ahıskalı Hoca İsmail Efendi'nin vefatı ile maaşının kimlere tahsis olunacağı. 2-10-1860, **BOA, A. MKT. NZD, D: 323, G: 34**.

3.5.2. Muhacirlerin İstihdam Talepleri

Ahıska'nın köylerinden gelenler, yerleştirildikleri arazilerde tarım faaliyetlerini sürdürerek geçinmeye çalışmıştır. Hayatlarını idame ettirebilmek için resmi kurumlara başvurarak iş talebinde bulunmuşlardır. Ahıska'da yaşarken belli bir eğitim ve mesleki tecrübeye sahip olanlar ve vasıfsız olanlar, halkın ve devletin yaptığı yardımlar ile bir süre geçinebilmişlerdir. Arşiv belgeleri incelendiğinde, vasıfsız kişilerin başvurularında belli bir iş sahası belirtilmeden, herhangi bir işte istihdam edilmeyi talep ettikleri görülmektedir.

Ahıska muhacirlerinden olup Isparta'ya bağlı Keçiborlu'da ikamet eden Seyyid Mustafa Şükrü Efendi, 11 Nisan 1849 tarihinde, Isparta kaymakamlığına dilekçe ile başvurarak kendisine uygun bir iş verilmesini talep etmiştir²⁴¹. Ahıska muhacirlerinden Eyyüb Sabri Ağa, bilgi ve tecrübesine uygun bir işte istihdam edilmesi için Erzurum valisi Hayreddin Paşa'ya başvurarak yardım istemiştir²⁴². Ahıska muhacirlerinden Mustafa Ağa, Konya valiliğine başvuruda bulunarak, kendisine uygun bir işte görevlendirilme talebinde bulunmuş ve bu talebi olumlu değerlendirilmiştir²⁴³.

Vasıflı muhacirler, öncelikli olarak eğitimini aldıkları meslekleri ifa etmek istemişlerdir. Kurumlara yaptıkları başvurularda bu konuyu dile getirmişlerdir. Ahıskalı Numan Efendi, kadılık sınavını kazandığı halde, uygun bir yere tayin edilememiştir. Bu durum üzerine 20 Temmuz 1851 tarihinde, Rumeli tarafında uygun bir yere atanmak için dilekçe düzenlemiştir²⁴⁴.

Ahıskalı muhacirler, devletin çeşitli kurumlarında istihdam edilmişlerdir. Bunun başında askeri kurumlar gelmiştir. Arşiv belgeleri incelendiğinde, askeri

²⁴¹ Ahıska muhacirlerinden Seyyid Mustafa Şükrü Efendi'ye haline uygun bir iş verilmesine dair. 11-04-1849, **BOA, A. MKT, D: 189, G: 84.**

²⁴² Ahıska muhacirlerinden Eyyüb Sabri Ağa'nın liyakat ve ehliyetine uygun bir işte istihdamı. 3-2-1862, **BOA, A. MKT. UM, D: 537, G: 85.**

²⁴³ Ahıska muhaciri Mustafa Ağa'nın ise münasip bir işte istihdamı. 17-1-1853, **BOA, A. MKT. UM, D: 122, G: 7.**

²⁴⁴ Kadılık imtihanını kazanan Numan Sabit Efendi'nin münasip bir yere tayini. 23-1-1851, **BOA, A. MKT. NZD, D: 28, G: 9.**

sahada istihdam edilen muhacirlerin genelde yazı bölümlerinde memur olarak değerlendirildiği görülmüştür. Ahıska muhacirlerinden Faik Efendi, daha önceleri askeriyede genelkurmay başkanlığının yazı bölümünde görev almıştır. Burada ifa ettiği görev için aldığı ücretin kendisi için yeterli olmamasından dolayı farklı bir göreve tayin istemiştir. Tayin talebi değerlendirilen Faik Efendi için, daha iyi ücretle, başka bir mahalde yine kâtiplik görevine atanması yönünde 10 Ocak 1857 tarihinde tezkire düzenlenmiştir²⁴⁵. Ahıskalı İsmail Ağa, Osmanlı ordusunda bazı hizmetlerde bulunmuş fakat bir süredir görevlendirilmediği için maddi zorluk yaşamaktadır. 1 Ocak 1859 tarihinde bir dilekçe ile iş için başvuruda bulunmuştur. Rumeli’de bir mahal müdürlüğünde ya da uygun bir işte görevlendirilmeyi talep etmiştir. 30 Aralık 1860 tarihinde gönderilen yazıda Rumeli’de uygun bir müdürlükte istihdam edildiği belirtilmiştir²⁴⁶.

Ahıska’da hanedan ailelerine mensup olanlar için şartlar daha da zor olmuştur. Maddi olarak zorlandıkları bir gerçektir fakat bu ailelere mensup kişiler genelde iyi eğitilmiş oldukları ve lisan bildikleri için istihdam talebinde bulunurken bu husus dikkate alınarak genelde gümrük müdürlüklerine sevk edilmişlerdir. Ahıska muhacirlerinden Ahmed Efendi, 5 Ocak 1858 tarihinde Maliye Nezareti’ne yazdığı dilekçede, Ahıska’da çiftlik ve arazilerinin bulunduğunu fakat savaş sırasında hepsine el konulduğundan yanında hiçbir şey getiremediğini ve İstanbul’a geldiğini belirtmiştir. İstanbul’da bir süre birtakım işlerde çalıştığını ama bir buçuk seneden beri düzenli iş bulamadığından dolayı perişan durumda olduğunu belirtmiştir. Gümrük müdürlüklerinden birinde çalışabileceğini, böylece ailesinin geçimini sağlayabileceğini ifade etmiştir²⁴⁷. Ahmed Efendi Samsun Gümrüğü’nde Aziz Bey’in

²⁴⁵ Ahıska muhacirlerinden Faik Efendi’nin genelkurmay başkanlığından aldığı maaşın kesilip münasip bir kâtiplik hizmeti verilmesi. 10-1-1857, **BOA, A. MKT. NZD, D: 209, G: 21.**

²⁴⁶ Ahıskalı İsmail Ağa’nın münasip bir işte istihdamı. 1-1-1859, **BOA, A. MKT. UM, D: 339, G: 44.**; Ahıskalı İsmail Ağa’nın bir mahal müdürlüğüne tayin edilmesi için Rumeli valisine emirname gönderildiği. 2-1-1859, **BOA, A. MKT. NZD, D: 273, G: 52.**; Ahıska hanedanından İsmail Ağa’nın açılacak bir kaza müdürlüğüne tayini. 30.12-1860, **BOA, A. MKT. UM, D: 445, G: 37.**

²⁴⁷ Ahıska muhacirlerinden Ahmet Efendi’nin gümrükte istihdamı. 5-1-1858, **BOA, A. MKT. NZD, D: 249, G: 53.**

yanında çalışmış fakat daha sonra bir görevde değerlendirilmemiştir. Aynı gümrük müdürlüğünde, uygun bir göreve atanmayı talep etmiştir²⁴⁸.

Muhacirler için bazı durumlarda işe yerleştirilmek bir çözüm olmamıştır. Atandıkları bölgelerin dışındaki yerlere gönderilme ya da terfi etmek gibi talepleri de olmuştur. Ahıska hanedan ailesine mensup Eruh kaymakamı Mehmet Ali Efendi, bulunduğu Eruh kaymakamlığı görevinden başka bir bölgeye tayinini talep etmiştir. Hanedan ailesine mensup olduğundan yurtluk ve ocaklık beklentisinin olduğunu fakat bu beklentisinin gerçekleşmediğini, Bayramiç'te müdürlük, Ayvacık ve Eruh'ta ise kaymakamlık görevlerinde bulunduğunu belirtmiştir. Yazıya ek olarak sunduğu biyografisine uygun başka bir bölgeye tayinini istemiştir²⁴⁹. Yine Ahıska muhacirlerinden Ahmet Faik Efendi yirmi seneden beri görevlendirilmiş olduğu müdürlüklerde, görevini en iyi şekilde icra etmeye çalıştığını belirten bir dilekçe düzenlemiştir. Edirne Valiliğine gönderdiği dilekçede şimdiye kadar taşra müdürlüklerinde görev aldığını ve buralarda elde ettiği gelirin kendisi için yeterli olmadığını belirtmiştir. Sadakatının ve çalışma gayretinin dikkate alınarak, merkezde bir müdürlükte göreve tayin edilmesini talep etmiştir²⁵⁰. Ahıska muhacirlerinden Yusuf Ağa, Varna kaymakamına yazdığı dilekçede, öteden beri Filibe kazasında emniyet müdürlüğünde çalışmış olduğunu fakat bu aralar bir işte görevlendirilmediği için zor durumda olduğunu belirtmiştir. Varna kaymakamlığında daha önce ifa ettiği görevlere denk gelecek bir şekilde istihdam edilmek isteğini iletmiştir²⁵¹.

Muhacir olarak gelip bir işte istihdam edilmiş olanların kimi zaman çalışma hayatları kesintiye uğramış, kimi zaman da işsiz kalma sorununu yaşamışlardır. Ahıskalı muhacirlerden Mehmet bir süredir bir göreve atanmadığından zor durumda

²⁴⁸ Ahıska muhacirlerinden Ahmed Efendi'nin münasip bir işte istihdamı. 19-5-1859, **BOA, A. MKT. UM, D: 350, G: 8.**

²⁴⁹ Ahıska (Ahışha) hanzadelerinden Eruh Kaymakamı Mehmed Ali Efendi'nin en evvel açılacak bir kaymakamlığa tayini hakkında. 18-7-1893, **BOA, BEO, D: 240, G: 17957.**

²⁵⁰ Ahıska muhacirlerinden Ahmed Faik Efendi'nin münasip bir işte istihdamı. 18-10-1858, **BOA, A. MKT. UM, D: 329, G: 68.**

²⁵¹ Ahıska muhacirlerinden Yusuf Ağa'nın münasip bir işte istihdamı. 13-3-1860, **BOA, A. MKT. UM, D: 400, G: 10.**

kalmıştır. İş istediğine dair dilekçe düzenlemiş ve hangi iş uygun görülürse yapacağını ifade etmiştir²⁵².

Muhacirler, Anadolu topraklarına geldiklerinden itibaren kimi zaman devletten, kimi zaman da yerli halktan yardım alarak bir süre yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Kesin iskân bölgelerine yerleşimleri sağlandıktan sonra özelliklerine göre işlerde istihdam edilmişlerdir. Belli bir işte çalışarak geçimlerini sağlamak, yeni hayatlarına başlamış bu insanları muhacirlik tanımının dışına çıkarmış ve diğer vatandaşlar ile ortaklaştırmıştır.

²⁵² Ahıskalı Mehmed'in münasip bir işte istihdamı. 30-5-1851, **BOA, A. MKT. UM, D: 61, G: 61.**

SONUÇ

Ahıska, coğrafi konumu itibariyle stratejik bir öneme sahiptir. Anadolu'nun doğu sınırının hemen yanında yer alır ve öteden beri Türk yurtdur. Ahıska, sadece Türkiye için değil Gürcistan, Ermenistan ve Rusya için de önemlidir. Osmanlı Devleti topraklarına 1578 yılında katılmış ve Çıldır eyaletinin merkezi olmuştur. Osmanlı Devleti, Ahıska'da idari teşkilatlarını hemen kurmuş ve bölgeyi 250 yıl yönetmiştir.

1801 yılında Tiflis'e giren Rusya, Osmanlı Devleti'nin komşusu olmuştur. 1828 yılında Rusya, Ahıska'yı işgal etmiş ve İstanbul'a giden yolun ilk adımını atmıştır. 1829 yılında Edirne Antlaşması ile Ahıska, Rusya'ya bırakılmış ve Ahıskalılar için acılı günler bu tarihte başlamış ve yıllar içerisinde daha da artmıştır.

Rusya, Osmanlı Devleti ile 1828-1914 yılları arasında birçok savaş yapmıştır. Her savaşın sonunda Osmanlı Devleti, Rusya'ya hem para hem de toprak vermiştir. Rusya'ya verilen ilk topraklardan olan Ahıska, anlaşma maddeleri düzenlenirken hep Rusya'ya bırakılmıştır. İlk önceleri geri almak ümidiyle verilen Ahıska, her savaştan sonra Anadolu sınırları dışında kalmıştır. Bu durum sadece Osmanlı Devleti ile sınırlı kalmamış, Milli Mücadele döneminde de Ahıska, Rusya'nın himayesi altındaki Gürcistan'a verilmiştir.

Ruslar, Ahıska'da, diğer işgal ettiği bölgelerde olduğu gibi önce nüfus politikaları uygulamak suretiyle bölgenin demografik yapısını değiştirmiş, daha sonra da idari yönetimini kurarak kendisi için sorun teşkil edenlere yaşam hakkı tanımamıştır. Dinini, dilini, kültürünü yaşama imkânını kaybetme korkusu içinde binlerce kişi, göç etmek zorunda bırakmıştır. Ahıskalılar, 1828 yılından itibaren Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti başlarda göç hadisesine olumlu yaklaşmamıştır. Bunun sebebi ise, işgal edilen yerlerin geri alınabileceği ümididir. Böyle bir durumda reayanın devletinin yanında olması beklenmiştir. O yüzden bu dönemde göçler daha az sayıda insan tarafından gerçekleştirilmiştir. Rusya, Ahıska'dan göç eden Müslümanların yerlerine, Anadolu'dan getirttiği Ermenileri yerleştirmiştir. 1853-1856 Kırım Harbi esnasında, Ahıska'da kalan Türklerin yardım

etmesine rağmen, Osmanlı ordusu hazırlıksız ve güçsüz olmasından dolayı yenilmiş ve Ahıska yine Rusya'da kalmıştır. Durum artık Ahıskalılar için daha da zorlaşmıştır. Osmanlı ordusuna yardım etmeleri, Rusları bir hayli kızdırmış, burada daha başka yöntemler uygulamasına gerekçe oluşturmuştur. Rusya, Ahıska'daki Hristiyan unsurları özellikle Ermenileri silahlandırıp, Müslüman köylerine saldırtmıştır. İdari yönetimde değişiklikler yaparak Ahıska'yı askeri garnizon olarak kullanmıştır. Kırım Harbi ve sonrasında yaşananlar, Ahıska'dan Anadolu'ya göçü arttırmıştır. Osmanlı Devleti, limanlarına ve sınır vilayetlerine gelen muhacirler için, komisyonlar kurmuştur. 1860 yılına kadar talimatnameler ile göç hadisesini yöneten devlet, bu tarihten sonra komisyonlar aracılığı ile çözüm üretmeye çalışmıştır.

Ahıska'dan deniz yoluyla gelen muhacirler, Samsun ve Trabzon limanlarına çıkmışlardır. Kara yoluyla gelenler ise Erzurum'da toplanmıştır. Buralardan, Anadolu'nun kendileri için uygun olan yerlerine gönderilmişlerdir. Komisyonlar muhacirlerin iskânı için arazi çalışmaları yapmış, boş veya kullanılmaya uygun arazileri tespit etmişlerdir. Muhacirlerin yerleştirilmeleri için gerekli masrafları hesap etmiş, bürokratik çalışmalarını yaptıktan sonra muhacirleri sevk etmişlerdir.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı ya da halk arasında anılan ismi ile 93 Harbi sonucunda, Ahıska, Anadolu'dan daha da uzağa düşmüştür. Artık tehlike Kars ve Erzurum gibi vilayetlere ulaşmış ve Anadolu, Rus tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Ayastefenos ve Berlin Antlaşmaları ile durum daha da zorlaşmıştır. Bu dönemde daha çok insan Ahıska'dan göç etmeye başlamıştır.

Ahıska muhacirleri ile ilgili incelediğimiz arşiv belgelerinde edindiğimiz bilgilere göre muhacirler, Anadolu'ya, Rusya'dan izin almak kaydıyla gelmişlerdir. Çalışmamızda, istisnai durumların da yaşandığına dair bilgiler verilmiştir. Kimlik tespiti yapılan Ahıskalılar, daimi iskân bölgelerine gönderilmiştir. 93 Harbi'nden önce gelen Ahıskalılar, yerleşim bölgelerinin etrafındaki boş arazilerde iskân edilmiş ve bu yerler köy haline getirilmiştir. Ahıskalı muhacirler ağırlıklı olarak Bursa, Afyonkarahisar, Çorum, Yozgat, Konya, Adana, Hatay, Ağrı'da iskân edilmişlerdir. Muhacirler, bazı durumlarda kendilerine gösterilen yerleri istememiş, özellikle akrabalarının olduğu yerlere gitmek istemişlerdir. Ahıskalıların bir arada olma

istekleri kültürlerinin korunmasında etkili olmuş fakat yerli halk ile kaynaşmalarına olumsuz etkisi olmuştur. Muhacirlere verilen yerler nedeniyle yerli halkın rahatsızlık duyduğu zamanlar da olmuştur. Yerli halk, bunun yanında muhacirlere yardım da etmiştir. Ahıskalıların toplu halde yerleştirildikleri yerlerin isimleri, genelde değiştirilmiştir. Anadolu'ya ilk geldiklerinde, sınırlarda kayıt altına alınan muhacirler, daimi iskân bölgelerine yerleştikten sonra Rusya vatandaşlığından ayrılıp, Osmanlı Devleti tabiiyetine geçmiş ve Tezkire-i Osmaniye adındaki kimlik kartlarını almışlardır. Arşiv belgeleri incelendiğinde Ahıskalı muhacirlerin kimi yerlerde Gürcü muhaciri olarak kayıt edildiği görülmüştür. Örneğin Bursa'da yerli halk Gürcü diye bildiği muhacirlerin Gürcüce bilmediğini fark etmiş ve onlara “Dil Bilmez Gürcü” demişlerdir.

Ahıskalı muhacirler, ekonomik ve sosyal hayatın içinde yerlerini almış, köylerde yaşayanlar çiftçilik ile uğraşmış, vilayetlerde yaşayanlar ise genelde memurluk vazifelerinde bulunmuşlardır. Ticari faaliyetlerde bulunanların yanında, hiçbir vasfı olmayıp devletten aldıkları yardımlar ile geçinenler de olmuştur. Ahıskalılar her şeyi geride bırakıp, canını kurtararak gelmiş olduklarından, maddi olarak çok zor durumda kalmışlar ve bir süre devletin verdiği yardımlar ile geçinmişlerdir. Maddi olarak daha iyi koşullara sahip olanlar ise, gönderildikleri arazileri satın almışlardır. Satış işlemlerinde birbirlerine kefil olmaları şartı aranmıştır. Maddi sıkıntıların çözüme kavuştuğu yerlerde, cami, okul gibi sosyal hayatın idamesi için gerekli olan mekânlara ihtiyaç duyulmuştur. Osmanlı Devleti, imkânları dâhilinde muhacirlere inşaat yapabilmeleri için yardımda bulunmuştur. Şehirlerde olanlar ise eğitim talebinde bulunmuşlardır. Yine şehirlerde yaşayan Ahıskalı muhacirler istihdam talebinde bulunmuş ve bu talepleri eğitim düzeylerine göre değerlendirilmiştir.

Ahıskalıların Anadolu'ya gelmesinden sonra Ahıska'daki Müslüman ve Türk nüfusu azalmıştır. I. Dünya savaşının başlaması, 1917 Bolşevik İhtilali, Mondros Mütarekesi ve Milli Mücadele döneminde, Ahıska'nın durumu belirsiz kalmıştır. 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra Çarlık zamanındaki zulmün biteceği düşünülse de kısa sürede durumun böyle olmadığı anlaşılmıştır. Bolşeviklerin söylemleri

karşısında Ahıskahılar, özgürlükleri için mücadele etmiş, hükümetler kurmuşlardır. Batum Konferansı'na temsilciler gönderip Gürcistan'a bırakılmaları durumunda, din, dil ve kültürlerini kaybedeceklerini belirterek, Türkiye'ye dâhil edilmeleri konusunda taleplerini iletmişlerdir. Milli Mücadele döneminde alınan Misâk-ı Milli kararlarına göre, Türkiye'de kalması gereken Ahıska ve Ahılkelek, Moskova ve Kars Antlaşmaları ile 1921 yılında, Türkiye'nin sınırları dışında kalmıştır.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (**BOA**) Evrakı

A.: Sadaret

A. AMD.: Amedi Kalemi Evrakı

A. DVN.: Divan Kalemi Evrakı

A. DVN. MHM.: Mühimme Evrakı

A. MKT.: Mektubi Kalemi

A. MKT. DV.: Devai Evrakı

A. MKT. MHM.: Mühimme Kalemi Evrakı

A. MKT. MVL.: Meclis-i Vala Evrakı

A. MKT. NZD.: Nezaret ve Devair Evrakı

A. MKT. UM.: Umum Vilayet Evrakı

BEO.: Bab-ı Ali Evrak Odası

DH.: Dahiliye

DH. EUM. ECB.: Ecanib Kalemi

DH. İ. UM. EK.: İdare-i Umumi Ekleri

DH. MKT.: Mektubi Kalemi

DH. ŞFR.: Şifre Kalemi

DH. TMIK. S.: Islahat

HAT.: Hatt-ı Hümayun

HH.: Hazine-i Hassa

HH. THR.: Tahrirat Kalemi

İ.: İrade

İ. DH.: Dahiliye

İ. HR.: Hariciye

MF.: Maarif Nezareti

MF. MKT.: Mektubi Kalemi

MV.: Meclis-i Vükela Mazbataları

MVL.: Meclis-i Vala

NFS.: Nüfus Defterleri

Y.: Yıldız

Y. A. HUS.: Hususi Maruzat

Y. A. RES.: Resmi Maruzat

Y. MTV.: Mütenevvi Maruzat

Y. PRK. ASK.: Askeri Maruzat

Y. PRK. UM.: Umumi

B. ESERLER

Agara, İbrahim

“Zeynep Atabekoğlu ile Babası Osman Server Atabek Üzerine Konuşma”, **Bizim Ahıska Dergisi**, S.15, Ankara, y.y. 2011, s. 20-22.

Akkayan, Taylan

Göç ve Değişme, İstanbul 1979.

Aksu, Cevat

“Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri (Kuruluşundan 1876 Yılına Kadar)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, AÜ SBE, Ankara, 2004, s. 16.

Akyıldız, Ali

“Meclis-i Vâlâ”, **İA**, C.XXVIII, İstanbul 2003, s. 250-251.

Algar, Hamid

“Nakşibendiyye”, **İA**, C.XXXII, İstanbul 2006, s. 335-342.

Allen, W.E.D. Paul, Muratoff

1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1966.

Armaoğlu, Fahir

19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914), Ankara, TTK Basımevi, 1997.

Arslan, Nebahat, Tekir, Süleyman

“Cenub-İ Garbi Kafkas Hükümeti’nden, TBMM’ye Fahrettin Erdoğan”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.6, Kars 2010, s. 1-25.

- Askarova, Ayna “Rus Belgelerine Göre Güney Kafkasya’da Sınır Meselesi”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2003, s. 4-11.
- Artuk, İbrahim “Nişan”, **İA**, C.XXXIII, İstanbul 2007, s. 154-156.
- Atnur, Ethem İbrahim **Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan**, TTK Yayınları, Ankara 2002.
- Aydın, Mahir “Elviye-i Selâse”, **İA**, C.XI, İstanbul 1995, s. 68.
- “Doksanüç Harbi”, **İA**, C.IX, İstanbul 1994, s. 498-499.
- Ayverdi, Sâmiha **Türk-Rus Münâsebetleri ve Muharebeleri**, Kubbealtı Neşriyât, İstanbul 2004.
- Baddeley, F. John **Rusya’nın Kafkasya’yı İstilas ve Şeyh Şamil**, Çev: Sedat Özden, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1989.
- Bayraktar, Rasim **Ahıska-Çıldır Beylerbeyliği**, İstanbul, y.y., 2000.
- Berkok, İsmail **Tarihte Kafkasya**, İstanbul, y.y., 1958.
- Bey, Ârif Mehmed **Başımıza Gelenler 93 Harbi’nde Anadolu Cephesi Ruslarla Savaşın Hatıraları**, Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Bey, Rıfat Mehmet Manastarlı **93 Harbi Faciası**, Haz. Tahsin Yıldırım, DBY Yayınları, İstanbul 2010.
- Beydilli, Kemal **1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu’dan Rusya’ya Göçürülen Ermeniler**, Ankara, TTK Basımevi, 1988.

- “1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu’dan Rusya’ya Göçürülen Ermeniler”, **Türk Tarih Kurumu Belgeler Dergisi**, C. XIII, Ankara 1988, s. 406-407.
- Bice, Hayati **Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler**, Ankara, T.D.V. Yayınları, 1991.
- Bostan, İdris “Ahıska”, **İA**, İstanbul, C.I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 526-527.
- Budak, Mustafa “Şeyh Şamil”, **İA**, C.XXXIV, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, s. 67-70.
- “Rusya’nın Kafkasya’da Yayılma Siyaseti”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. XVIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 488-515.
- “1853-1856 Kırım Harbi Başlarında Doğu Anadolu-Kafkas Cehpesi ve Şeyh Şamil”, **Kafkas Araştırmaları I**, Acar Yayınları, s. 52-58.
- Buntürk, Seyfeddin **Rus Türk Mücadelesinde Ahıska Türkleri**, Ankara, Berikan Yayınları, y.y. 2007.
- Chambers, İain **Göç, Kültür, Kimlik**, Çev. İsmail Türkmen, Mehmet Beşikçi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005.
- Çakaloğlu, Cengiz **Yemen’den Dönemeyen Bir Karapapak: 40. Hamidiye Süvari Alayı Komutanı Mihrali Bey**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.
- Çavlı, Âli Emin **Kırım Harbi Paris Muahedesi 1856**, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1957.
- Dağlı, Yücel, Kahraman, Seyit Ali **Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi**, C.II, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005.

- Dayı, Esin **Elviye-i Selâse’de (Kars, Ardahan ve Batum) Milli Teşkilâtlanma**, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum, t.y.
- Dayı, Derinsu Esin “Elviye-i Selâse Meselesi’nde Geline Son Nokta: Kars Anlaşması”, **3. Uluslararası Kafkasya Tarih Sempozyumu (Kars Anlaşması ve Bölgesel Etkileri)**, Kars 2012, s. 32-55.
- Emecen, Feridun “Çıldır Eyaleti”, **İA**, C.VIII, İstanbul 1993, s. 300-301.
- Eren, Cevat Ahmet **Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler**, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966.
- Erim, Nihat **Devletlerarası Hukuku Ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)**, C.I., TTK Basımevi, Ankara 1953.
- “Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuzeydoğu ve Doğu Sınırları”, **AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi**, IX/ 1-2, Ankara 1952, s. 1-26.
- Findley, Vaughn Carther “Hariciye Nezâreti”, **İA**, C.XVI, İstanbul 1997, s. 178-180.
- Gordlevskiy, Aleksandroviç Viladimir **Küçük Asya’da Selçuklular**, Çev. Abdülkadir İnan, TTK Yayınları, Ankara 2015.
- Gökçe, Cemal **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkas Siyaseti**, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, İstanbul 1979.
- Günay, Nejla “Karahisar-ı Sahip Sancağına Yerleştirilen Ahıska Türkleri”, **Milli Mücadele ve Büyük Taarruzda Afyon-Karahisar**, y.y., Afyon 2010, s. 49-65.

- Habıçoğlu, Bedri **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve İskânları**, Nart Yayıncılık, 1993.
- Hüseyinof, Rauf “Malazgird ve Kafkaslar”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. VI., S. 10, y.y., 1968, s. 60-71.
- İpek, Nedim **Rumeli'den Anadolu'ya Türk göçleri (1877-1890)**, TTK Basımevi, Ankara 1994.
- İloğlu, Süreyya Asım “Türkiye’de Zirai Kredi ve T.C. Ziraat Bankası”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S.15, İÜ Yayınları, İstanbul 1964, s. 89-118.
- İpşirli, Mehmet “Bâbîâli”, **İA**, C.IV, İstanbul 1991, s. 386-389.
- Kafesoğlu, İbrahim **Selçuklu Tarihi**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.
- Kahraman Özözen Selver, İbrahimov, “Kafkaslar’dan Sürgün Bir Toplumun Bitmeyen Göçü: Çanakkale’de Ahıska Türkleri”, **Ege Coğrafya Dergisi**, S.22/2, İzmir, 2013, s. 77-90.
- Kalkan, Mustafa “Ahıska Türklerinin Menşei ve Tarihî Gelişim Seyirleri”, **Bilig Dergisi**, y.y., Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayını, 1998, s. 160-170.
- Kaplanoğlu, Raif, Kaplanoğlu, Ozan **Bursa’nın Göç Tarihi**, Nilüfer Belediyesi Yayınevi, Bursa 2014.
- Karabekir, Kâzım **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1960.
- Karal, Ziya Enver **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, C.V, Ankara, TTK Basımevi, 1961.
- Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, C.VIII, S. XVI, Ankara, TTK Yayınları, 2000.

Karpat, Kemal

Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler, Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Kılıç, Davut

Osmanlı Ermenileri Üzerine Araştırmalar I, Manas Yayıncılık, Elazığ 2007.

Kırzioğlu, Fahrettin

Osmanlılar'ın Kafkas – Ellerini Fethi (1451-1590), Ankara, TTK Basımevi, 1998.

Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar, Ankara, TTK Yayınları, 1992.

Kars Tarihi, C.I, İstanbul, Işıl Matbaası, 1953.

100. Yıldönümü Dolayısıyla 1855 Kars Zaferi, Kars'ı Tanıtma Derneği Yayınları, İstanbul 1955.

“Ahıska Bölgesi ve Türklük”, **Türk Kültürü Dergisi**, S. 87, y.y., 1970, s. 203-206.

Kunt, İ. Metin

Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978.

Kurat, Nimet Akdes

IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, TTK Basımevi, Ankara 1972.

Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar, Ankara, TTK Basımevi, 1948.

Türkiye ve Rusya, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

“Panslavizm”, **DTCFD**, “C.XI, S.2-4, Ankara 1953, s. 241-278.

- “Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı (20 Aralık 1917-3 Mart 1918)” **Belleten**, C.XXXI, S. 123, Ankara, TTK Yayınları, 1967, s. 375-413.
- Kütükoğlu, S. Mübahat “Mürur Tezkiresi”, **İA**, C.XXXII, İstanbul 2006, s. 60-61.
- Leylak, Mehmet Halil **Orta Asya ve Kafkaslar’da Türkler’in Demografik Yapısı (XX. Yüzyıl)**, Ankara, Tamga Yayınları, 2000.
- Nadir Devlet, **İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- Numanzade, Faik Ömer **Kafkasya’dan İstanbul’a Hatıralar**, Haz. İrfan Murat Yıldırım, Fazıl Gökçek, Akademi Kitabevi, İzmir 2000.
- Orat, Akyüz Jülide, Arslan, Oran **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kafkas Göçleri (1828-1943)**, Kafkas Üniversitesi Yay., Kars 2011.
- Nebahat, Tanrıverdi, Mustafa
- Ortaylı, İlber “Belediye”, **İA**, C.V, İstanbul 1992, s. 398-402.
- Örenç, Fuat Ali “Mutasarrıf”, **İA**, C.XXXI, İstanbul 2006, s. 377-379.
- Özcan, Abdülkadir “Boğdan”, **İA**, C.VI, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, s. 269-271.
- Özkan, Hilmi Selim “Osmanlı Devleti’nden Gürcistan’a Ermeni Göçü ve Tiflis’ de Ermeni Faaliyetleri (1878-1915)”, **Yeni Türkiye Dergisi**, S.62, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, s. 1800-1809.
- Piyadeoğlu, Cihan **Çağrı Bey Selçuklular’ın Kurulu Hikayesi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

Reynolds, A. Michael

İmparatorlukların Çöküşü Osmanlı-Rus İmparatorluklarının Çatışması ve Çöküşü Osmanlı-Rus Çatışması 1908-1918, Çev. Yücel Aşıkoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

Saydam, Abdullah

Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876), TTK Basımevi, Ankara 1997.

“Muhacir”, **İA**, C.Ek-2, İstanbul 2016, s. 288-290.

Sümer, Faruk

“Selçuklular”, **İA**, C.XXXVI, İstanbul 2009, s. 392-397.

Şahin, Naci

“Şer’iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın Sonlarında (1875-1900) Karahisâr-ı Sâhib Sancağı”, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2002. s. 219.

Tarhan, Taner

“Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler”, **Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Anadolu Medeniyetleri Sempozyumu - I.Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara 1984, s. 109-120.

Taşdemir, Tekin

Türkiye’nin Kafkasya Politikasında Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskahılar, İq Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005.

Tavkul, Ufuk

“Kafkasya ve Çevresindeki Türk Toplulukları”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. XX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 489-519.

Tekdemir, Aziz

“Tanzimat Dönemi Nafia Nezâreti”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.I, S.1, Edirne 2011 s. 109-132.

- “Ticaret Nezâreti (1839-1876)”
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
İÜ SBE, İstanbul 2010, s. 16.
- Terzi, Arzu
Hazine-i Hassa Nezareti, TTK
Basımevi, Ankara 2000.
- Terzi, Tozduman Arzu
“Hazîne-i Hâssa”, **İA**, C.XXVII,
İstanbul 1998, s. 137-141.
- Togan, Velidi Zeki
Umumi Türk Tarihine Giriş, C.I,
İstanbul, Enderun Yayınları, 1981.
- Tuncay Ögün,
**Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayat-
I Şarkiye Mültecileri (1915-1923)**,
Babil Yayıncılık, Ankara 2004.
- Tuncer, Hüner
**19. Yüzyılda Osmanlı Avrupa
İlişkileri (1814–1914)**, Ümit Yayıncılık,
Ankara 2000.
- Turan, Şerafettin
“1829 Edirne Antlaması”, **AÜ DTCTD**,
C. IX, S.1-2, Ankara, 1951, s. 111-151.
- Uğur, Yunus
“Şer‘iyye Sicilleri”, **İA**, C.XXXIX,
İstanbul 2010, s. 8-11.
- Uludağ, Süleyman
“Müridizm”, **İA**, C.XXII, TDV
Yayınları, İstanbul, 2006, s. 50-52.
- Uzunçarşılı, Hakkı İsmail
**Osmanlı Tarihi II. Selim’in Tahta
Çıkışından 1699 Karlofça
Andlaşmasına Kadar**, C.III, I. Kısım,
Ankara, TTK Basımevi, 1973.
- Ünal, Ahmet
“Hurriler Hurri Tarihi, Kültürü Ve
Arkeolojisiyle İlgili Yeni Buluntular ve
Gelişmeler”, **1996 Yılı Anadolu
Medeniyetleri Müzesi Konferansları**,
Ankara 1997, s. 11-29.
- Yeşilot, Okan
“Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları”,
**Atatürk Üniversitesi Türkiyat
Araştırmaları Enstitüsü Dergisi** S.36
Erzurum 2008, s. 187-199.

Yılmaz, Mehmet

“XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Muhaciri İskân Politikası”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.IV, Ankara Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 587-602.

“XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Muhaciri İskân Politikası”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 590.

Yunusov, Arif

“Ahıska (Mesket) Türkleri: İki Kere Sürgün Edilen Halk”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.XVIII, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 877-885.

Yücel, Uydu Mualla

İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler, TTK Basımevi, Ankara 2007.

Zeyrek, Yunus

Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri, Ankara, y.y., 2001.

1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı Deniz Hârekatı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1977.

Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınevi, Ankara 2006.

Çorum Şer’iyye Sicil Katalogları, Çorum Belediyesi Yayınları, Çorum 2012.

C. DİJİTAL MAKALELER

Haritası Fiziki Ahıska

Ahıska Fiziki Haritası
(Çevrimiçi),
http://www.ahıska.org.tr/?page_id=1842,
01.06.2018.

Mülteci

Mülteci
(Çevrimiçi),http://www.goc.gov.tr/icerik3/multeci_409_546_549, 11.06.2018.

Osmani Tezkire-i

Osmani Tezkire-i (Çevrimiçi)
<https://www.nvi.gov.tr/hakkimizda/tarihce/osmanli-donemi>. 12.06.2018.

EKLER

EK I: Röportaj

Zorunlu bir şekilde topraklarını geride bırakarak, kilometrelerce yolları türlü zorluklar ile aşıp gelen Ahıskalılar ile ilgili olarak arşiv belgeleri yardımıyla iskân edilişlerine dair bilgi vermiş bulunmaktayız. İskân edilen muhacirler geldikleri topraklardan sadece aile üyelerini değil beraberlerinde Ahıska'yı da getirmişlerdir. Ahıska'nın kültürü de yollar aşıp Anadolu'nun dört bir yanına dağılmıştır. Getirdikleri kültür ile yeni hayatlarına merhaba deyip geldikleri yerdeki kültürle kaynaşmışlardır. Ahıskalıların mücadele dolu yaşamı hakkında bilgi sahibi olmak için arşiv belgelerinin yetersiz olduğu bir gerçektir.

Dün ile bugün arasında yaşananlardan haberdar olmaya ihtiyaç duyulmuştur. Muhacir olarak gelenler ve daha sonra Anadolu topraklarına kök salan torunları arasında geçen zamana dair bilgi edinmek amacıyla kökleri Ahıska, yurtları Anadolu olmuş olan vatandaşlarımız ile görüşmek ve onların hikayesini bir de kendilerinden dinlemek isteği doğmuştur. Bu vesileyle yolumuz Çorum'un Alaca ilçesine düşmüştür. Yörede Ahıska'ya dair hatıra aktarabilecek Salih Yeğen ile tanışıp röportaj yapma fırsatı edinilmiştir. Alaca ilçesindeki Ahıska muhacirleri ve yaşadıkları köyler hakkında bilgi edinmemizi sağlayan Mehmet Kahriman'ın çalışmamıza katkısı büyüktür. Salih Bey ile oğlu Nazım Yeğen'in evinde bir röportaj gerçekleştirip bilgi edinilmiştir.

Çorum'un Alaca ilçesi Dedepınarı köyünde 13 Kasım 2016 tarihinde köy muhtarı Nazım Yeğen'in evinde Salih Yeğen ve Akif Karslı ile yapılan röportaj:

Rusların 1828 – 1829 yılları arasında Ahıska'yı ilk işgal ettikleri zamandan itibaren Anadolu'ya muhacirlerin gelişi başlamıştır. Röportajımızda, ilk sorumuza 93 Harbi ile başlamamızın nedeni bu tarihten itibaren muhacirlerin Anadolu'ya çok yoğun bir şekilde gelmiş olmalarıdır.

Esra Akbaba

: Salih Bey 93 harbi ile ilgili ailenizin size aktardığı neler var? Aileniz 93 harbinden sonra mı buraya geldi?

Salih Yeğen

: Evet, ailem Rus harbinden sonra buraya gelmişler.

Dedem buraya geldiğinde babam ufakmış, babam yetişmiş askere gidecek çağa gelmiş, dedem bu arada “benim kardeşim de arkada kaldı. Ne var ne yoksa satıp buraya gelecekti fakat gelmedi. Ben geri Ahıska’ya gidiyorum” diyerek Ahıska’ya gitmiş fakat Ruslar orayı darmadağın etmiş o geri gelene kadar babam askere gitmiş.

Esra Akbaba

: Dedeniz, Ahıska’ya döndüğünde kardeşini bulabildi mi?

Salih Yeğen

: Bulamamış. Dağılmış herkes. Sonra babam askere gitmek için yayan Sungurlu yolunu tutmuş, arkadan gelen adamı görünce bu adam babama ne kadar benziyor demiş. Babası Ahıska’dan gelmiş babamın askere gideceği haberini alınca o da peşlerinden gitmiş. Babam ve dedem burada konuşmuşlar daha sonra babam askere dedem de köye gitmiş. Babam Yugoslavya’nın Niş şehrinde iki sene askerlik yapmış, terhis olduğu akşam terhisini almış fakat yola çıkacağı sabah seferberlik ilan edilmiş ve tezkereler toplanmış. Bize geri çekil emri aldıklarını, geri çekile çekile Çatalca’ya kadar geriledikten sonra burada dur emri verilmiş, buradan cepheye düşmana karşı savaşa gönderilmişler. Çanakkale savaşında bulunmuş, Irak’a sürülmüşler, buraya arkadaşı Ahmet Çiçek ile gitmiş. Ahmet Çiçek katırlarla cephaneye çektiği sırada şarapnel parçasının isabet etmesi sonucu ölmüş. Babam

askerliğinin Irak'taki vazifesiyle birlikte yedi yıl ateş hattında kaldığını, yedinci yılın sonunda bölüğünün İngilizlere teslim olduğunu belirtmiş. Buradan alınıp İngilizlerin müstemlekesi olan Hindistan'a götürülmüşler. Burada beş sene kalıp çalıştırıldıktan sonra evine geri dönebildiğini söylemiş.

Yukarıda Salih Bey'in anlatımı ile yaşanan trajedinin büyüklüğünü daha iyi kavırıyoruz. Yangın sadece Ahıska topraklarını sarmamış, Anadolu'yu da kavurmuş hatta etkisini adını bilmedikleri başka memleketlere kadar sürdürmüştür.

Esra Akbaba

Salih Yeğen

: Dedeniz Ahıska'nın neresinden gelmiş?

: Ahıska'nın Polatı köyünden gelmiş. Dedem Şakir, babam Tayyar.

Esra Akbaba

Salih Yeğen

: Doğrudan bu köye mi gelmişler?

: Evet, bu köye gelmişler.

Esra Akbaba

Salih Yeğen

: Onlar geldiğinde de köyün adı Dedepınarı mı idi?

: Evet. Köy adını buradaki Dedepınarı adındaki bir su kaynağından almıştır. Dedemlere buradan üç km uzaklıktaki su kaynağının yanı başına yerleşmeleri için yer gösterilmiş. Şimdi bulunduğumuz yerde Küpeli namındaki bir kişi, öncü olarak Kars'tan gönderilen muhacirlere “oraya kadar gitmeyin, gelin burada hep birlikte yaşayalım” demiş Hasan Ağa namındaki kimseye.

Köyün adı ile ilgili soru sormamızın sebebi ise, muhacirler genelde yerleşimlerin olmadığı boş arazilerde iskân edilmişlerdir. Bazen de yerli halkın yaşadığı köylerde bulunan boş arazilere yerleştirilmişlerdir. Belgelerden anladığımız

üzere sadece muhacirlerden oluşan köylerde genellikle isim değişikliğine gidilmiştir. Aynı durumun burada yaşanıp yaşanmadığına dair bilgi almak istedik.

Esra Akbaba : Kars'tan mı Çorum'a gelmişler?

Salih Yeğen : Hasan Ağa adındaki muhacirlerin öncüsü ile Kars muhacirleri bizden iki sene önce buraya gelmişler. Yerliler ile muhacirler arasında sıkıntı yaşanmaya başlamış, yaşanan bu sıkıntı karşısında Hasan Ağa, devlete başvurarak “bizim bulunduğumuz yerde on iki haneye yetecek kadar yer var” diyerek muhacir gönderilmesini talep etmiş. Ahıska muhacirleri buraya gönderilince, yerliler ve muhacirler arasında denge sağlanmış. Bir daha eziyet olmamış.

Bulundukları köye hangi güzergâh üzerinden geldiklerini sormamızın sebebi, Anadolu topraklarına hangi yol üzerinden geldiklerini tespit etmek için önemlidir. Ahıska muhacirleri Anadolu'ya, Samsun veya Trabzon gibi liman şehirlerine gemilerle ya da Kars üzerinden gelmişlerdir. Salih Bey'in ailesi Kars üzerinden gelen gruptur.

Esra Akbaba : Ahıska'dan geldikleri yerler hakkında bir şeyler anlattılar mı?

Salih Yeğen : İlk gelenleri göremedim. Babam ben on bir yaşına geldiğimde vefat etti. Onun aktardıkları bu kadar.

Esra Akbaba : Elinizde dedelerinizden kalma Ahıska'dan gelen pasaport, fotoğraf gibi belge var mı?

Salih Yeğen : Ahıska'dan gelen bir şey olmamış, her şeylerini orada bırakmışlar. Burada da sadece verilen arazilerin tapu belgeleri vardı.

Akif Karşlı : 1972 yılında, elinde Osmanlı tapusu, alım satım senet kâğıdı ve ip kaydı verilerek yeni tapular alındı. Eski tapular ile ilgili elimizde bir kayıt mevcut değil. Yerliler ile sorunlarda bu arazi durumu da etkilidir çünkü bizlere verilen araziler onlardan bölünerek verilmiştir.

Ellerinde belge, fotoğraf vs. sormamızın nedeni çalışmamız arşiv belgeleri ile detaylandırılmıştır, şahısların sahip olduğu belge niteliğinde dokümanlar ile daha da zengin hale getirmektir.

Esra Akbaba : Osmanlı Devleti’nden elinize kalan kayıtlar ile işlemlerinizi yaptınız ve kaybınız olmadı değil mi?

Akif Karşlı : Evet, elimizdeki belgelere göre yeni tapularımız verildi ve bir kaybımız olmadı.

Aşağıdaki soruyu sormamızın sebebi ise muhacirler iskân edildikten sonra birbirleriyle, yerli halkla ve devlet ile muhataplıkları başlamıştır. Bu süreç içerisinde birtakım sıkıntılar yaşanmış ve çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Arşiv belgelerinden edindiğimiz bilgileri Salih Bey’e sorarak benzer bir durum yaşayıp yaşamadıklarını öğrenmek amaçlanmıştır.

Esra Akbaba : Sizin sayınız ve yerlilerin sayısı denk olduktan sonra bir sıkıntı yaşadınız mı?

Salih Yeğen : Babam askerden döndükten sonra yerlilerden birinin onlara verilen araziye sürdüğünü görünce tapuya giderek burasının durumu hakkında bilgi almış. Tapu müdürlüğü arazinin bizim olduğunu belirtmiş. Duruma itiraz eden yerli ile babam mahkemelik olmuşlar ve babamda tapu kaydı olduğu için mahkemeyi kazanmış. Bundan başka bir sorunumuz olmamış.

Esra Akbaba : **Size burada arazi verilirken Ahıska'da sahip olduğunuz kadar bir arazi mi verildi? Yoksa buradaki durum mu göz önüne alındı?**

Salih Yeğen : Yok, Ahıska'daki duruma göre değil buranın şartlarına göre devlet arazi vermiş. Buradaki yerliye ne kadar toprak pay edilmiş ise muhacire de o kadar toprak verilmiş.

Nazım Yeğen : Büyüklerimden duyduğum kadarıyla notlar hazırladım bu bilgileri sizinle paylaşmak isterim. Ben Dedepınar Köyü muhtarı Nazım Yeğen, yazdıklarımı okumak istiyorum. Köyümüz 1860-1862 yılları arasında Kars muhacirlerinde altı hane olarak köy göletinin etrafına yerleştirilmek suretiyle oluşturulmuştur. Şu andaki komşu Eren Köyü sakinleri kendilerine komşuluk yapmayı teklif etmişlerdir. Ancak daha sonrasında komşu köyden baskılar yapılarak altı haneli köyün dağılmasına sebep olmuşlardır. Baskıya maruz kalan Dedepınar halkı çeşitli köylere dağılmışlardır. O zamanki muhtarımız Akif Hoca devletin muhacirleri bu bölgede dağıttığını haber alınca devlete başvurarak on haneye yetecek kadar daha yerin olduğunu bildirmiştir. Devlet gelip inceleme yaptıktan sonra on hanenin daha buraya yerleşebileceğine karar vermiştir. Ahıska Türklerinden muhacirlerin buraya yerleşmesi uygun bulunmuştur. Bu on hane Polatı köyünden Yeğenler, Zarzma köyünden Koçaklar, Zanam köyünden Çiçekler ve Godes köyünden de Demircilerdir. Böylece Kars muhacirleri ve Ahıska muhacirleri birleşerek on altı haneli bir köy oluşturmuşlardır. Sırt sırta vererek köyümüzü bu günlere getirmişlerdir. Ben ailemin

dördüncü kuşak üyesiyim. Babam Salih, dedem Tayyar ve onun babası Şakir.

Konuşma bu şekilde neticelenmiş olmakla beraber Nazım Bey'in hazırladığı nottaki son cümleleri bir muhacir evladının sözleridir: *“İşte biz Ahıskalılar gittikleri toplumlara çalışmayı, saygıyı, sevgiyi ve iyiliği aşılayan sorun çıkarmadan dürüstçe yaşayan bir Müslüman toplumdur. Allah bir daha biz Müslümanlara ve dünyanın her bir köşesinde yaşayan Müslümanlara acı yaşatmasın”*.

Salih Bey'in ailesinin yaşadıkları, sadece Ahıskalılar hakkında değil 93 Harbi'nden sonra yaşanan döneme dair da bilgiler vermektedir. Röportaj çalışmamız esnasında yazılı belge edinilememiştir. Genel olarak Ahıskalılar ile görüştüğümüzde fotoğraf elde etmek pek mümkün olmamaktadır. Bunun sebebi ise Ahıska'dan gelen aileler genelde köylerden gelmiştir ve fotoğraf çekmek o dönem için oldukça masraflıdır. Osmanlı Devleti'nin ailelere verdiği arazilere ait tapu belgesi de elde edilememiştir. Bunun sebebi ise Cumhuriyet döneminde yeni tapularını almış oldukları için eski tapuları muhafaza etmemişlerdir.

EK II: Röportaj Esnasında Çekilen Bir Fotoğraf

Çorum İli, Alaca İlçesi, Dedepınarı Köyü, 2016. Esra Akbaba, Salih Yeğen, Akif Karşlı.

EK III: Röportaj Esnasında Çekilen Bir Fotoğraf: Salih Yeğen.

Çorum İli, Alaca İlçesi, Dedepınarı Köyü, 2016.

EK IV: Ahıskalı, Yerel Kıyafet Giymiş Erkekler

Kemal İbrahimzade Arşivi

EK V: Kemal İbrahimzade'nin Ailesine Ait Bir Fotoğraf

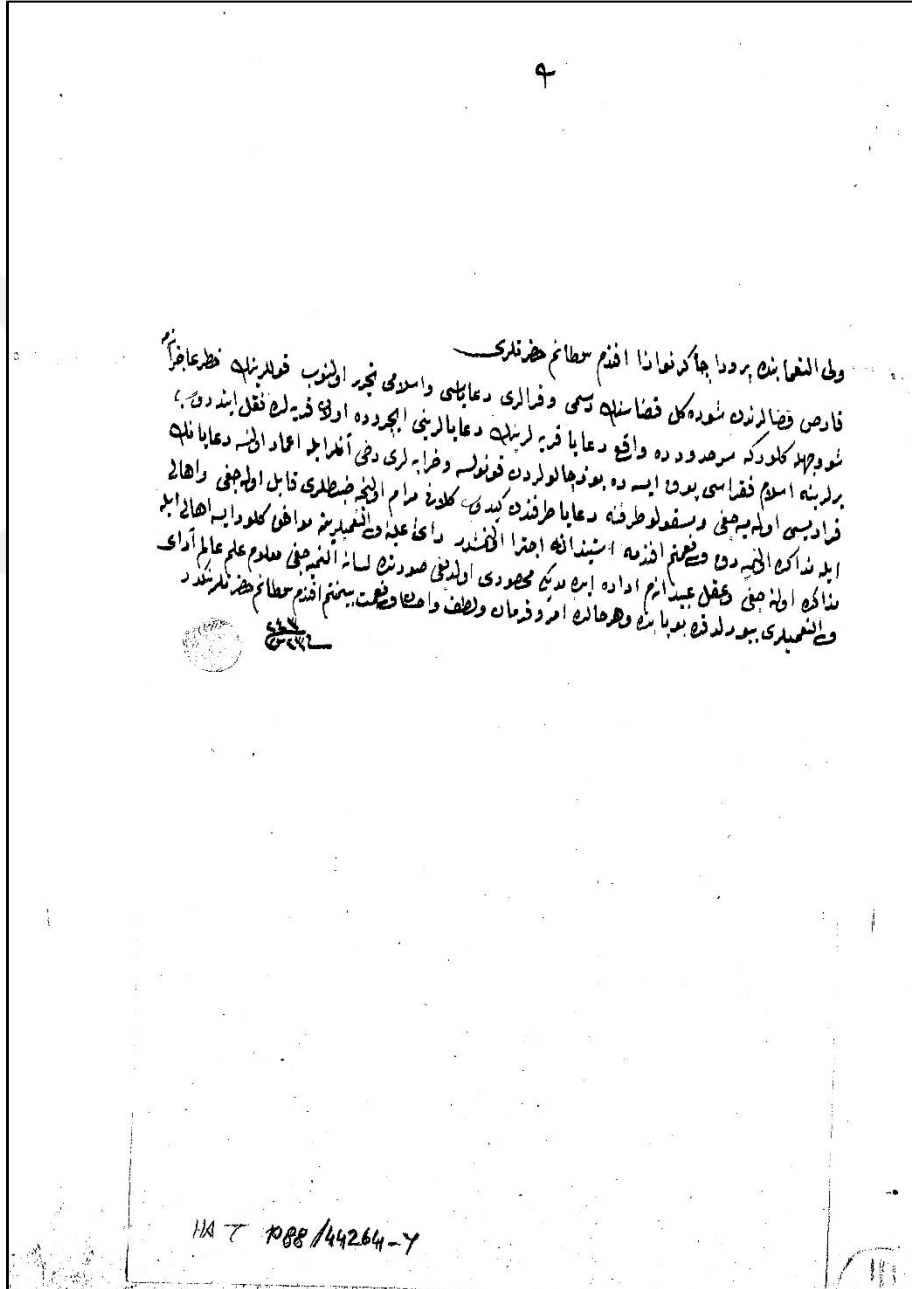
Kemal İbrahimzade Arşivi

**EK VI: Ahıskalı Aile: Modern Kıyafetli Gelin ve Geleneksel Kıyafetli
Damat**

Kemal İbrahimzade Arşivi

EK VII: Kars Kazalarından Şuregel Kazası Kuraları İslam ve Reayasının Yazıldığına ve Serhadde Vaki Reaya Karyelerinin Reayasını İçerde Olan Karyelere Naklettirilip Yerlerine İslam Fukarası Konulmasına ve Saireye Dair Kars Muhafızından Erzurum Valisine Gönderilen Mektup

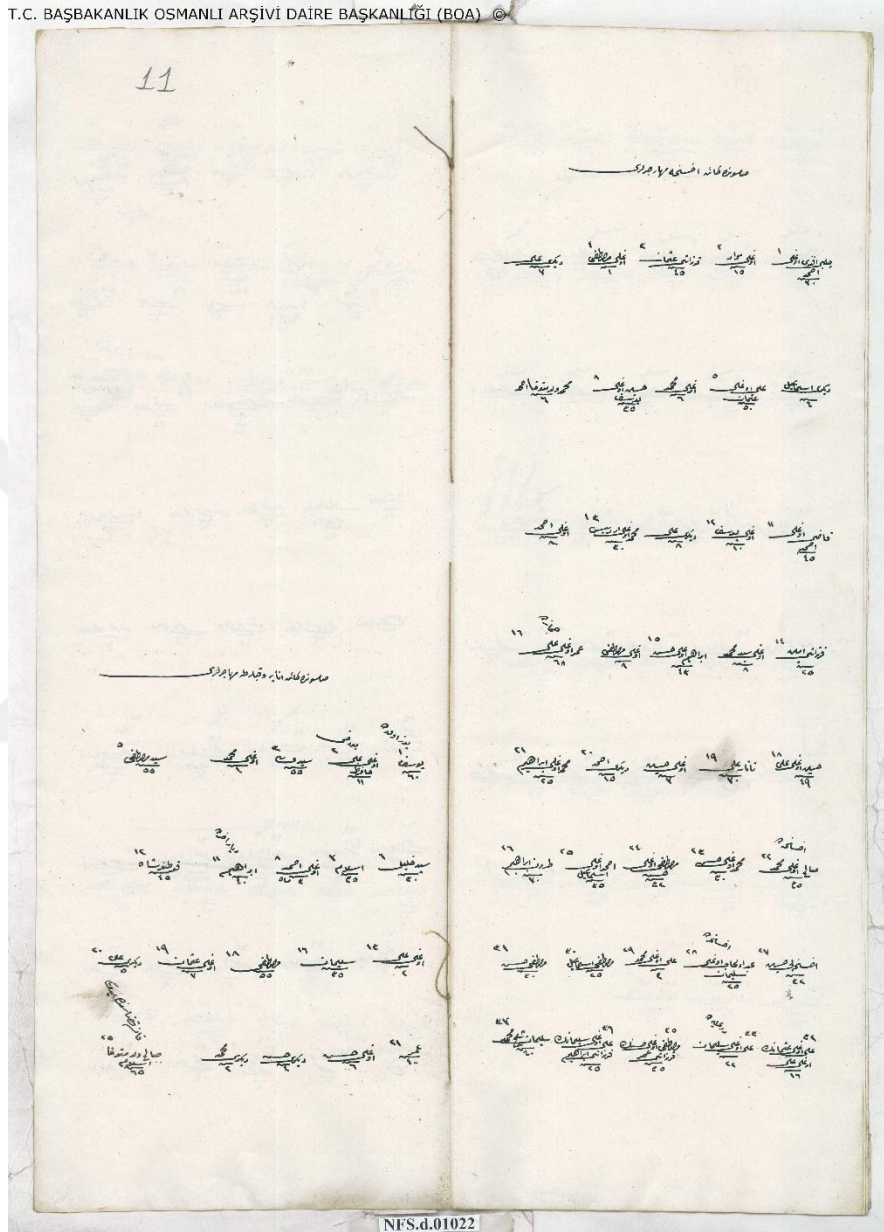
BOA, HAT, D: 1088, G: 44264.

[illegible]

120

EK IX: Trabzon Eyaleti, Canik Sancağı, Samsun Kazası Müslim Nüfus Defteri. (a.g.tt)

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

BOA, NFS, D: 1022.

